

P. JEPIFANOV JA I. FEDOSSOV

NSV LIIDU AJALUGU

KÄSIRAAMAT KESKKOOLI IX KLASSILE

III vihik

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1964

NA-6871
P. JEPIFANOV JA I. FEDOSSOV

NSV LIIDU AJALUGU

KÄSIRAAMAT KESKKOOLI IX KLASSILE

III vihik

82373
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1964

Originaali tiitel:

П. П. Епифанов, И. А. Федосов
ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для IX—X классов средней школы
Утверждено Министерством просвещения РСФСР
Издательство «Просвещение»
Москва 1963

*Ajalooõpikute avalikul konkursil ergutuspreemiaga
autasustatud.*

Tõlkinud:

E. Jaanvärk, K. Kala, E. Tarvel, E. Oplik.

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

Sissejuhatuse ja peatükid I—VII on kirjutanud dotsent P. P. Jepifanov,
peatükid VIII—XVI — professor I. A. Fedossov.

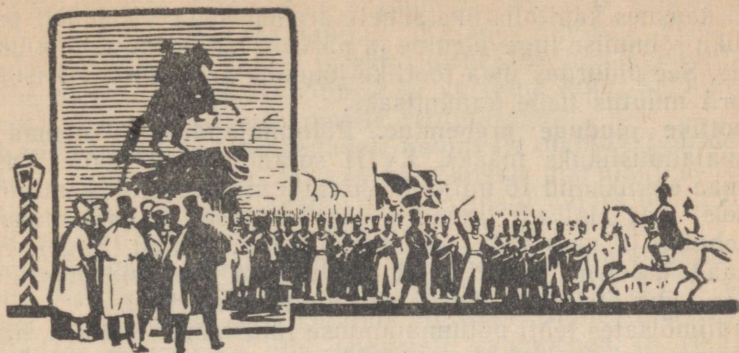
Vastavalt Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kehtestatud
õppeprogrammidele ilmub käesolev väljaanne ainult IX klassile
(kolmes vihikus).

2

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

229510

KOLMAS OSA.

**PÄRISORJUSE LAGUNEMINE JA KRIIS.
TSARISMIVASTASE REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE
ALGUS.**

VII peatükk.

VENEMAA XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL.

**§ 31. Venemaa sotsiaal-majanduslik arenemine
XVIII sajandi teisel poolel.**

Korrake § 21 ja 27 materjali manufaktuuri-tööstuse arenemise kohta XVII sajandil ja XVIII sajandi esimesel poolel.

Majandusliku arenemise iseloom. XVIII sajandi keskpaiku algas feodaalmajanduse lagunemine. Venemaal kasvasid ja tugevnesid uued, kapitalistlikud suhted. Üha laiemalt levis palgatöö. Turusidemete arenemine õõnestas naturaalmajanduse aluseid. Süvenes ühiskondlik tööjaotus linna ja maa vahel, põllumajandus- ja tööstusrajoonide vahel. Vähehaaval kasvas ka linnade elanikkond.

Suurenenud nõudmine teravilja ja põllumajandusliku tooraine järele sundis üht osa mõisnikest kohandama oma majapidamist turu nõuetele. Samal ajal võttis aadlike hulgas üha enam maad parasitism. Nad raiskasid oma sissetulekuid pillavalt luksuslikule eluviisile. Valitsus soodustas sellist pillamist ja riigi poolt asutatud Aadlipank hakkas aadlimõisaid pandiks võttes välja laenama tohutu suuri summasid. Mõisnike huvidele vastu tulles jagas feodaalne riik neile heldel käel uusi maid ja sadu tuhandeid talupoegi.

Nii kaasnes kapitalistlike suhete arenemisega Venemaal pärisorjusliku rõhumise tugevnemine ja pärisorjuse levimine üha uutele aladele. See pidurdas maa tootlike jõudude arenemist. Pärisorjuslik kord muutus neile kammitsaks.

Tootlike jõudude arenemine. Põllumajandus. Venemaa jäi põllumajanduslikuks maaks. XVIII sajandi teisel poolel kasvas Venemaa elanikkond 16 miljonilt 36 miljoni inimeseni. Kuid ainult 4% neist elas alaliselt linnades. Maaharimises säilisid mahajäänud tehnika ja vaarisade-aegsed majandamisvõtted. Sageli tabasid maad ikaldused ja näljahäda. Talupojad laostusid massiliselt. Tööd ja leiba otsides hulkusid nad kogu maal ringi.

Aadlimõisates tehti põllumajanduse täiustamise katseid, hakati juurutama uusi agrotehnilisi võtteid ja paremat tehnikat (väetiste laiem tarvitamine, õige külvikorruga mitmeväljasüsteemi kasutuselevõtmine, hõlmadra, raudpulkadega äkke ja viljapeksumasinat kasutamine, produktiivsete veisetõugude kasvatamine jne.). Laienesid tehniliste kultuuride külvid (lina, kanep, sinep jm.), sai alguse kartulikasvatuse.

Juba XVII sajandil ja XVIII sajandi esimesel poolel hakati kasutusele võtma Venemaa lõunarajoonides asuvaid viljakaid maid. Pärast Musta mere äärsete alade ühendamist Venemaaga levis maaharimine Novorossija (nii hakati nimetama vastliidetud lõunapiirkonda), Alam-Volga ja Doni aladele. Maaharimise juurutajaiks olid siin Kesk-Venemaalt ja Ukrainast ümberasunud talupojad. Nüüd oli avanenud võimalus põllumajandusliku toodangu väljaveoks Musta mere sadamate kaudu. Venemaa lõunarajoonides stimuleeris see teravilja ja tehnilisi kultuure müügiks tootva mõisamajanduse arenemist. Kuna neis rajoonides valitses tööjõupuudus, siis olid mõisnikud sunnitud sinna sisekubermangudest «välja vedama» pärisorjuslikke talupoegi või palkama hooajataöölisi ulgtöödele siirdunud talupoegade hulgast.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemine ja põllumajanduse kaubalisuse kasv mõjutasid ka laiade talurahvahulkade olukorda. Neis kubermangudes, mis paiknesid mustmullarajoonides ja kus tegeldi peamiselt põllundusega, suurendasid mõisnikud teotööd. Nad hakkasid talupoegadelt põllutööde hooajal nõudma tegu 4, 5 ja isegi 6 päeva nädalas. Selle tagajärjel jäid talupojad hooletusse ja talupojad laostusid. Mõisapõldude laiendamiseks hakkasid aadlikud talupoegi nende maadelt ära ajama ja sundisid neid töötama mõisas kuuteenistusena väljaantava napi moona eest. Mittemustmullakubermangudes viidi talupojad suurelt osalt üle raharendile, mille suurus kiiresti kasvas. Talupojad, kes ei suutnud renti tasuda oma majapidamise tuludest, hakkasid teenistust otsides massiliselt valguma linnadesse ja neisse rajoonidesse, kus valitses tööjõupuudus. Sellised ulgtöödele siirdunud talupojad elatusid veotöödest, teenisid sulastena mõisates, töötasid laadijatena jõe- ja meresadamates, vedasid Volgal pargaseid, täiendasid manufak-

tuuritöölise ridu. Ulgtöödele siirdumine süvendas varanduslikku ebavõrdsust talupoegade hulgas. Külades ilmusid «kaubatalupojad», «kapitaliga» mehed ja «külakurnajad», kes tegelesid kauplemise, töönduse, liigkasuvõtmise ja varjatud kujul ka külakogukonna laostunud liikmete maade rentimisega.

Kaupmeestele ja talupoegadele kuuluvate manufaktuuride kasv. XVIII sajandi teisel poolel kasvas jõudsalt manufaktuuritööstus. XVIII sajandi 60-ndail aastail oli Venemaal umbes 650 manufaktuuri, sajandi lõpul oli neid aga juba rohkem kui 2000.

Eriti hoogsalt arenesid need tööstusharud, mis tootsid laiale turule. Nii kasvas lõuendimanufaktuuride arv, mis XVIII sajandi keskel ulatus 60-le, XIX sajandi alguseks 300-le. Lõuendimanufaktuuride omanikeks olid enamasti kaupmehed ja rikastunud talupojad. XVIII sajandi viimasel veerandil tekkis puuvillase riide tööstus. Selle peamiseks keskusteks kujunesid Ivanovo küla ja Suja linn Vladimiri kubermangus, Kesk- ja Alam-Volgamaa linnad. Kaupmehed paigutasid oma kapitale ka paberivalmistamise, nahatöötlemise, värvimise, seebikeetmise, pudukaupade valmistamise, kübarategemise jt. ettevõtetesse, mis tootsid turu jaoks. Nende tootmisharude manufaktuuritööstus hakkas üha enam omandama kapitalistlikku iseloomu. Manufaktuurides suurenes vabapalgaliste töölise osatähtsus. Nende hulgas oli mitte ainult rendile üle viidud mõisatalupoegi, vaid ka riigitalupoegi ning linlasi.

Mõnedes teistes tööstusharudes (eriti viinapõletuses, mis oli aadlike monopoliks, ja kalevitootmises) õnnestus aadlikel-ettevõtjatel veel oma positsioone säilitada. Pärisorjuslike töölise tööjõud leidis kõige laiemalt rakendamist mäe- ja metallurgiatööstuses (Olonetsi piirkonnas, Uraalis). V. I. Lenin kirjutab, et «Uraali kõrge õitseng ja tema valitsev seisund mitte ainult Venemaal, vaid osalt ka Euroopas, oli vanasti rajatud pärisorjusele». (V. I. Lenin, Teosed, 3. kd., lk. 406.)

Malmisulatamine suurenes Venemaal 2 miljonilt puudalt 1750. aastal 10 miljoni puudani 1800. aastal. Kuid metallurgia edasises arenemises tekkis seisak. Pärast tööstuslikku revolutsiooni Inglismaal hakkas sealne malmitoodang tunduvalt ületama Venemaa oma. Pärisorjuslik töö osutus nüüd Uraali metallurgiatööstuse languse põhjuseks. Kiiremini arenes metallurgia Lõuna-Uraalis ja Okaa jõe basseinis. Siin olid enamuses kaupmeeste ettevõtted, kes kasutasid vabapalgalist tööd. Need ettevõtted olid tihedamini seotud siseturuga.

XVIII sajandi viimastel aastakümnetel kujunesid välja rajoonid, kus olid eriti levinud talupoegadele kuuluvad tööstusettevõtted. Väikesed käsitöökodad, mis kuulusid pärisorjade hulgast esile tõusnud talupoegadest kaupmeestele, kasvasid suuremateks manufaktuurideks, nende omanikud aga muutusid tõelisteks vabrikantideks. Selliste hulka kuulusid näiteks nugade, lukkude, kää-

ride ja muude toodete valmistamise ettevõtted Pavlovo külas Nižni Novgorodi kubermangus, samuti aga tekstiiliettevõtted Ivanovo külas Vladimiri kubermangus. Samal ajal toimus sundtööl rajanevate manufaktuuride langus.

Sise- ja väliskaubandus. Ülevenemaalise turu arenemist soodustavaks teguriks oli sisetollide kaotamine (1754).

Paranesid liiklusolud nii maismaal kui ka veeteedel. Ehitati uued kanalid, mis ühendasid veeteid Kaspia merest Balti mereni ning etendasid tähtsat osa sise- ja väliskaubanduses. Üha elavamaks muutus kaubavahetus Sise-Venemaa tööstusrajoonide ja maa põllumajanduslike rajoonide vahel. Elavnes ka laadakaubandus. Tunduvalt laienes Venemaa väliskaubandus. 1760-ndail aastail veeti Venemaalt kaupu välja 12 miljoni rubla väärtuses, sisseveetavate kaupade väärtus küündis aga 9 miljoni rublani. Venemaa väliskaubanduse käibes etendas peaoska kaubandus Inglismaa, Prantsusmaa, Preisimaa, Taani ja Hollandiga, Idamaadest aga Hiina, Iraani ja Türgiga. Laienesid kaubandussidemed Poola ja Soomega, Kasahstani ja Kesk-Aasiaga.

Kuid Venemaa majanduslik mahajäämus andis ennast tunda ka väliskaubanduses. Suurenes Venemaa sõltuvus Lääne-Euroopa tööstuskaupade sisseveost. Väliskaubanduses mängisid tähtsat osa välismaised kaubafirmad. Kõigist meresadamate kaudu sisse- ja väljaveetavatest veostest transporditi ainult üks viiendik Vene laevadel. Venemaal ei olnud merekaubalaevastikku, mis oleks suutnud rahuldada tema väliskaubanduse vajadusi.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Millised uued jooned ilmnesid Venemaa majanduselus XVIII sajandi teisel poolel: a) põllumajanduses ja pärisorjuslikus külas; b) manufaktuuritööstuse arenemises? Vastus koostage tabeli kujul. 2. Kes olid töömeesteks Uraali ja Olonetsi piirkonna mää- ja metallurgiatehastes? Miks need tehased hakkasid kängu jääma? 3. Miks ei kannatanud «juurdekirjutatud» ja «possessionitalupoegade» tööjõudu kasutavad manufaktuurid välja konkurentsi nende ettevõtetele, mis rajanesid vabapalgalisel tööjõul? 4. Milles avaldus pärisorjusliku rõhumise edasine tugevnemine XVIII sajandi teisel poolel?

§ 32. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel.

1773. a. algas J. I. Pugatšovi juhtimisel talurahvasõda — kõige võimsam feodalismivastane liikumine Venemaa ajaloos. Ülestõus haaras tohtu suure territooriumi Donist ja Jaikist kuni Uraali, Volga ülemjooksu ja Kaamani. Sellest liikumisest võtsid hulgaliselt osa vene ja ukraina talupojad, samuti manufaktuuride töömehed ning Volgamaa ja Uraali piirkonna mittevene rahvustest talupojad.

Ülestõusu peamiseks põhjuseks oli rahva majandusliku olukorra halvenemine, pärisorjusliku rõhumise tugevnemine. Kogu XVIII sajandi jooksul jagas tsaarivalitsus mõisnikele sadu tuhan-

deid talupoegi. Uksnes Katariina II valitsemisajal (1762—1796) jagati mõisnikele 800 000 talupoega.

Mõisatalupojad olid ilma jätud kõigist õigustest, nende isandad kohtlesid neid ennekuulmatu julmusega, piinasid ja mõnitasid. Mõisnikud võisid talupoegi vähimagi eksimuse eest saata sunnitööle, anda nekrutiks, müüa neid tervete küladena või üksikult — «väljaveoks». Talupojad «on seaduse ees surnud», kirjutas A. N. Radištšev, neid «müüakse ahelais nagu lojuseid».

Mõisnik võis igal ajal talupoja kaardilauas maha mängida, ta võis teda soovi korral ka koera vastu vahetada. Talupoegade kinnipidamiseks seati mõisates sisse vangikongid, mõisnikud ise mõistsid talupoegade üle kohut ja karistasid neid oma äranägemise järgi. Oma julmusega kuulsaks saanud Saltõtšihha (Moskva kreisi mõisnik Saltõkova) türanniseeris ja tappis elajalikult oma pärisorje. Ja ta ei olnud mingiks erandiks «õilsa» aadliseisuse esindajate hulgas Venemaal.

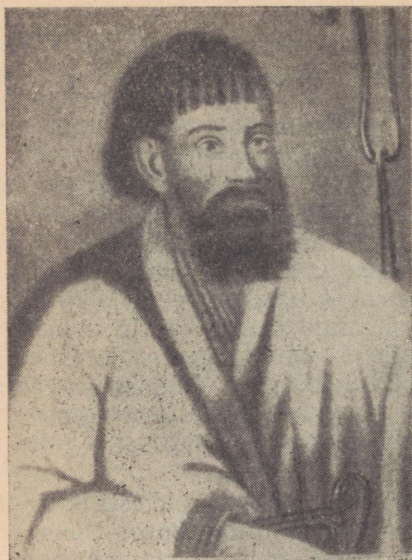
Riigitalupoegade maadel (riigitalupoegi oli eriti rohkesti mittevene rahvaste hulgas Volga- ja Uraalimaa piirkonnas, Siberis jne.) omavolitsesid ja terroriseerisid talurahvast tsaariametnikud. Eriti raskes olukorras olid Uraali tehaste juurde kinnistatud riigitalupojad ja manufaktuuride töömehed. Nad olid aasta jooksul mitmeks kuuks oma majapidamistest eemale kistud ja see, eriti veel, kui ära tuli olla külvi- ja lõikusajal, laostas «juurdekirjutatud» talupojad tihtipeale lõplikult. Tööpäev kestis manufaktuurides 12—15 tundi, töötasu oli armetult väike. Töölised elasid kitsastes toaubrikutes või kasarmutes, neid sunniti ostma toiduaineid kõrgendatud hinnaga oma peremeeste poodidest. Sanitaaringimused olid manufaktuurides hirmsad. Mustus, mürgitatud õhk, niiskus ja külm, halb toit — kõik see põhjustas haigusi ja taude, tööliste enneaegset vananemist ja surma. Elanikkonna, eriti laste surevus oli Venemaal väga kõrge.

Juba enne 1773.—1775. a. talurahvasõda toimusid Venemaal suured feodalismivastased ülestõusud.

Kloostritalupoegade liikumine võttis nii suure ulatuse, et Katariina II valitsus oli sunnitud kirikutegelastelt nende mõisad ära võtma. Kirikule ja kloostritele kuulunud talupojad viidi üle riigitalupoegade kategooriasse. 1760-ndail aastail toimusid mõisatalupoegade ja töömeeste laialdased rahutused Uraali ja Olonetsi tehastes. 1768. a. puhkes Paremkalda Ukrainas ülestõus — «K o l i i v š t š i n a» («Teibasõda») —, mille etteotsa asusid M a k s i m Z e l e z n j a k ja I v a n G o n t a.

Mitmel pool puhkenud feodalismivastased rahutused kasvasid 1773. a. üle võimsaks talurahvasõjaks. Ülestõusnud talupoegade, kasakate ja töömeeste juhiks sai J e m e l j a n I v a n o v i t š P u g a t š o v (umb. 1742—1775).

Päritolult oli Pugatšov Doni kasakas. Ta võttis osa Venemaa

Jemeljan Ivanovič Puġatšov.

sõdadest Preisi ja Türgiga, tundis hästi sõjaasjandust. Tal oli tulnud viibida mitmel pool Venemaal ja väljaspool Vene riigi piire, mõnda aega varjas ta ennast raskolnikute juures. Oma rännakutel nägi Puġatšov tema enda sõnade järgi, et «rahvas on kõikjal viletsusse tõugatud» ja peab taluma «palju ülekohtu ja makse». 1773. a. sügisel põgenes Puġatšov Kaasani vanglast Jaiki jõe ja kuu- lutas end «imperaator Peeter Fjodorovičiks», s. o. Peeter III-ks, kes olewat pääsenud surmast 1762. a. Jaiki kasakad, kelle hulgas võimude omavoli pärast valitses terav rahulolematust, toetasid Puġatšovi. Algul veel väike- searvuline Puġatšovi üksus kasvas peatselt võimsaks talupoegade ja kasakate ar- meeks, kuhu kuulus mitukümmend tuhat inimest.

Talurahvasõja algus ja käik. Vallutanud Tatištševi kindluse ja teisi kindlustatud punkte Jaiki jõel, alustas Puġatšovi armee Orenburgi piiramist. Orenburg oli tol ajal suure garnisoniga tugev kindlus. Orenburgi piiramise ajal täienesid Puġatšovi üksused talupoegade ja töömeestega, kes sõduritena tulid tema poolele üle. Puġatšovi armee liitusid samuti Volga- ja Uraalimaa mittevene talupojad (tatarlased, baškiirid, kasahhid, marid jt.). Manifestides, mida Puġatšov kõikjal laiali saatis, «kinkis» ta talupoegadele ja kasakatele «igavese vabaduse», «maad kõigi tema viljadega, rahapalka, tina, püssirohtu ja leivaprovianti»; samas kutsus ta üles arveid õiendama «reeturitega» — tsaariametnike ja aadlike vereimejatega.

Puġatšovi lähimate võitluskaaslaste hulgas olid kõige välja- paistvamateks kasakad Tšika Zarubin, Ivan Potšitalin, töömehed Hlopuša, Ivan Beloborodov ja teised. Üles- tõusnud baškiiride üksuste etteotsa asus Salavat Julajev. Ufaa alla saatis Puġatšov Tšika Zarubini; Beloborodov tegutses Kesk-Uraalis. Tsaarivägede esimestel katsetel ülestõusu maha su- ruda ei olnud edu.

Katariina II valitsust kohutas liikumise suur ulatus, seda enam, et Venemaa relvastatud jõud olid sel ajal seotud sõjas Türgi

vastu. 1774. a. märtsis suundusid regulaararmee väeosad ja aadlike üksused Orenburgi alla, appi sissepiiratud kindlusele. Pugatšovi väed said lüüa. Orenburgi piiramine lõpetati. Pugatšov ise taandus Baškiiriasse.

Kuid mais sai ülestõus uut hoogu. Pugatšovi peamiseks toeks muutusid nüüd Uraali tehaste töömehed. Pugatšov hõivas Zlatousti ja Krasnoufimski linnad, Votkinski ja Iževski tehased. Juulis alustas Pugatšov Kaasani piiramist. Kuid selleks ajaks jõudis tsaarivalitsus koondada Pugatšovi vastu suured jõud. Ägedas lahingus Kaasani all õnnestus tsaarivägedel ülestõusnuid lüüa. 500-mehelise üksusega suundus Pugatšov Volga parempoolsele kaldale ja liikus Tšeboksarõ, Pensa ja Saraatovi kaudu Donile, kust kavatses täiendada oma jõude Doni kasakatega.

1774. a. suvel haaras ülestõus Volga- ja Uraalima piirkonna. Vene, tatari, baškiiri, tšuvaši ja mordva talupojad õiendasid arveid mõisnike, tsaariametnike ja kirikutegelastega. Nad ründasid mõisaid, haarasid enda kätte aadlike ja «kroonu» vara ning jaotasid selle omavahel. Rahutused ähvardasid kanduda maa sisekubermangudesse. Sõlminud kiiresti rahu Türgiga, paiskas valitsus Pugatšovi ja ülestõusnud talupoegade vastu suure armee. Pugatšovile sai osaks veel üks kaotus Tsaritsõni all ja ta taganes väikese üksusega Volga taha, et uuesti Jaiki jõe jõe jõuda. Kuid siin võttis käputäis oma naha pärast hirmul olevaid reetureid, kelle eestvedajaks oli I. Tvõrogov, Pugatšovi kinni ja andis ta tsaarivõimudele välja. Pugatšov toodi puuris Moskvasse ja hukati pärast julma piinamist 10. jaanuaril 1775. a. Bolotnaja väljakul.

Karistussalgad hakkasid ülestõusnutega veriselt arveid õiendama. Tuhanded talupojad, töömehed ja kasakad vangistati, saadeti sunnitööle või hukati. Tsaaritimukad põletasid maha terved külad ja lasksid elanikkonna hirmutamiseks Volgat mööda alla ujuda parvedel, millele olid seatud võllad ülespoodud inimestega. Pagenud talupojad said hirmsate piinamiste osaliseks ja nad saadeti mõisnike juurde tagasi. Talurahvasõda lüüdati veres.

Feodalismiaegsete talurahva ülestõusude lüüasaamise põhjused ja nende ülestõusude ajalooline tähtsus. J. I. Pugatšovi juhtimisel toimunud ülestõus oli viimaseks talurahvasõjaks feodaalse Venemaa ajaloos. See vapustas tsarismi ja pärisorjusliku korra aluseid, kuid nagu kõik eelnenud talupoegade ülestõusud, nii lõppes seegi lüüasaamisega. Talurahva ülestõusude ebaedu põhjuseks oli see, et need väljendasid rõhutud hulkade stiihilist protesti, mida ei suunanud veel poliitiline teadlikkus ja selge tegutsemisprogramm. Õiendati küll arveid otseste rõhujatega — mõisnike, ametnike ja teistega, kuid seejuures jäid talupojad «tsaristideks»: nad uskusid «heasse» tsaari ega mõistnud, et tsaarivõim kaitseb aadlike huve. Peale selle tegutsesid talupojad relvastatud võitlusele asudes kooskõlastamatult ja isoleeritult.

Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõjas avaldusid küll mõned organiseerituse elemendid, kuid ka seekord jäi liikumine stiihiliseks. Talurahvajuhid suutsid enda ümber koondada suuremaid väeüksusi ainult lühikeseks ajaks.

Ivan Bolotnikovi, Stepan Razini ja Jemeljan Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõdade kogemused Venemaal näitasid, et talupojad üksi ei suuda klassivaenlast võita. Ainult liidus oma vendade töölistega ja nende juhtimisel suutsid talupojad rajada teed vabadusele ja õnnele.

Hoolimata nimetatud nõrkustest oli feodalismiajastu talurahva ülestõusudel suur progressiivne tähtsus. Nad õõnestasid feodaalpärisorjusliku korra aluseid, suurendasid veelgi talupoegade viha-vaenu mõisnike vastu. Rahvas löi laule ja legende Razinist ning Pugatšovist, ülistas neid kui oma kangelasi, mehiseid võitlejaid töörahva vabaduse ja õnne eest.

Aadlidiktatuuri tugevnemine Katariina II ajal. Oma valitsemisaja algul püüdis Katariina II jätta endast muljet kui «valgustatud monarhist», kes kannab hoolt kõigi alamate heaolu eest. Sellisena tahtis ta end näidata ka oma kirjavahetuses prantsuse valgustajate Voltaire'i ja Diderot'ga. Katariina II andis välja julmi pärisorjuslikke seadusi, samal ajal aga kuulutas ta silmakirjalikult, nagu kavatakse ta talupoegade olukorda parandada. Talurahvasõja sündmused paljastasid julma, ara ja verejanulise keisrinna tõelise palge. Halastamatult õiendas ta talupoegadega arveid ja nimetas ennast aadli ees lipitsedes «Kaasani mõisaprouaks».

Võimsast talurahvasõjast hirmutatud Katariina II tugevdas sisepoliitikas reaktsioonilist kurssi. 1775. a. avaldati «Seadus Vene impeeriumi kubermangude haldamise kohta». Kogu maa jaotati 50 kubermanguks (endise 20 asemel), igas neist oli elanikke 300 000 kuni 400 000; kubermangud jagunesid kreisideks. Kubermangu eesotsas seisis kuberner, kreisi eesotsas kapten-ispravnik, kes valiti kreisi aadlikogul. Talurahvarahutuste puhul ühines mitu kubermangu asehalduskonnaks eesotsas kindralkuberneriga, kellele allusid kohalikud sõjaväegarnisonid. Tunduvalt laiendati kuberneride võimupiire. Need abinõud suurendasid rahva õigusetust veelgi. Tsaariametnike omavoli, altkäemaksuvõtmine, väljapressimised ja linlaste ning talupoegade mõnitamine levisid üha laiemalt.

1785. a. andis valitsus välja «Aadli armukirja». «Armukiri» kinnitas kõik «õilsa» seisuse vanad õigused ja privileegid: omandiõiguse maale ja pärisorjuslikele talupoegadele, õiguse asutada «vabrikuid», olla vaba maksudest jne. Peale selle kuulutas «Armukiri» aadli vabaks kohustuslikust sõjaväe- ja riigiteenitusest ning kehalistest karistustest. Aadlike üle võisid kohut mõista ainult «nendega võrdsed» isikud äsjaasutatud seisuslikes aadlikohtutes. Aadlile anti õigus moodustada igas kreisis ja kuber-

mangus aadelkondi ning valida kreisi ja kubermangu aadlipea mehi, neile lubati ka valitsusele oma «vajaduste» kohta esildisi teha. Aadlike uus seisuslik-poliitiline organisatsioon laiendas nende osavõttu riigi haldusest ja tugevdas mõisnike-pärisorjapidajate diktatuuri.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Millised olid talurahvasõja põhjused ja taotajad? 2. Kes võtsid osa talurahvasõjast? 3. Märkige kontuurkaardile ülestõusust haaratud rajoonid ja kandke sinna Pugatšovi peajõudude retk. 4. Milles avaldus aadlidiktatuuri tugevnemine pärast talurahvasõja lüüasaamist? Milliseid uusi õigusi ja privileege andis mõisnikele 1785. a. «Aadli armukiri»?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

TALURAHVA OLUKORRAST XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL.

(Väljavõtted.)

1760. a. ukaas mõisnike õigusest talupoegi Siberisse asumisele saata.

Kuulutatakse kogu rahvale teadmiseks. Kuna Siberi kubermangu Irkutski provintsi Nertšinski kreisis leidub põlluharimiseks üsna sobivaid paiku... Sellepärast Valitsev Senat käskisid:

1) Kui keegi mõisnikest soovib oma inimesi ja talupoegi, ka naisterahvaid... ära anda väljakuulutatud asustamiseks, siis neid tuleb nimetatud Siberisse saatmiseks vastu võtta kindlate kaebuste alusel, mis antakse sisse mõisnike endi või nende usaldusmeeste poolt...

1765. a. ukaas talupoegade sunnitööle saatmise kohta.

...kästakse, et kui keegi mõisnikest oma talupoegi, kes jultunud käitumise tõttu õiglase karistuse on ära teeninud, paremaks vaoshoidmiseks sunnitööle tahab saata, siis selliseid peab Admiraliteedi Kolleegium vastu võtma ja kasutama neid raske töö peal nii pika aja jooksul, kui mõisnikud seda tahavad, ja kogu selle aja jooksul, mil inimesed tööd teevad, peab ta andma neile riigi kulul süüa ja kehakatteid, nagu sunnitöölistele...

«Moskovskije Vedomosti» kuulutused 1797. aastast talupoegade-pärisorjade müümise kohta.

6. linnaosas 4. kvartalis nr. 352 all on müüa hea meeste- ja naistejuuksur, kasvult üle keskmise ja kena kehaehitusega, sobiv toapoisiks, kelneriks või teenriks, 25-aastane; tema naine aga, 24-aastane, pesunaine ja õmbleja, 3-aastase tütrega, mõlemad on korraliku käitumisega. Nende lõplikuks hinnaks on 1000 rubla.

On müüa korraliku ülalpidamisega mõisa meistrimehed: 2 rätsepat, kingsepp, kellassepp, kokk, tõldsepp, ratassepp, graveerija, kullassepp ja 2 kutsarit, naha ja hinna kohta teateid saab 3. linnajaos 4. kvartalis nr. 51 all mõisniku enda juures. Samas on müüa 3 noort võidusõiduhobust, üks täkk ja 2 ruuna, ja kari jahikoeri, arvult 50.

15. linnajaos 2. kvartalis Tšetvjortaja Meštšanskajas, nr. 111 all on müüa tüdruk, kes oskab pesu õmmelda... triikida ja tärgeldada, osalt ka sööki valmistada, ja rätsep. Samas on müüa briljantesemeid ja värvilisi kive; ja veel head tõugu pull ning lehm, soodsa hinnaga.

Ülesanne. Jutustage õpiku ja toodud dokumentide teksti põhjal talurahva olukorra halvenemisest XVIII sajandi teisel poolel.

§ 33. Vene-Türgi sõjad XVIII sajandi teisel poolel.

Venemaa rahvusvaheline olukord. XVIII sajandi teisel poolel tugevnes Venemaa kui suurriigi rahvusvaheline prestiiž. Vene diplomaatia kasutas vastuolusid Euroopa riikide vahel, eriti Inglismaa ja Prantsusmaa vahel, Venemaa välispoliitiliste ülesannete ellurakendamiseks. Tsarism püüdis vene mõisnike ja kaupmeeste huvides enda kätte haarata Musta mere rannikut ja suurendada oma mõju riikides, mis olid Türgi ülemvõimu all. Euroopa suurriigid aga takistasid seda. Nad püüdsid pidurdada Venemaa võimsuse edasist kasvu, kutsuda esile kokkupõrkeid Venemaa ja tema lähimate naabrite — Rootsi, Preisi ja Poola vahel. Tsaarivalitsus, toetudes tugevale armeele ja laevastikule, teostas aktiivset välispoliitikat vene aadli ja kasvava vene kodanluse huvides. Väljapääs Mustale merele oli vajalik põllumajandussaaduste väljaveoks Lõuna-Venemaa mõisatest, kaubanduse laiendamiseks Euroopa ja Lähis-Ida maadega.

Vene-Türgi suhted teravnesid eriti XVIII sajandi viimastel aastakümnetel. Türgi feodaalid rõhusid juba sajandite vältel Balkani poolsaare rahvaid, orjastasid Doonau vürstiriigid (Moldaavia ja Valahhi) ning Taga-Kaukaasia. Musta mere põhjarannikul kuulusid Türgile Azovi ja Taganrogi kindlused ning Krimmi khaaniriik oli tema vasall. Saades toetust Austrialt ja Prantsusmaalt, kes kartsid Venemaa tugevnemist, püüdis Türgi säilitada ja isegi laiendada oma valdusi Musta mere rannikul Vene, Ukraina ja Poola alade arvel.

See oligi kahe Vene-Türgi sõja põhjuseks.

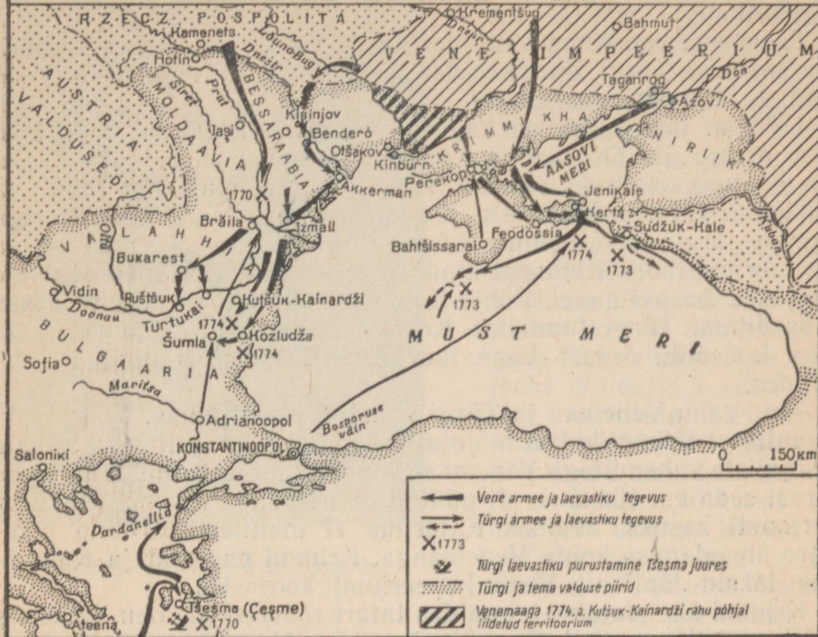
Esimene Vene-Türgi sõda 1768.—1774. a. 1768. a. kuulutas Türgi Venemaale sõja. Määratu suur Türgi armee koondus Dnestri jõeale, et anda lööki Kiievile. Krimmi khaani ratsavägi hakkas laastama Ukrainat. Moldaavias olid türklaste toetuspunktideks tugevad kindlused (Benderõ, Izmail jt.), Mustal merel tegutses suur Türgi laevastik.

Algul kulges sõjategevus vahelduva eduga. Kuid pärast seda, kui Vene armee ülemjuhatajaks määrati väljapaistev väejuht P. A. Rumjantsev, muutus olukord. 1769. a. septembris jõudsid venelased Iašisse ja Bukaresti. Ukrainas ja Novorossijas paiknevad väed hõivasid Azovi ja Taganrogi. Gruusiasse saadeti türklaste vastu ülestõusnud Imereetia elanikkonnale abiks tugev väeüksus.

1770. a. juulis purustasid Vene väed Rumjantsevi juhtimisel Türgi armee Larga jõel. Mõni päev hiljem said Türgi vesiiri peajõud, mis koosnesid 150 000 mehest, Kaguli jõel toimunud lahingus hävitavalt lüüa 17 000-meheliselt Vene armeelt.

Selleks ajaks oli G. A. Spiridovi juhtimisel tegutsev Vene eskaader ümber Euroopa sõites Gibraltari kaudu Vähemerle siir-

ESIMENE VENE-TÜRGI SÕDA a. 1768 - 1774

TEINE VENE-TÜRGI SÕDA a. 1767 - 1791

dunud, 5. juulil 1770. a. hävitati Türgi eskaader Tšesma lähes täielikult.

Kreekasse randunud Vene dessandid võitlesid kreeka vabatahtlike toetusel Türgi garnisonide vastu. Edukalt tegutsesid Vene väed ka Krimmi poolsaarel.

1773. a. tabas türklasi kaotus Turtukai all. Pärast seda läks Vene armee üle Doonau ja saavutas mitmeid suuri võite. Täieliku kaotuse osaliseks saanud Türgi nõustus alustama rahu läbirääkimisi. 1774. a. Kutšuk-Kainardži külas sõlmitud rahupeingu järgi sai Venemaa Lõuna-Bugi ja Dnepri vahel asuva territooriumi koos Kinburni kindlusega, samuti Kertši ja Jenikale kindlused Aasovi merel. Põhja-Kaukaasias läks Venemaa valdusse Kabardiinia. Türgi tunnistas Krimmi khaaniriigi sõltumatust ja vaba läbisõidu õigust Vene laevadele Bosporuses ning Dardanellides.

Kuid rahu Venemaa ja Türgi vahel ei olnud püsiv. Venemaale vaenulikest lääneriikidest mõjutatuna püüdis Türgi diplomaatiliste ja sõjaliste vahenditega Venemaad Mustast merest eemale tõrjuda. Pärast seda kui Krimmis oli püütud toime panna riigipööret Türgi marioneti kasuks, avaldas Katariina II manifesti Krimmi poolsaare ühendamise kohta Venemaaga. Krimmi poolsaar ja Kubani-maa läksid lõplikult Vene impeeriumi koosseisu.

Krimmi ühendamine kõrvaldas tatari röövretkede ohu Venemaa ja Ukraina lõunapiiril. Samuti nõrgendas Venemaa võit Kaukaasia rahvaid ähvardavat ohtu sattuda türgi feodaalide orjaikke alla. Tekkisid soodsamad tingimused majanduslike ja kultuurisidemete arendamiseks gruusia, armeenia ja aserbaidžaani rahvaga.

Venemaa sõda Türgiga 1787.—1791. a. 1787. a. puhkes uus sõda Türgiga, mis kestis neli aastat. Türgi nõudis Krimmi tagasiandmist. Vene valitsus omakorda püüdis Mustal merel lõplikult kanda kinnitada. Ägedate lahingute käigus ilmnes Venemaa suur sõjaline üleolek.

1787. a. sügisel randus suur Türgi laevastiku dessant Dnepri suudmes Kinburni maaninal. A. V. Suvorovi polgud, kes kaitsesid Kinburni, purustasid dessandi peaaegu täielikult. Järgmisel aastal vallutasid Vene väed Otšakovi kindluse.

Otsustavad lahingud toimusid 1789. a. suvel. Lahingutes Focşani ja Rîmnicu (Rõmniki) all purustasid A. V. Suvorovi väed arvuliselt ülekaaluka vastase.

Sõja lõppjärgus oli kõige tähtsamaks sündmuseks Izmaili kindluse piiramine ja tormijooksuga vallutamine. Izmail oli Türgi sõjalise võimsuse tsitadelliks Doonaul. Tugevat kindlust kaitses 35 000-meheline rohkete suurtükkidega varustatud garnison. Pärast seda kui esimesed katsed kindlust tormijooksuga vallutada olid nurjunud, määrati Izmaili all paiknevaid vägesid juhtima A. V. Suvorov. Saabunud sinna 1790. a. detsembris, hakkas A. V. Suvorov energiliselt vägesid tormijooksuks ette valmistama. Soldatid sead-

Aleksander Vassiljevitš Suvorov.

sid üles patareisid, valmistasid redeleid, õppisid ületama tõkkeid. Suvorov töötas välja tormijooksu plaani, määrates igale atakeerivale kolonnile oma ülesande. Üht kolonni juhtis kindralmajor M. I. Kutuzov — tulevane feldmarsal, Suvorovi lemmikõpilane.

10. detsembri hommikul avasid neli Vene patareid kindluse pihta tule. Järgmisel päeval kell 5 hommikul, tugeva udu varjus, algas tormijooks. Soldatid seadsid vaenlase marutule all redeleid kindlusemüüride najale ja vallutasid ühe bastioni teise järel. Pärast 10 tundi kestnud visa võitlust alistus ligipääsmatuks peetud Izmaili kindlus. Türklased kaotasid surnutena 26 000 inimest, venelased umbes 2000. Võidu

põhjuseks oli Suvorovi sõnade järgi «kõigi auastmete piiritu innukus ja vaprus».

Purustanud Türgi dessandi Musta mere Kaukaasia rannikul, hõivasid Vene väed 1791. aastal Anapa kindluse. Noor vene Musta mere laevastik andeka ja vaprana laevastikujuhi F. F. Ušakovi juhtimisel löi Türgi eskaadreid.

1791. a. sõlmitud Iaşi rahu järgi sai Venemaa ja Türgi vaheliseks piiriks Dnestri jõgi. Musta mere ranniku ühendamine Venemaaga avas tee merekaubanduseks teiste maadega. Venemaa kindlustumine Musta mere põhjarannikul soodustas Doonau ja Balkani rahvaste vabadusvõitlust türgi feodaalide sajandeid kestnud ikke vastu. Novorossija viljakaid maid hakkasid asustama vene ja ukraina talupojad, ümberasujad Moldaaviast, Bulgaariast, Serbiast ja teistest Türgi poolt ikestatud maadest. Lõuna-Venemaal tekkisid uued linnad: Sevastopol, Herson, Odessa, Rostov Doni ääres. Tugeva mere-sõjalaevastiku loomisega Mustal merel tugevdas Venemaa oma positsioone lõunas.

A. V. Suvorov ja tema «Võitmise teadus». XVIII sajandi teise poole sõdades ilmnnes hiilgavalt suure Vene väejuhi A. V. Suvorovi talent, kujunes välja suvoorovlik sõdurite kasvatamise koolkond.

Aleksander Vassiljevitš Suvorov (1730—1800) sündis ohvitseri perekonnas. Tema isa oli teeninud Peeter I tentsikuna. Lapse-

põlvest peale valmistus Suvorov sõjaväelase elukutseks. Olles füüsiliselt nõrk, karastas ta oma tervist ning uuris suure visadusega raamatuid sõjakunstist.

Oma vaateid sõjakunstist käsitles Suvorov teoses «Võitmise teadus». Selles juhendis on juttu soldatite väljaõppe reeglitest rahu ajal ja sõjakäikudel, vaenlase ründamise viisidest välilahingus ja tormijooksul kindlustele. Suvorov kasvas soldateid pealelundi taktika, kiirete ja otsustavate manöövrите, vaenlasele antavate ootamatute löökide vaimus. Ta rääkis sõjamehe kolmest kunstist: «esimene on silmamõõt», «teine on kiirus», «kolmas on pealetung». Sõjategevuse reeglid, mis olid kirja pandud tabavas rahvalikus keeles, jäid soldatitele kergesti meelde. «Tulista harva, aga tabavalt, torka südisti täägiga.» «Kuul on lollike, kuid tääk on tubli poiss!»

Suvorov nõudis, et rahulikule elanikkonnale liiga ei tehtaks. «Elanikku ära kiusa! Tema sööda ja jooda meid. Soldat pole röövel.» «Võitmise teaduses» on tähtsal kohal hoolitsus soldati eest, tema tervise ja toitlustamise eest, sest «soldat on kallis».

A. V. Suvorovi sõjakunst rajanes põhimõtetel, et tuleb usaldada vene sõduri vaprust, sõjalist taibukust ja algatusvõimet. Suvorov ei väsinud kordamast: «Iga sõjamees peab aru saama oma manöövrist.»

Need Suvorovi õpetussõnad olid juhtnõriks tema õpilastele — M. I. Kutuzovile ja P. I. Bagrationile —, kes tõstsid Vene sõjakunsti uuele, kõrgemale arenemisastmele.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Millised olid Vene-Türgi sõdade põhjused ja milised tagajärjed olid neil sõadel Venemaal, Ukrainale ning Doonaumaade ja Balkani rahvastele? 2. Koostage õpiku teksti ja lk. 13 asuvate kaartide järgi lühike plaan-konspekt Vene-Türgi sõdade käigust XVIII sajandi teisel poolel. 3. Märkige kontuurkaardile territooriumid, linnad ja kindlused, mis ühendati Venemaal Kutuk-Kainardžis ja Iašis Türgiga sõlmitud rahulepingute järgi.

§ 34. Tsarism võitluses Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu.

Prantsuse revolutsioon ja Vene tsarism. 14. juulil 1789. a. valutas Pariisi revolutsiooniline rahvas tormijooksuga Bastille'. Varsti võitis Prantsusmaal kodanlik revolutsioon. Rahvas kukutas kuningavõimu ning kuulutati välja kodanlik vabariik. Prantsuse revolutsiooni mõjul tugevnes Euroopa maades feodalismivastane ja rahvuslik vabadusliikumine.

Katariina II valitsus ja vene aadel võtsid Prantsuse revolutsiooni vastu hirmu ja vihaga. Neil olid veel selgesti meeles J. I. Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõja sündmused. 80-ndatel ja 90-ndatel aastatel puhkesid Venemaal uuesti suured talurahvarahutused. Revolutsioonilised ideed levisid ka Venemaal.

Eesrindlikud vene inimesed tervitasid rõõmuga sõnumit Bastille' vallutamisest.

Prantsuse revolutsiooni võidust hirmutatud tsaarivalitsus abistas Prantsuse kontrevolutsiooni. Katariina II andis varjupaika revolutsiooniliselt Prantsusmaalt põgenenud emigrantidele-aristokraatidele, maksis neile tõhusat rahalist toetust. Ta katkestas pärast Louis XVI hukkamist diplomaatilised suhted Prantsusmaaga ning valmistus sõjaks. Venemaal keelati prantsuse valgustusajastu kirjanike töode levitamine. Tsarism õiendas ka eesrindlike vene inimestega julmalt arveid

Tsarismi osavõtt Poola jagamistest. XVIII sajandi viimastel aastakümnetel oli Rzecz Pospolita (Poola) poliitiliselt nõrk riik. Feodaal-pärisorjuslik kord pidurdas seal tootlike jõudude arenemist. Raske feodaalne rõhumine põhjustas alatasa talupoegade ülestõuse magnaatide ja šlahta vastu. Rahvuslikud vastuolud lõhestasid maad. Talupoegade ja kasakate feodalismivastastel liikumistel Ukrainas ja Valgevenemaal oli Poola feodaalide rõhumi- se vastase rahvusliku vabadusvõitluse iseloom.

Ukraina ja valgevene elanikkond Poolas kaldus üha tugevama- ni Venemaa poolele.

1772. a. toimus Preisi kuninga Friedrich II poolt esitatud plaani järgi esimene Poola jagamine. Austria haaras Galiit- sia, Preisimaa osa Poola loodealadest, Venemaa osa Baltimaadest, Daugava jõgikonna alad ning Kirde-Valgevenemaa kuni Minskini.

Teisel Poola jagamisel **1793. a.** sai Venemaa Kesk-Valgevenemaa koos Minskiga ja teiste linnadega ning Parem- kalda Ukraina, Preisimaa sai Poola loodealad.

See kutsus maal esile võimsa rahvuslik-patriootilise liikumise, mida juhtis kindral Tadeusz Kościuszko (1746—1817). Preisimaa ja tsaari-Venemaa surusid ülestõusu ülekaalukate jõududega jul- malt maha. See ülestõus on Poola ajaloo kangelaslik lehekül- g poola rahva võitlusest rahvusliku sõltumatuse eest.

1795. a. toimus kolmas Poola jagamine: enam kui sajandiks lakkas Poola olemast iseseisev riik. Austria ja Preisi- maa haarasid Põris-Poola maad. Venemaale läksid Lääne-Volöõ- nia, Lääne-Valgevenemaa, Leedu ja Kuramaa.

Poola languse põhjused ja tagajärjed. Üheks Poola languse peamiseks põhjuseks oli tema valitseva klassi, eelkõige suurfeodaalide-aristokraatide omakasupüüdlik poliitika. Poola feodaal- aristokraatia oli ära hirmutatud revolutsioonilisest liikumisest lää- nes ja omal maal, otsis kaitset Austria, Preisi ja Venemaa reakt- sioonilistelt monarhiatelt ning kirjutas just sellega alla Poola riigi surmaotsusele.

Poola rahvale oli riikliku iseseisvuse kaotamine rahvuslikuks tragöödiaks, mis tõi rahvahulkadele raskeid kannatusi ja alandusi võõramaise rõhumise all. Vallutajad lämmatasid Poola rahvus-liku vabadusliikumise ja revolutsioonilise liikumise. Kuid poola

rahvas andis tohutu suure panuse kogu Euroopa vabadusliikumisse ning eesrindliku revolutsioonilise mõtte arenemisse XIX sajandil.

Sellel, et Austria monarhia anastas Taga-Karpaatia Ukraina, Bukoviina ja Galiitsia, olid ukraina rahvale halvad tagajärjed. Habsburgide monarhias valitsev julm feodaalne ja rahvuslik rõhumine põhjustas seda, et Lääne-Ukraina maad jäid Austria kõige mahajäänumateks rajoonideks kuni nende ühendamiseni Nõukogude Ukrainaga.

Samal ajal oli Valgevene ja Ukraina maade siirdumine Venemaa koosseisu tähtsaks etapiks kolme vennasrahva ühinemise ning nende rahvusliku kultuuri arenemise teel. Vaatamata tsarismi ja vene mõisnike rõhumisele avanesid ukraina ja valgevene rahvale avaramad võimalused majandus- ja kultuurisidemete kindlustamiseks vennaliku vene rahvaga.

Venemaa ning Kesk-Aasia ja Kasahstani rahvaste vaheliste sidemete laienemine. XVIII sajandil laienesid tunduvalt Venemaa majanduslikud ja poliitilised sidemed Kesk-Aasia riikide Hiiva ja Buhhaaraga ning ka Kasahstaniga. Rändkarjakasvatajad kasahhid, kes kannatasid džungaaride rüüsteretkede all, võtsid juba keskajal vastu Vene alamluse. XVIII sajandi lõpul võtsid Vene alamluse vastu ka kalmõkid, kes rändlesid Kaspia-äärsetes stepides. Tugeva Vene riigi koosseisu siirdumine oli nende rahvaste ajaloos tähelepanuväärseks sündmuseks, mis aitas neid lähendada vene rahvale.

Reaktsiooni tugevnemine Venemaal. Pärast Katariina II surma sai troonile tema poeg Paul I (1796—1801). See oli vaimselt piiratud, tujukas ja julm valitseja. Paul I püüdis kindlustada isevalitsuslikku korda ja takistada revolutsiooniliste ideede arenmist Venemaal ning tugevdas selleks reaktsiooni riigis.

Oma lühikese valitsemisaja jooksul jagas ta mõisnikele sadu tuhandeid talupoegi. Talurahva väljaastumiste mahasurumiseks (need olid haaranud 32 kubermangu) saatis keiser regulaararmee polke koos suurtükiväega. Ta andis välja ukaasi, mille järgi saadeti sunnitööle tsaari kohta «jultunud sõnade tarvitajaid».

Paul I tugevdas tsensuuri, sulges eratrükikojad, keelas raamatute ja ajakirjade sisseveo välismaalt. Jälitati kõike, mis kas või väliselt meenutas Prantsuse revolutsiooni. Oli keelatud koguni tarvitada sõnu «isamaa», «kodanik», käia prantsuse moe järgi riides jms. Paul I juurutas Vene sõjaväes Preisi korda: karmi drilli ja kepidistsipliini. A. V. Suvorov naeris Pauli tembutamise sõjaväes õelalt välja: «Venelased on preislasi alati peksnud, mis neilt küll on üle võtta!» Selle eest ta tagandati väejuhatusest ning saadeti maale.

Venemaa osavõtt koalitsioonist kodanliku Prantsusmaa vastu. Niisamasugust reaktsioonilist kurssi hoidis Paul I ka oma välispoliitikas. Tema peamiseks eesmärgiks oli lüüa Prantsuse

Fjodor Fjodorovič Ušakov.

kodanlik revolutsioon, milles Paul I nägi ohtu isevalitsusele ja pärisorjusele Venemaal.

1798. a. organiseeris Inglismaa Euroopa riikide koalitsiooni Prantsusmaa vastu. Sellest võtsid aktiivselt osa tsaari-Venemaa ja Austria. Prantslased löid Austria vägesid mitu korda rängasti. Austria ees seisis täieliku sõjalise lüüasaamise oht. Paul I oli sunnitud Suvorovi pagendusest tagasi tooma ning määrama ta Vene vägede juhatajaks. Austria valitsuse palvel juhtis A. V. Suvorov Vene-Austria liiduväge. Peamiseks sõjareeniks kujunesid Vahemeri ja Põhja-Itaalia.

1798. a. sügisel väljus Sevastopoolist Vahemerele Vene eskaader admiral F. F. Ušakovi juhtimisel. Ta saavutas hiilgavaid võite tugeva vastase üle.

Vene meremehed vallutasid julgelt ja otsustavalt tegutsedes võimsa merekindluse Korfu saarel Aadria meres.

Vene laevastiku edusammud Vahemeres olid tingitud vene meremeeste kõrgetest lahinguomadustest, F. F. Ušakovi julgest ründetaktikast, ohvitseride ja madruste kõrgetasemelisest väljaõppest, mis rajanes vägede väljaõpetamise suvoorovlikul süsteemil.

A. V. Suvorovi Itaalia- ja Šveitsi-sõjakäik. Itaalia-sõjakäigul tõstis A. V. Suvorov Vene sõjakunsti uutesse kõrgustesse ning saavutas suuri edusamme. Suur väejuht oli sel ajal juba 70-aastane. Tal olid tohutu suured kogemused, sõdurid uskusid tema sõjalisel geeniuses. Vene armee võidud on seda tähelepanuväärsemad, et nad saavutati väga rasketes tingimustes. Armeel oli ära lõigatud oma kaugel asuvatest tagalabaasidest ning tegutses ebaharilikes tingimustes. Austria õukond ning õukonna sõjanõukogu segasid alatasa vahele Suvorovi korraldustesse ning mõnikord isegi muutisid tema käsked. Austria kindralid ajasid tihti Suvorovi plaanid nurja, tegutsesid aeglaselt ning kõhklevalt.

Aastaid kestnud sõjas karastatud Prantsuse armee kujutas endast ähvardavat jõudu. Ta oli suurepäraselt relvastatud ning kasutas uusi, eesrindlikke võitlusmeetodeid. Armeel juhtisid vilunud kindralid ja ohvitserid. Kõigele sellele vaatamata ilmnis sõjategevuse käigus A. V. Suvorovi sõjakunsti üleolek.

1799. a. aprillis murdsid liitlasväed A. V. Suvorovi juhtimisel läbi vastase kaitse ning andsid prantslastele otsustava löögi. Suvorovi väed vallutasid Milaano ja Torino. Kuue nädala jooksul vabastati prantslastest kogu Põhja-Itaalia. Parimate prantsuse kindralite juhitud armeed purustati visades ja veristes võitlustes.

Kuid Austria püüdis Vene vägede edusamme Põhja-Itaalias omakasupüüdlikel eesmärkidel ära kasutada. Ta otsustas Itaalia alad liita Austria keisririigiga. A. V. Suvorov sai Austria väejuhatuselt käsu siirduda Šveitsi. Seal asus kindral Masséna tugev Prantsuse armee. Austria armee peajõud ei oodanud ära A. V. Suvorovi vägede saabumist ning siirdusid Reini keskjooksule. Sel ajal kui Suvorov valmistus Alpide ületamiseks, löid prantslased puruks Vene-Austria korpuse, mis oli jäetud külgkaitsesse. Nad saavutasid edu Austria väejuhatusel otsese reetmise tagajärjel.

Alpide ületamine kestis 16 päeva. Suvorovi imevägilased ületasid järske mägesid ning kärenda vooluga jõgesid, kitsaid mäelõhesid ning sügavaid kuristikke nende kohal rippuvate kõikuvate sildadega ja looklevate teeradadega, nad löid Prantsuse vägesid ning jõudsid välja Reini orgu. Suvorov ütles: «Vene tääk tungis läbi Alpide.» Isegi vaenlased austasid vene sõduri enne-

Vene armee sõdurid ja ohvitserid XVIII sajandi teisel poolel.

nägematut mehisust, visadust ja vastupidavust. Kindral Masséna ütles, et ta «annaks kõik oma võidud ainsa Suvorovi Sveitsi-sõjakäigu eest».

Paul I, kes soovis Vene armee väljapaistvate võitude au oma nimele kanda, autasustas A. V. Suvorovit «armulikult» generallissimuse auastmega, kuid pani seejärel hallipäise väejuhi uuesti põlu alla. Varsti tühistati liit Austriaga. Paul I, kes polnud rahul Malta saare okupeerimisega Inglismaa poolt, muutis järsult poliitilist kurssi ning sõlmis Prantsusmaa konsuli Napoleoniga sõjalise liidu. Keisri isemeelsus ning omavoli jõudsid viimase piirini; ta ei säästnud oma vihas isegi kõrgeid aukandjaid. Juba ammu oli valmimas vandenõu, millest võtsid osa troonipärija Aleksander I pooldajad. Asi lõppes Paul I tapmisega 1801. a. 11. märtsi ööl tema palee ruumides. Vandenõusse oli segatud Inglise diplomaatia ning troonipärija ise.

Ulesandeid ja küsimusi. 1. Miks Vene tsarism ja vene mõisnikud kartsid Prantsuse revolutsiooni ning millised abinõud võttis Kaarolina II tarvitusele revolutsioonilise liikumise lämmatamiseks Euroopas? 2. Millised olid Poola jagamise põhjused ja tagajärjed? 3. Märkige kontuurkaardile territooriumid, mis liideti Venemaaga Rzecz Pospolita (Poola) kolme jagamise tulemusel. 4. Milles avaldus reaktsiooni tugevnemine riigis Paul I ajal?

§ 35. Kultuur XVIII sajandi teisel poolel.

Teadus ja tehnika. Peamisteks teaduse arenemise keskusteks Venemaal kujunesid Peterburi Teaduste Akadeemia ning Moskva ülikool. Suured teadlased andsid oma tõhusa panuse geoloogia, geograafia, matemaatika, astronoomia ja teiste teadusharude arendamisse. Nad arendasid viljakalt edasi M. V. Lomonosovi teaduslikke traditsioone. Moskva ülikooli professorite avalikud loengud meelitasid kokku suure auditooriumi «teadusearmastajaid». Ülikool andis välja vene ning välismaa teadlaste ja kirjanike töid, teaduslikke ajakirju ning õpikuid.

Vene rahva kõige laiematest kihtidest kerkisid XVIII sajandi teisel poolel esile silmapaistvad tehnikud.

Aurumasina leiutaja I. I. Polzunov (1728—1766) oli Uraali tehastes õpilaseks ja tööliseks. Oma aurumasina ehitas ta 1763. a., kakskümmend aastat varem kui inglane Watt. Aurumasinat leiutades püüdis Polzunov oma sõnade järgi kergendada «tulevaste põlvede vaeva», tuua «kasu kogu rahvale». Kuid tsaarivõim ei hinnanud Polzunovi suurepärase leiutist. Varsti pärast tema surma lõhuti masin.

K. D. Frolov (1726—1800) oli väljapaistev vene hüdrotehnika. Ta konstrueeris vesirataste süsteemist koosneva seadeldise, mille abil võis kaevandustest vett välja pumbata ning maaki edasi anda. Frolovi leiutised olid tõeliseks vene XVIII sajandi tehnika imeks.

Kuulus vene tehnik I. P. Kulibin (1735—1818) valmistas kella, mis lõi iga veerand-, pool- ja tunni tagant ning mängis keskpäeval leiduri poolt komponeeritud hümnid. Töötades Teaduste Akadeemia töökojas valmistas Kulibin aparaate ning instrumente, teleskoobe, mikroskoobe ja baromeetreid. Ta lõi ühekaarelise Neeva puusilla projekti ning metallist pöördsilla projekti. Kulibin leiutas semafortelegraafi ning valmistas iseliikuvat jõelaeva, mille ta nimetas «veesõitjaks». Veesõitja liikus teravmeelse seadeldise abil ise vastu voolu. Poeet G. R. Deržavin nimetas Kulibinit «meie aja Arhimedeseks». Suvorov, kohates Kulibinit Peterburis, surus ta kätt ning hüüdis: «Jumal hoidku, kui palju mõistust! Ta leiutab meil lendava vaiba!»

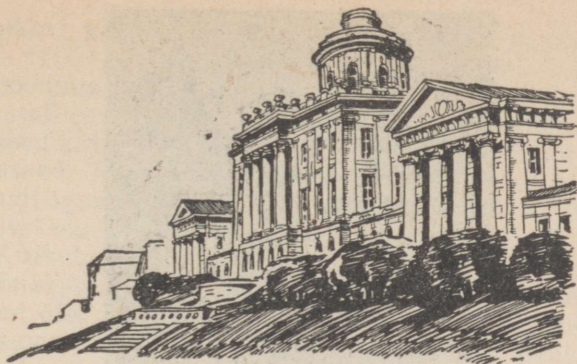
Kuid enamik Kulibini leiutistest ja avastustest jäi teostamata: tsarism ei hoolinud geniaalsete vene leidurite loovast vaimust. Kulibin lõpetas oma elupäevad viletsuses kodulinna Nižni Novgorodis.

Kirjandus. Vene ühiskonna elu peegeldub eredalt XVIII sajandi teise poole kirjanike loomingus. Kuulsa vene luuletaja G. R. Deržavini (1743—1816) looming paistab silma kõrge meisterlikkuse ning keele rikkuse ja ilmekuse poolest. Deržavini värssides kõlatab terav satiir õukonna elulaadi üle. Poeet paljastas ning naeris halastamatult välja vene aristokraate, suursuguseid logardeid, kes hooplesid oma «päritolu» ning auastmetega. «Sest eesel eeslik ikka jääb, ka siis, kui tärne täis ta puistad!» hüüdis ta oodis «Kõrge aukandja». Puškin nimetas Deržavinit «suurnike vitsaks». Deržavin kirjutas ka isamaalisi oode Vene armee võitude teemadel («Izmaili äravõitmise puhul», «Võitude puhul Itaalias»). Suvorovit nimetas ta «põhjarahva tormide juhiks».

Tsaari despootiat ja pärisorjust paljastas ka kuulus vene kirjanik-satiirik D. I. Fonvizin (1744—1792). Fonvizini loomingus avalduvad tugevasti kirikuvastased ideed: ta naeris välja pappe, kes «püüavad rahvast petta» ning «topivad endal taskud täis». Komöödias «Äbarik» esitab Fonvizin eredaid mõisnike-pärisorjapidajate tüüpe, paljastab nende julmust ja harimatust. Fonvizini «Äbarik» pani aluse vene rahvuslikule komöödiale.

XVIII sajandi lõpul hakkas oma satiirajakirju «Vaimude post» ning «Vaatileja» välja andma suur vene valmikirjanik I. A. Krõlov (1769—1844).

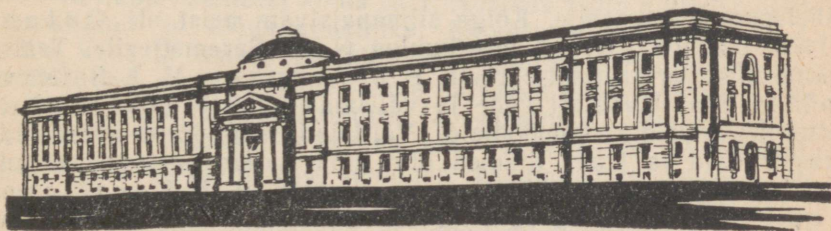
Arhitektuur. XVIII sajandi väljapaistvate vene arhitektide loomingus kehastusid vene ehituskunsti progressiivsed rahvuslikud traditsioonid, mida oli rikastanud maailma klassikalise arhitektuuri pärand. Kuulus vene arhitekt V. I. Baženov (1737—1799) sündis vaeses külaköstri perekonnas. Ta lõpetas Moskva ülikooli, jätkas oma haridusteed Peterburi Kunstide Akadeemias, õppis arhitektuuri Pariisis ja Roomas. Peterburis ehitati tema projekti järgi Mihhailovski loss. Moskvast püstitas ta Paškovi maja (praegu V. I. Lenini nimelise raamatukogu vana hoone). Teine Baženovi

V. I. Baženov. Paškovi maja Moskvas (praegu V. I. Lenini nimelise raamatukogu vana hoone).

suurepärane ehitus oli Tsaritsõno loss Moskva lähedal. Tohtu palju vaeva ning rohkesti fantaasiat pani Baženov Moskva Kremli ümberehituse monumentaalsesse projekti. Geniaalse vene arhitekti erakordsed vaimuanded leidsid tunnustust ka Euroopas. Baženov valiti Firenze ja Rooma arhitektuuri akadeemiade liikmeks. Kremli ümberehituse projekti väljatöötamisel oli Baženovi kaastööliseks arhitekt M. F. Kazakov (1738—1812). Kazakovi loodud Senatihoone Kremlis, Aadlikogu hoone (praegu Ametiühingute Maja) jt. on tänapäevani Moskva silmapaistvad arhitektuurimälestised.

Maalikunst ja skulptuur. XVIII sajandi teise poole vene maalikunst paistis silma žanrilise mitmekesisuse poolest. Vene kunstnikud maalid ajaloolistel teemadel ning maastikke ja stseene rahva elust. Portreemaal jõudis tol ajal kõrgele tasemele. Väljapaistvad kunstnikud D. G. Levitski (1735—1822) ja V. L. Borovikovski (1757—1825) löid terve kaasaegsete portreede galerii. Nende looming paistab silma kõrge kunstimeisterlikkuse ning kujude ilmekuse poolest, oskuse poolest edasi anda inimese kõige sügavamaid elamusi, tema iseloomu ja meeolu.

M. F. Kazakov. Senatihoone Kremlis.

Fjodor Grigorjevitš Volkov.

Silmapaistev skulptor oli vene realistliku skulptuurportree rajaja F. I. Šubin (1740—1805), kelle suurepäraseid tööd kaunistavad tänapäevani meie maa suuremaid muuseume. Teiste tähelepanuväärsete skulptuurteoste hulgas on ta loonud M. V. Lomonossovi ja P. A. Rumjantsevi büstid.

Muusika ja teater. Vene muusika tegi suuri edusamme. Esimeste vene heliloojate loomingut iseloomustab sügav huvi rahvamuusika vastu. Tekib koomiline ja olustikuline ooper; vene heliloojad komponeerivad viuli- ja klaveripalasisid. Eriti populaarseteks said J. I. Fomini (1761—1800) ooperid «Mölder, nõid, pettur ja isamees» ning «Küüdimehed vahetusküüdis». Aadlimõisates moodustati pärisorjuslikest talupoegadest orkestreid ja koore.

XVIII sajandi teisel poolel levisid laialdaselt näitlejate pärisorjade teatrid: ainuüksi Moskva ümbruses oli neid üle 50. Pärisorjade teatrid jätsid vene teatrikuultuuri ajalukku tähelepanuväärse jälje. Kõige silmapaistvam neist oli Ostankino paleeteater, mis kuulus N. P. Šeremetjevile. Teatri hoone püstitas arhitekt-pärisori P. I. Argunov, V. I. Baženovi õpilane. Seal lavastati vene ja välismaa autorite oopereid, ballette, draamasid ja komöödiaid. Näitlejad, režissöörid-lavastajad, orkestrandid ja koori liikmed olid kõik Šeremetjevi pärisorjad. Nende hulgast said kuulsaks ooperilaulja P. I. Kovaljova-Zemtšugova ning tantsija T. V. Šlõkova-Granatova.

Esimese vene elukutselise avaliku teatri asutas kuulus vene näitleja ja teatritegelane F. G. Volkov (u. 1729—1763). 1750. a.

algasid Volkovi poolt juhitud asjaarmastajate trupi etendused Jaroslavlis. 1756. aastast alates juhatas ta Peterburis avatud «Vene tragöödiate ja komöödiate etendamise teatrit». Peterburi teatris lavastati esmakordselt Fonvizini kuulus komöödia «Äbarik».

Tingimused kultuuri arenemiseks olid XVIII sajandi teisel poolel väga rasked. Tsarism lämmatas eesrindliku kultuuri võrseid, jälitas julmalt igasuguse «vabamõttelisuse» avaldusi, püüdis ühiskonna vaimset elu allutada oma mõjule. Kiriku reaktsiooniline osa tugevnes. Kirikutegelased jutlustasid tsaarile ja mõisnikele alistumist ja sõnakuulmist ning panid kirikuvande alla kõik, kes kutsusid rahvast üles võitlema pärisorjuse ahelatest vabanemise eest. Kuid reaktsioonijõud ei suutnud pidurdada rahvusliku kultuuri ega eesrindliku ühiskondliku mõtte arenemist. Vene rahva hulgast kerkisid esile andekad teadlased, kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad.

Ulesandeld. 1. Koostage tabel «Vene kultuur XVIII sajandi teisel poolel» järgmiste jaotustega: teadus ja tehnika, kirjandus, arhitektuur, maalikunst ja skulptuur, muusika ja teater. Kandke sinna silmapaistvate kultuuritegelaste nimed ning kirjeldage lühidalt nende töid ja teeneid. 2. Valmistage ette referaadid klassis esitamiseks teemadel: «Teadus ja tehnika Venemaal XVIII sajandi teisel poolel», «Vene realistliku maalikunsti ja skulptuuri rajajad», «Pärisorjate teater Venemaal», «Elukutselise vene teatri rajaja F. G. Volkov». Valmistage ise või valige välja illustratsioonid (tehniliste leiutiste skeemid ja joonised, maalide reprodutsioonid, skulptuuride, hoonete ja nende detailide fotod jms.).

§ 36. Pärisorjusevastase ideoloogia kujunemine.

XVIII sajandi teisel poolel tegutsesid Venemaal väljapaistvad valgustajad. XVIII sajandi valgustajad olid vene revolutsionääride aadlipõlvkonna eelkäijad. Nad vihkasid tuliselt pärisorjust kõigis tema vormides, olid rahvahariduse pooldajad, kaitsesid rahvahulkade huve. Kõige silmapaistvamad XVIII sajandi vene valgustajate esindajad olid N. I. Novikov ja A. V. Radištšev.

Nikolai Ivanovitš Novikov (1744—1818) sündis aadliperekonnas, õppis gümnaasiumis ning teenis siis sõdurina kaardiväes. Ta õppis vene talurahva elu hästi tundma.

60—70-ndatel aastatel andis N. I. Novikov välja satiiriajakirju «Isamesilane» ja «Maalikunstnik». Ajakirja «Isamesilane» epigraafiks valis ta sõnad, mis rõhutavad aadlike parasitismi: «Nemad töötavad, aga teie sööte nende töövaeva.» Novikov paljastas pärisorjuse julmust, tsaarikohtute ja -ametnike väljapressimisi, vene aadlike lõimitamist välismaa ees. Ta piitsutas põikpäiseid, rumalaid pärisorjapidajaid Nedoumi (Arulagedat), Besrassudi (Meeletut) ja Hudomösli (Kõhnmõtet), kes laostasid oma talupoegi ning püüdsid sinnapoole, et «kogu maakeral ei oleks muid elukaid kui suursuguseid ning et lihtrahvas oleks hoopis ära kaotatud».

Nikolai Ivanovič Novikov.

Kirjanik näitas, et kõik maa rikkused on loodud talupoegade tööga. Novikov ei kutsunud üles pärisorjust vägivaldselt hävitama, ta arvas, et tsaari ja mõisnikke saab veenda kui mitte talurahva pärisorjust kaotama, siis kas või pehmemdama, kergendama vene talurahva miljoniliste hulkade saatust. Sellised illusioonid olid omased ka teistele XVIII sajandi valgustajatele. Kuid Novikovi tegevus andis pärisorjusele kõige tugevama hoobi. Just sellepärast kiirustaski Katariina II kõigi tema satiiriajakirjade sulgemisega. Kuid suur vene valgustaja ei pannud relvi maha, Novikov, kes juhatas Moskva ülikooli trükikoda, arendas laialdast kirjastustegevust. Ta andis mõne aastaga

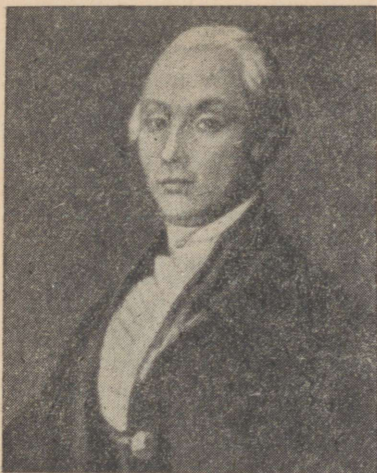
välja hulga raamatuid kõigilt teadusharudelt ning vene ja välismaa kirjanike ilukirjanduslikke teoseid. Vene lugeja tutvus Novikovi väljaandes esimest korda Shakespeare'i, Cervantese, Molière'i ja Beaumarchais' teostega. Novikov avaldas palju lasteraamatuid ning rajas esimese lasteajakirja Venemaal. Tsaari tsensuur kiusas Novikovi taga. Eriti kohutas Katariina II valitsust, et Novikov andis välja XVIII sajandi prantsuse valgustajate Voltaire'i, Diderot' ja Rousseau' teoseid.

1792. a. areteeriti Novikov Katariina II käsul ning heideti Schlüsselburgi kindlusesse.

Suur vene revolutsionäär-vabariiklane Aleksander Nikolajevitš Radištšev sündis 1749. a. Moskvast. Oma lapsepõlve veetis ta isa mõisas Saraatovi kubermangus. Poisi esimesteks kasvatajateks olid isa teenijad-pärisorjad. Seitsmeaastaselt hakkas ta õppima Moskva ülikooli juures asuva gümnaasiumi õpetajate juures, seejärel lõpetas ta Leipzigi ülikooli. Radištšev oli igakülgelt haritud inimene. Prantsuse valgustajate ja revolutsionääride tööd avaldasid talle suurt mõju.

Pärast välismaalt tagasitulekut oli Radištšev palju aastaid riigiteenistuses. Teenistuse ajal nägi ta tsaariametnike kisendavat ülekohut, omavoli ja röövimist, kui julmalt ning ebainimlikult käitusid mõisnikud talupoegade ja ohvitserid sõduritega.

Sõdurite karistamine kantsikuga ning «mässajate» talupoegade ninasõrmete lõhkikiskumine, keppidega peksmine ning sunnitööle saatmine oli igapäevane asi. «Ma vaatasin enda ümber ringi — mu hing sai haigeks inimkonna kannatuste pärast,» kir-

Aleksander Nikolajevič Radištšev.

jutas Radištšev. Tohtu suurt mõju avaldas talle talurahva ülestõus J. I. Pugatšovi juhtimisel.

Juba sel ajal jõudis Radištšev järeldusele, et «isevalitsus on inimese loomusele kõige vastikum olukord». Radištšev otsustas oma elu pühendada kirjanduslikule tegevusele, võitlusele tsarismi ja pärisorjuse vastu. Ta kirjutas oodi «Priius», milles kutsus rahvast üles revolutsioonile, arveid õiendama tsaari-piinajaga. «Oo, roimar verejanuline!» hüüdis Radištšev, «pead sada surma surema!» 1790. a. trükkis Radištšev oma trükikojas raamatu «Reis Peterburist Mosvasse».

Selle suurepärase raamatu lehekülgedelt kõlas esimest korda Vene ajaloos üleskutse hävitada

pärisorjus ning isevalitsus ja kehtestada Venemaal vabariik — «rahvavalitsus». Radištšev kujutas eredalt ja tõepäraselt talurahva olukorda pärisorjuslikul Venemaal XVIII sajandil. «Ahned metsloomad, täitmatud kaanid,» hüüdis Radištšev, pöördudes aadlike poole, «mis me jätame talupojale? Seda, mida me ei saa neilt võtta — õhu. Jah, ainult õhu...» Radištšev nimetas mõisnikke riisujateks, vereimejateks ning kurjategijateks. Ta kutsus talupoegi üles oma ebainimlike isandatega arveid õiendama.

Radištševi raamat ilmus sel ajal, kui Prantsusmaal puhkes kodanlik revolutsioon. Katariina II nägi selles raamatus üleskutset tsarismi kukutamiseks Venemaal. «Siin on levinud prantsuse nakkus,» ütles ta ning nimetas Radištševit «Pugatšovist hullemaks mässajaks». Raamat korjati otsekohe ära, Radištšev areteeriti ning mõisteti surma, surmanuhtlus aga asendati väljasaatmisega Sibirisse Ilimski vanglasse.

1801. a. lubati Radištševil Peterburi tagasi tulla. Ta ei pannud relvi maha ning julges esitada uute seaduste projekte talurahva olukorra parandamiseks. Teda ähvardati uuesti asumisele saata. Radištšev ei kannatanud aastatepikkust tagakiusamist välja ning lõpetas 1802. a. oma elu enesetapmisega. Ta ütles enne surma: «Järeltulevad põlved maksavad minu eest kätte.»

Tsarism saatis suure vande õpetlase, patrioodi ja revolutsionääri halastamatult hukka. Kuid tema revolutsiooniline tegevus ei hukkunud jäljetult. «Reis Peterburist Moskvasse», ood «Priius» ning teised Radištševi teosed avaldasid suurt mõju ühiskondliku mõtte arenemisele Venemaal. Aadlikud-revolutsionää-

rid — dekabristid — võtsid üle revolutsioonitungla, mille Radištšev oli läitnud. Radištševi ideed ning tema mehise võitluse eeskuju tsarismi ja pärisorjuse vastu innustasid vene revolutsionääride uusi põlvkondi. V. I. Lenin nimetas Radištševit vene inimeste «rahvuslikuks uhkuseks».

Olesandeid ja küsimusi. 1. Määratlege XVIII sajandi valgustusaja põhjooned. Selgitage, miks valgustajad esinevad Venemaal XVIII sajandi teisel poolel. 2. Millised ühised jooned olid Novikovi ja Radištševi vaadetes ning mille poolest nad erinesid? 3. Millist mõju avaldas Novikovi ja Radištševi tegevus revolutsioonilise liikumise arenemisele Venemaal?

Tähtsamad aastarvud.

- 1762—1796 Katariina II valitsemisaeg.
- 1768—1774 Esimene Vene-Türgi sõda Katariina II ajal.
- 1772—1795 Poola jagamised.
- 1773—1775 Talurahvasõda J. I. Pugatšovi juhtimisel.
- 1785 «Aadli armukiri».
- 1787—1791 Teine Vene-Türgi sõda Katariina II ajal.
- 1796—1801 Paul I valitsemisaeg.
- 1730—1800 Suure Vene väejuhi A. S. Suvorovi elu ja tegevus.
- 1799 A. V. Suvorovi Itaalia- ja Šveitsi-sõjakäigud.
- 1749—1802 Suure vene revolutsionääri A. N. Radištševi elu ja tegevus.

VIII peatükk.

VENEMAA XIX SAJANDI ALGUL. 1812. AASTA ISAMAASÕDA.

§ 37. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika XIX sajandi algul.

Vene impeerium sajandite vahetusel. XIX sajandi algul haaras Vene impeerium tohutu territooriumi: Valgest merest põhjas kuni Kaukaasiani ja Musta mereni lõunas ning Balti merest läänes kuni Vaikse ookeanini idas.

Venemaa oli territooriumi ja rahva arvu poolest kõige suurem riik Euroopas. Vene rahvas lõi oma töö ja kangelasliku võitlusega võimsa riigi, haris asustamata maadel üles määratu suuri alasid. Venemaa oli paljurahvuseline riik. Tema koosseisu kuulusid mitmesugused rahvad: ukrainlased, valgevenelased, Baltimaade rahvad, tatarlased, baškiirid, marid, tšuvašid, mordvalased, Siberi rahvad ja paljud teised, kes seisid erineval ühiskondliku arenemise tasemel. Oma arenemistaseme poolest jäi Venemaa maha eesrindlikest Lääne-Euroopa maadest: seal olid juba võidule pää-

senud kapitalistlik tootmisviis ning kodanlikud ühiskondlikud suhted, aga Venemaal valitses veel feodalism.

Peamiseks takistuseks edasiliikumise teel oli pärisorjus, elanikkonna põhimassi — talurahva orjastamine. Aadel oli valitsev klass. Temale kuulus peamine rikkus — maa. Üle poole kogu talurahvast oli mõisnike omandiks. Mõisnikud valitsesid kontrollimatult pärisorjade isiku ja varanduse üle. Ülejäänud osa talurahvast, niinimetatud riigitalu pojad, olid feodaalses sõltuvuses riigist.

Kuid feodaalkord hakkas juba lagunema, tema rüpes kasvasid uued, kodanlikud suhted. Arenes tööstus ja kaubandus. Tekkisid kapitalistliku ühiskonna klassid — kodanlus ja proletariaat.

Venemaa ees seisis ülesanne kogu ühiskonnakorraldus ümber kujundada kodanlikuks. Kuid mõisnikud-pärisorjapidajad ei tahtnud feodaal-pärisorjuslikke suhteid likvideerida, ei soovinud loobuda oma õigustest ja privileegidest. Nende huvide kaitsel seisis ivalitsuslik monarhia, mahajäänud riigikord, mis pidurdas ühiskonna arenemist. Tsarism püüdis vana feodaalset ivalitsuslikku korda ainult kohandada kodanlike suhete tekkimise tingimustega, säilitades sealjuures mõisnike võimu ning feodaal-pärisorjusliku korra alused.

Isevalitsuse sisepoliitika. 1801. a. märtsis sai paleepöörde tulemusel troonile Aleksander I (1801—1825).

Uue tsaari iseloomu põhijoonteks olid kavalus, silmakirjalikkus ja variserlikkus. Varasest lapsepõlvest peale tuli tal laveerida vanaema ja isa vahel, kes olid omavahel riius, ning neile meelega järgi olla. Tsaar oli nõrga tahtejõuga ja laisk inimene. Kasvatajad rääkisid, et ta pole ühtki raamatut lõpuni lugenud. A. S. Puškin iseloomustas seda Vene ivalitsetajat nii: «Nõrk keiser, keigar kiilaspäine, tööd vihkav salakaval mees, ausärra sattunud juhuslikult.»

Aleksander I oli samasugune aadli huvide väljendaia ja kaitsia nagu tema eelkäijadki. Kuid oma valitsemisaia algul mängis ta liberaali, nagu see tol ajal moes oli, ning püüdis võita populaarsust. Aleksander püüdis poliitikat ajada peenemate meetoditega kui tema isa. Aadli poolehoiu võitmiseks likvideeris ta kõigepealt mõned Pauli valitsemise kõige raskemad tagajäried: amnesteeriti Paul I ajal põlu alla sattunud aadlikud, kergendati Venemaale sissesõitu ning sealt lahkumist, pehmendati mõnevõrra tsensuuri ja eemaldati õukonnast Pauli lemmikud. Need abinõud ei riivanud ivalitsusliku korra aluseid, kuid löid näiliku liberalismi paiste tsaari «hoolitsemisest» oma alamate eest.

Katsuti leevendada talurahvaküsimuse teravust, sest selle küsimuse lahendamiseta polnud maa edasine arenemine võimalik. Kuna talurahva rahutused kasvasid, arutas Aleksander I valitsus läbi rea projekte talurahva olukorra muutmise kohta. Kuid tegelikult ei tehtud peaaegu mitte midagi ära.

Tolle aja eesrindlike inimeste pahameelt äratas eriti talupoegade müümine üksikult. See laialdaselt levinud praktika kompromiteeris Venemaal Lääne-Euroopa silmis. Seepärast keelas valitus talupoegade müümise kuulutuste avaldamise ajalehtedes. Kuid aadel hulis sellest seadusest kergesti mööda: sellest ajast peale hakati avaldama kuulutusi talupoegade «väljaüürimise» kohta, mis tähendas sisuliselt sedasama.

1803. a. anti välja ka seadus «Vabadest põlluharijatest». Mõisnikud said selle seaduse põhjal õiguse oma talupoegi koos maaga suure väljaostu eest vabaks lasta. Kuid sel seadusel ei olnud mingit tõsisemat tähendust. Kogu Aleksander I valitsemisajal kasutasid seda ainult mõned mõisnikud ning «vabade põlluharijate» kategooriasse viidi üle vähem kui pool protsenti pärisorjuslikust talurahvast.

Riigivalitsemise alal toimunud ümberkorraldused ei riivanud ka feodaal-isevalitsusliku korra aluseid. 1802. a. korraldati ümber bürokraatlik keskaparaat. Vanade Peetri-aegsete kolleegiumide asemele loodi ministeeriumid, kus minister oli ametkonna ainsaks juhiks. Moodustati Sõja-, Mere-, Välis-, Haridus- ja teised ministeeriumid, eri ametkondade funktsioonid piiritleti täpsemalt. Reform aitas kaasa bürokraatliku süsteemi edasisele tsentraliseerimisele.

Hariduse alal ellurakendatud abinõudel oli laialdasem iseloom. Haritud spetsialistide ja ametnike ettevalmistamiseks laiendati kesk- ja kõrgemate õppeasutuste võrku. Tegelikult olid need kättesaadavad ainult aadlikele. Asutati ülikoolid Kaasanis, Harkovis, Peterburis ja Tartus ning rajati mõned ülikoolidele lähedase programmiga lütseumid, sealhulgas Tsarskoje Selo lütseum, kus õppis A. S. Puškin. Märksa nõrgemini arenes algharidus. Pärisorjuslik riik takistas hariduse levimist «alamate» seisuste hulgas.

Üks tolleaegne riigitegelane M. M. Speranski töötas välja suurema reformi projekti: seada Venemaal sisse konstitutsioonilised asutused, säilitades sealjuures monarhia ja pärisorjuse. Speranski projektid tekitasid pärisorjapidajate hulgas rahulolematust. Niisuguste meeoleude kõnetoruks sai tuntud kirjanik ja ajaloolane N. M. Karamzin. Oma märgukirjas «Vanast ja uuest Venemaast» püüdis ta tõestada isevalitsuse vankumatust. Ta kirjutas: «Venemaa rajati võitude ja ainuvõimu varal, läks hukka mitmevõimu läbi ning päästeti targa isevalitsuse kaudu.» Tsaar kõrvaldas Speranski riigiasjade juurest ning saatis asumisele.

Kõik need abinõud ainult kaunistasid «Vene isevalitsuse näotu hoone fassaadi» ning jätsid puutumata isevalitsuse enda ning pärisorjusliku korra. Nende abinõude ülesandeks oli tugevdada seda korda ja lükata edasi selle kokkuvarisemist.

Taga-Kaukaasia ja Moldaavia rahvaste ühendamine Venemaaga. XIX sajandi algul ühendati suur osa Taga-Kaukaasiast Venemaaga. Taga-Kaukaasia rahvad olid XVIII ja XIX sajandi

vahetusel väga raskes olukorras. Armeenia ja Aserbaidžaaani rahvad ägasid Türgi ja Iraani feodaalide ikke all. Gruusia oli iseseisev riik, kuid osa temast oli Iraani ja Türgi võimu all. Gruusia oli nõrgestatud suur- ja väikefeodaalide vahelistest lõpmatutest sõdadest. Teda ähvardas pidevalt täieliku orjastamise oht mahaäänud feodaalriikide Türgi ja Iraani poolt. Türgi ja Iraani valutajate sagedased sõjalised kallaletungid Taga-Kaukaasiasse rüüstasid ning laastasid maad ja hävitasid rahvast. Väike-Aasia orjaturud olid kubinal täis Gruusiast, Armeenias ja Aserbaidžaanist toodud vange.

1795. a. tegi Iraani šahh järjekordse rüüsteretke Gruusiasse. Gruusia sõjavägi löödi puruks, Tbilisi linn rüüstati ning maa laastati paljaks. Taga-Kaukaasia rahvaste kohal rippus füüsilise hävitamise oht. Seepärast pöörasid nad oma pilgud tugeva Venemaa poole, kes üksi oli suuteline neile abi osutama.

Vene rahva majanduslikud, kultuurilised ja poliitilised sidemed Taga-Kaukaasia rahvastega olid tekkinud juba ammu. Nende rahvaste poliitikategelased ning silmapaistvad kultuuritegelased leidsid varjupaika Venemaal. Gruusia valitsus palus Venemaalt korduvalt sõjalist abi võitluses türgi ja iraani orjastajate vastu. Nüüd, kui teravnes maa orjastamise oht võõramaiste vallutajate poolt, pöördus Gruusia Venemaa poole ühinemispalvega. Vene valitsus ei sõandanud seda kohe teha, kartes komplitseerida suhteid Inglis- ja Prantsusmaaga. Alles 1801. a. võeti vastu otsus Gruusia ühendamise kohta Venemaaga.

Iraani ja Türgiga peetud sõdade tulemusel ühendati Venemaaga XIX sajandi algul Dagestan ja Põhja-Aserbaidžaan. Armeenia jäi veel sultani-Türgi ja Iraani ikke alla.

Venemaa kinnitas Taga-Kaukaasias kindlalt kanda. Isevalitsus kehtestas liidendatud territooriumidel koloniaalrežiimi. Arvukad vene ametnikud, kes olid sinna saadetud, riisusid kohalikku elanikkonda, ajasid venestuspoliitikat ning takistasid rahvusliku kultuuri arenemist.

Kõigele sellele vaatamata oli Taga-Kaukaasia Venemaaga ühendamisel suur progressiivne tähtsus grusiinlaste, armeenlaste ja aserbaidžaanlaste seisukohalt. Vene tsarismi koloniaallike raskusest hoolimata paranesid Taga-Kaukaasia rahvaste elutingimused. Venemaaga ühinemine kindlustas piiride julgeolekut, hoidis ära Türgi ja Iraani uued röövellikud kallaletungid. Tehti lõpp feodaalsetele sisetülidele, mis olid teinud rahvale palju kahju. Kõik see lõi paremad tingimused Taga-Kaukaasia rahvaste majanduse, kultuuri ja teaduse arenemiseks. Venemaa oli Iraanist ja Türgist eesrindlikum maa ning tema kultuuri mõju Taga-Kaukaasia rahvastele oli viljakas. Gruusia, Armeenia ja Aserbaidžaaani paremad pojad tervitasid ühinemist Venemaaga.

Samaaegselt Vene-Türgi ja Vene-Iraani sõdadega XIX sajandi

algul pidas Venemaa sõda Rootsiaga, mis lõppes Vene vägede võiduga ning Soome ühendamise (1809).

1812. a. Isamaasõja eelõhtul, pärast Vene-Türgi sõja edukat lõpetamist, vabastati Türgi ikkest suur osa Moldaaviast. Bessaraabia läks Venemaa koosseisu. See aitas tal edasi areneda, lõppes sajanditepikkune uskumatult raske Türgi ike. Eesrindlikule kultuurile lähenemine avaldas soodsat mõju Moldaavia rahvusliku kultuuri arenemisele. Moldaavia rahvas, nagu teisedki Venemaaga ühendatud rahvad, liitus vene rahva vabadusvõitlusega tsarismi ja pärisorjuse vastu.

Ülesanne ja küsimus. 1. Iseloomustage isevalitsuse sisepoliitikat. **2.** Milles seisab Gruusia ja Moldaavia Venemaaga ühendamise progressiivne tähtsus?

§ 38. 1812. a. Isamaasõda.

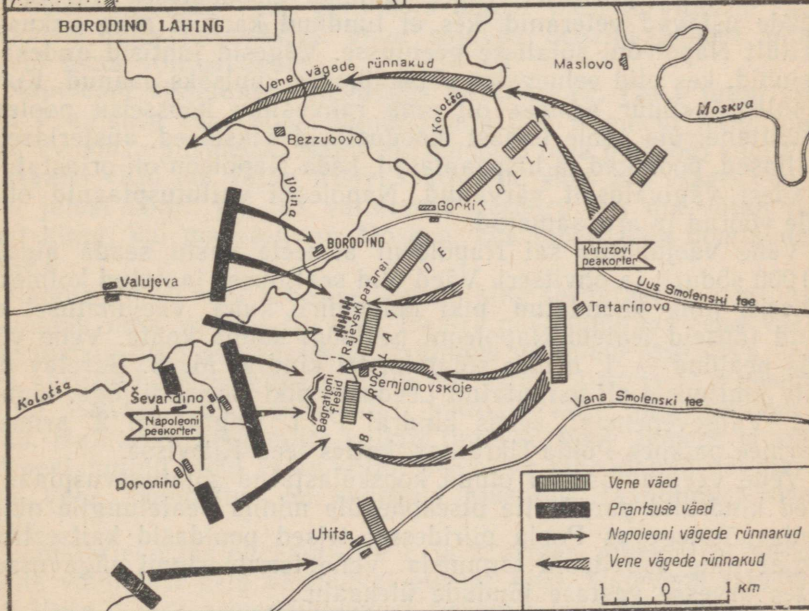
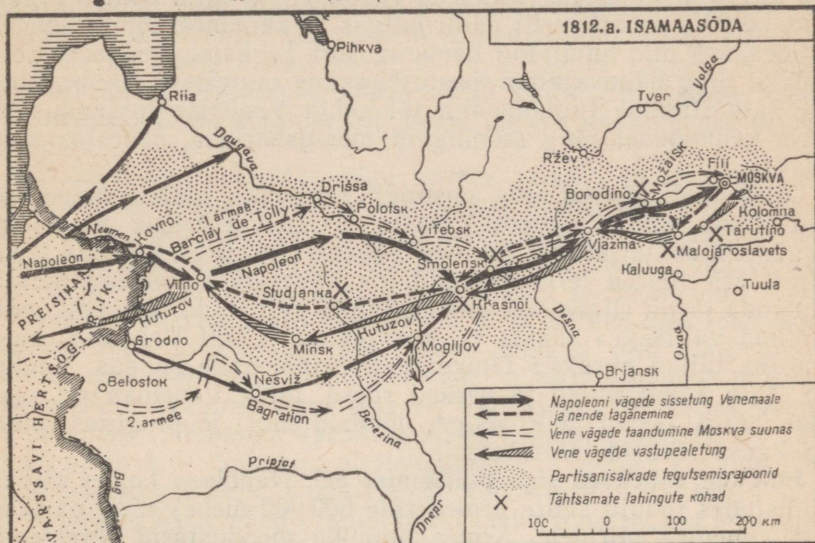
Eeldused sõjaks. Venemaa rahvusvaheline olukord muutus XIX sajandi algul keeruliseks. Napoleon Bonaparte kuulutas enda Prantsusmaa keisriks. Ta lämmatas Prantsuse revolutsiooni ning hakkas suurvõimuluse huvides teostama vallutuslikku välispoliitikat. Napoleon püüdis saada maailma valitsejaks, alistada endale kõik Euroopa riigid.

Prantsuse keisririigi loomisega, nagu näitas V. I. Lenin, käis kaasas rea Euroopa suurte rahvaste orjastamine; sellest ajast peale kannavad Napoleoni sõjad vallutuslikku iseloomu ning kutsuvad esile «rahvuslikke vabadussõdu». (V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 286.)

Juba sajandi alguses tuli Venemaal sõdida Napoleoni Prantsusmaaga, algul liidus Austriaga ning seejärel Preisimaaga. Neis sõdades ei olnud liitlastel edu. Napoleon lõi 1805. a. Vene-Austria väed Austerlitz all puruks ning Austria sõlmis temaga rahu. 1806. a. löödi puruks Preisi armee ja Venemaa jäi üksinda võitlema. Tsaarivalitsus sai lüüa ning oli sunnitud sõlmima Tilsiti rahu (1807. a.). Venemaa ei kandnud mingeid territoriaalseid kaotusi. Keisrid leppisid kokku, et Napoleon saab tegevusvabaduse Lääne-Euroopas ning Aleksander I Põhja- ja Ida-Euroopas.

Kuid kokkuvõttes ei olnud see rahuleping Venemaale kasulik. Esiteks, Napoleon moodustas Preisimaa küljest kistud Poola maa-dest Varssavi hertsogiriigi, mis võis kujuneda soodsaks platsdarmiks kallaletungimisel Venemaale; teiseks kohustus Venemaa ühinema niinimetatud kontinentaalse blokaadiga.

Napoleon ei suutnud Inglismaast sõjaliselt jagu saada ning püüdis seda Prantsusmaa peamist võistlejat majanduslikult lämmatada. Selleks et Inglismaad täielikult Euroopa mandrist ära lõigata, keelas ta kõigil oma võimualustel riikidel Inglismaaga kaubelda, s. o. kehtestas majandusliku blokaadi. Ka Venemaa oli

nüüd sunnitud katkestama Inglismaaga kõik kaubandussidemed, mis olid Venemaa jaoks üsnagi tähtsad.

Tilsiti rahu oli ebakindel, ka Napoleon ise polnud sellega rahul. Tal ei õnnestunud Euroopas kehtestada Prantsusmaa täielikku hegemooniat. Venemaa seisis endiselt maailmavalitsemise teel ees. Napoleon hindas seda rahu ainult hingetõmbehetkena uue suure sõja ettevalmistamiseks Venemaa vastu. Tilsiti rahu tekitas rahulolematust Venemaal, eriti aadli hulgas ja kaupmeeskonna nendes kihtides, kes olid huvitatud kaubandusest Inglismaaga, toorainete müügist ning hädavajalike tööstuskaupade saamisest. Kaubavahetuse katkestamine Inglismaaga tõi kahju Venemaa majandusele, häiris kaubandust ning mõningaid tööstusharusid, õnnestas maa rahandust.

Olles kindlustanud oma seisundit Euroopas, hakkas Napoleon valmistuma sõjaks Venemaa vastu. Prantsuse keiser kavandas kaugeleulatuvaid plaane: jaotada Venemaa osadeks, kiskuda tema küljest ära suured territooriumid. Ta kavatses Venemaad muuta kolmanda järgu riigiks või koguni täiesti orjastada. «Minust saab maailma valitseja,» rääkis ta, «on jäänud ainult Venemaa, kuid selle ma tallan puruks.» Olukord oli Napoleonile soodus. Võidukad, kuid kauakestvad ja rasked sõjad, mida Venemaa sel ajal pidas Türgi, Iraani ja Rootsiga, nõudsid suuri jõupingutusi ning tõid kaasa raskeid inimkaotusi.

Jõudude vahekord sõja puhkemise eel. Napoleon kogus sõjaks valmistudes tohutu suure armee (üle 600 000 mehe) ning paiskas selle Venemaa piiridele. Armees tuumiku moodustasid Napoleoni sõdade ustavad veteranid, kes ei tundnud kaotusi ning uskusid piiritult Napoleoni sõjalisse geeniusse. Vägesid juhtisid andekad väejuhid, kes olid eelnevates sõjakäikudes kuulsaks saanud. Kuid Napoleoni «Suur armee» oli oma rahvusliku koosseisu poolest ebaühtlane: üle poole temast moodustasid sakslased, austerlased, itaallased, poolakad ja hispaanlased, keda Napoleon oli orjastatud maadest vägivaldselt värvanud. Napoleoni vallutusplaani olid neile võõrad ja arusaamatud.

Vene väejuhatuse sai Napoleoni armeele vastu seada ainult 220 000 sõdurit ja ohvitseri. Väed olid sealjuures jaotatud kolmeks armeeks ning koondatud piki läänepiiri, kuna väejuhatusel ei olnud täpseid teateid Napoleoni pealöögi suuna kohta. Vene vägede peajõud — 1. armee sõjaministri kindral M. B. Barclay de Tolly juhtimisel oli paigutatud Leedusse piki Neemeni jõge; lõuna pool, Valgevenemaal, seisis kindral P. I. Bagrationi 2. armee, 3. armee paiknes Põhja-Ukrainas, kattes teed Kiievisse.

Vene väejuhatusel ei olnud kooskõlastatud sõjategevusplaani. Ühed kindralid panid ette otsekohe üle minna pealetungile ning kanda sõjategevus Poola piiridesse; teised pooldasid kaitsestrateegiat ning soovitasid taganeda Vene territooriumi sügavusse, võttes arvesse vastase jõudude ülekaalu.

Tsaari sõjaline nõuandja saksa kindral Pfuel esitas oma «sõjaplaani», mis ei vastanud põrmugi olukorrale. Selle plaani järgi loodi Drissa linna juurde kindlustatud leer, kuhu kavatseti paigutada Vene sõjaväe peajõud, siis aga pidi Bagrationi armee andma Napoleonile löögi tiivale ja tagalasse, kuna Napoleon, nagu Pfuel arvas, tungib kõige tõenäolisemalt Peterburi peale. Kuna aga Napoleoni jõud olid arvuliselt rõhuvas ülekaalus, oleks selle plaani ellurakendamine viinud Vene armee purustamisele. Ta oleks olnud Drissa leeri kokku surutud, ilma jäetud teiste väeosade toetusest ning lüüasaamine oleks olnud vältimatu. Sellest tsaari poolt heakskiidetud plaanist tuli peagi pärast sõjategevuse algust loobuda.

Sõjategevust raskendas väga ka see asjaolu, et Vene armees polnud ühtset väejuhatust. Esialgu võttis Aleksander I ülemjuhataja funktsioonid enda peale. Kuid tal polnud vähimaidki sõjalisi võimeid ning ta ainult segas sõjategevuse juhtimist. Teda veendi sõjaväe juurest lahkuma, kuid ülemjuhatajat ei määratud.

Vene sõjaväe tugevaks küljeks oli, et ta võitles oma maa eest, oma kodumaa sõltumatuse eest. Vene sõdurid olid alati olnud kuulsad oma mehisuse, piiritu vapruse ja vastupidavuse poolest. Eriti eredalt avaldus Vene sõjaväe kangelaslikkus selles sõjas, mis omandas rahvusliku vabadussõja iseloomu. Komandöride hulgas oli palju A. V. Suvorovi võitluskaaslasi ja õpilasi, kes olid läbi teinud selle suure Vene väejuhi kooli. Relvastuse ja väljaõppe poolest ei jäänud Vene väed prantslastest maha ning mõnes osas olid nad neist isegi ees. Veidi enne sõja algust võeti tarvitusele rida abinõusid, mis parandasid Vene sõjaväe organisatsiooni ning tõstsid tema võitlusvõimet.

Napoleoni sissetung Venemaale. 1812. a. 12. (24.) juuni ööl tulid Prantsuse väed sõda kuulutamata üle Neemeni ning tungisid Venemaa piiridesse. Napoleon otsustas oma pealöögi suunata Moskvale. «Kui ma võtan Kiievi,» ütles ta, «siis ma võtan Venemaal jalust kinni; kui ma vallutan Peterburi, siis ma võtan tal peast kinni; kui ma vallutan Moskva, siis taban teda otse südamesse.»

Napoleonil oli suur arvuline ülekaal ning seepärast ta arvestas, et suudab oma vasaku tiiva ja tsentri pealetungiga Vene väed sisse piirata ning piiriäärses pealahingus üheainsa otsustava löögiga purustada. Niisugune teguviis tõi varem Austria ja Preisiga peetud sõdades Napoleonile alati kindlalt kiire ning otsustava võidu. Hajutatud ning mitte küllalt tugevad Vene armeed ei võinud pealahingut piiril vastu võtta. See oleks tähendanud hävingut ning Vene väejuhatust oli sunnitud alustama taandumist sissemaale.

Esmajärjekorras oli vaja liita 1. ja 2. armee, mitte jätta Napoleonile võimalust neid ükshaaval puruks lüüa. Napoleon takistas igati Vene 1. ja 2. armee ühinemist, tungides oma vägedega nende

vahele. Esialgu kavatsesid Barclay ja Bagrationi armeed ühineda Vitebski lähedal. Kuid Napoleonil õnnestus 2. armee taandumistee põhja poole läbi lõigata. Mõlemal armeel tuli ka edasi lahus taanduda.

Üksikud väekoondised järelväena pidasid visasid võitlusi, tõkestades vaenlase vägede edasilikumist. Venelased kasutasid iga loomulikku tõket (jõed, asulad) löögi andmiseks vaenlase pihta, tema pealetungi pidurdamiseks. Iga samm Venemaa pinnal läks vallutajatele kalliks maksma. Vaenlase väed kandsid raskeid kaotusi ning kahanesid iga päevaga. Nad liikusid oma tagalabaasidest järjest kaugemale. Nende ühendusteel venisid pikaks ning vägede varustamine muutus üha raskemaks. Mida kaugemale prantslased liikusid sisemaale, seda verisemaks muutusid lahingud ning seda ägedamaks muutusid Vene vägede vasturünnakud. Vene sõdurid ja ohvitserid sooritasid mehisuse ning kangelaslikkuse imesid.

Vallutatud aladel kehtestas Napoleon terrori- ja vägivalla-režiimi. Vallutajate salgad röövisid rahvast ning märatsesid Valgevenemaa, Ukraina ja Venemaa külades. Napoleon toetas igati mõisnikke. Igasugused talupoegade sõnakuulmatuse avaldused suruti maha selleks eraldatud Prantsuse väesalkade poolt. Siis algas vallutajate vastu rahvasõda. Vene rahvas koos valgevene, ukraina ja meie maa teiste rahvastega tõusis isamaa kaitseks.

Napoleoni esialgne plaan läks nurja. Juba Vitebskis tuli Napoleonil kaheks nädalaks peatuda, et tagalabaase järele tõmmata ning lahingutes lüüa saanud väeosi ümber formeerida. Sel ajal toimusid Vene vägede esimesed suured võidud: Peterburi tee kaitseks eraldatud üksik korpus paiskas tagasi Prantsuse väed, kes tegid katset Peterburi ja Pihkva juurde läbi murda.

Juuli teisel poolel ühinesid 1. ja 2. Vene armee Smolenskis. Nende jõud olid säilinud, taandumisest hoolimata valitses vägedes kõrge võitlusvaim.

Augusti algul toimusid Smolenski all visad võitlused. Smolenski kaitseks eraldatud Vene väed pidasid kaks päeva kangelaslikult ebavõrdset võitlust. Lahing Smolenski pärast on üks Vene sõja-ajaloo kuulsusrikkaid lehekülgi. Selle vana Vene linna vallutamise läks vaenlasele kalliks maksma: prantslased kaotasid Smolenski all umbes 20 000 meest. Vene sõdurid ja ohvitserid näitasid selles lahingus piiritut kangelaslikkust. Kui Vene väed jätsid mahapõletatud ja varemeks muudetud linna maha, siis läks kogu tsiviilelanikkond sõjaväega kaasa. Vene vägedel õnnestus vastast uuesti peatada ning nad ei lasknud oma taandumisteed ära lõigata.

M. I. Kutuzov. Jõudude ülekaal oli ikka veel vaenlase poolel. Napoleon kippus «Venemaa südamesse», tema põlise pealinna Moskva poole. Kuigi Vene armee taandumine sisemaale ning tohutu suurte maa-alade jätmise vaenlase kätte oli tingitud sõja-

Mihhail Illarionovištš Kutuzov.

lisest paratamatusest, tekitas see nii sõjaväes kui ka rahva hulgas suurt rahulolematust. Barclay de Tolly oli hea kindral ning vilunud administraator. Kuid ta oli välismaalane (šotlane), kes tundis halvasti vene sõdurit ning tal polnud sõjaväes autoriteeti. Seepärast ei võinud ta kogu riigile nii otsustaval hetkel sõjaväge juhtida.

Selleks et sõjaväge viia võidule, pidi tema etteotsa asuma väejuht, kes tundis maad ning keda sõjavägi ja rahvas oleksid usaldanud. Niisugune väejuht Venemaal oli M. I. Kutuzov. Kuid Aleksander I ei sallinud Kutuzovit tema iseseisvuse pärast ning oli kade tema populaarsuse üle. Ainult sõjalise lüüasaamise oht sundis tsaari järele andma avalikkuse pealekäämisele ning määrama

M. I. Kutuzovi Vene sõjaväe ülemjuhatajaks. Sealjuures teatas tsaar küüniliselt: «Ma pidin valiku langetama sellele, kelle rahva hääl ära märkis. Mina pesen oma käed puhtaks.»

Suur Vene väejuht M. I. Kutuzov (1747—1813) oli A. V. Suurovi õpilane ja kaasvõitleja. Ta sai andeka ja mehise kindralina kuulsaks juba XVIII sajandi sõdades. Suurov hindas teda kõrgelt. Pärast tormijooksu Izmailile ütles Suurov: «Ta oli mul vasakul tiival, kuid oli mu paremaks käeks... Ta näitas uuesti üles oma osavust ja vaprust... oli mehiseuse eeskujuks.» Kutuzov polnud mitte ainult suur väejuht, vaid ka tark riigimees ja peen diplomaat. Kutuzovi määramine ülemjuhatajaks sisendas Vene sõjaväele südidust. Kutuzov oskas tõsta sõjameeste võitlusvaimu, sisendada neile veendumust võidusse. Ta sai aru Isamaasõja kui rahvasõja iseloomust ning tegi palju partisanisõja organiseerimiseks võõramaiste vallutajate vastu.

Kutuzov saabus armee juurde, kui see oli juba Smolenski juurest taganenud. Ta ei saanud otsekohe pealahingut anda, sest väed olid veristest järelvaelahingutest ja kauakestnud taganemisest kurnatud ning arvuline ülekaal oli endiselt prantslaste poolel. Tingimata oli vaja reservid järele tuua. Seepärast tuli Vene armeel taandumist jätkata.

Borodino lahing. 125 km kaugusel Moskvast Borodino küla juures (Možaiski lähedal) armee peatus. Kutuzov otsustas siin anda pealahingu. Jõudude vahekord polnud küll veel Vene armeel kasuks kujunenud, kuid ei olnud siiski enam nii ebavõrdne kui

varem. Venelastel oli 126 000 meest ning 640 suurtükki Napoleoni 135 000 mehe ja 587 suurtüki vastu. Vene väed kippusid lahingusse ega tahtnud pealinna ilma võitluseta vaenlasele jätta. Kutuzovi püüdeks oli murda eelseisvas lahingus vaenlase pealetungihoo, lasta tal verest tühjaks joosta ning muuta jõudude vahekord Venemaa kasuks. Napoleon aga kavatses selles lahingus Vene armee purustada ning saavutada Venemaa lõplik kapituleerumine.

Vene väed olid paigutatud järgmiselt. Vasakul tiival oli kaugele ette nihutatud Ševardino reduut (Ševardino küla juures). Parema tiiva moodustas kindral Barclay de Tolly 1. armee, mis võttis enda alla Koltša jõe järsu kalda. Positsiooni keskosas asus kindral N. N. Rajeovski kindlustatud patarei. Vasaku tiiva (kindral Bagrationi 2. armee) kaitseks ei olnud looduslikke tõkkeid ning siia püstitati kunstlikud kindlustused (Bagrationi flešid).

24. augustil ründasid Prantsuse väed eesmist Ševardino reduuti. Visa võitlus kestis hilise õhtuni ning hoidis kinni hulga vaenlase jõude. Ševardino lahing aitas Vene armeel võita aega oma peapositsioonide kindlustamiseks.

Borodino lahing algas 1812. a. 26. augusti varahommikul. Harukordselt visa ning verine lahing kestis kogu päeva. Eriti äge võitlus toimus Bagrationi fleššidel. Napoleon paiskas siia oma peajõud, lootes rinde läbi murda ning jõuda 1. Vene armee tagalasse. Kogu Prantsuse kahurväe tuli paiskus fleššidele. Võitlus Bagrationi fleššide pärast kestis 7 tundi. Fleššide mehised kaitsjad panid viimseni vastu. Pidevalt toimusid prantslaste täägerünnakud. Vene väed vastasid neile võimsate vasturünnakutega ning löid vastase tagasi. Selles võitluses sai surmavalt haavata Isamaasõja kangelane kindral Bagration. Prantslased vallutasid Bagrationi fleššid alles keskpäeval, pärast kaheksandat rünnakut. Kuid Vene armee kaitset Napoleonil läbi murda ei õnnestunud. Taandunud väeosad jätkasid visa võitlust järgmisel kaitsejoonel.

Napoleonil ei õnnestunud läbi murda ka rinde keskosas, kus puhkes niisama äge lahing. Prantsuse sõdurid tungisid mitu korda Rajeovski patareile, kuid nad löödi iga kord täägerünnakuga tagasi. Vene sõdurid võitlesid sangaritena. Haavatud tulid pärast sidumist rivisse tagasi, kui nad veel vähegi jaksasid relva kanda. Alles õhtuks õnnestus prantslastel tohutute kaotuste hinnaga keskpatarei vallutada. Kuid sel edusammul ei olnud suuremat tähtsust, sest prantslased ei suutnud edasi liikuda.

Napoleonil ei õnnestunudki Vene vägesid puruks lüüa ega võitu saavutada. Prantslased olid sunnitud öösel taganema lähtepositsioonidele, sest nad ootasid Vene vägede vasturünnakuid. Mõlema armee kaotused olid Borodino all väga suured: prantslased kaotasid umbes 60 000 ning venelased umbes 40 000 meest.

Borodino lahing tähendas Prantsuse väejuhi strateegiliste

plaanide kokkuvarisemist. Napoleonil ei õnnestunud Vene armeed purustada ega teda kapituleeruma sundida, tal ei õnnestunud ka murda venelaste võitlusvaimu. Venelased saavutasid selles lahingus kustumatu kuulsuse. Napoleoni jõud seevastu oli murtud. Prantsuse armee sai hoobi, millest ta enam ei suutnud toibuda, sai haava, mis osutus surmavaks. Napoleon ise kaotas oma kindla usu võidusse ega sõandanud enam lahingusse tuua oma viimast reservi, kaardiväge. Borodino lahingust peale algas Napoleoni kui võitmatu väejuhi kuulsuse loojang.

Borodino oli venelaste suur võit ning lõi eeltingimused põhilise murrangu teostamiseks sõja käigus. Kui kindral A. P. Jermolovilt küsiti, mis toimus Borodino all, siis ta vastas: «Prantsuse armee purunes vastu Vene armeed.» Napoleon ise hindas seda lahingut järgmiselt: «Kõigist minu lahingutest oli kõige hirksam see, mille ma andsin Moskva all. Prantslased näitasid seal end võidu väärilistena, aga venelased omandasid õiguse olla võitmatud.» Borodino lahing on hiilgav näide Vene sõjaväe ja rahva sangarlikust võitlusest oma maa iseseisvuse eest.

Kutuzov arvestas kokku oma kaotused ning otsustas taganeda, et hoida sõjaväge edasisteks lahinguteks. Tsaar ja õukonnakamarilja nõudsid uut lahingut. 1. septembril 1812. a. esitas Kutuzov sõjanõukogus Fili külas kindralitele küsimuse, kas on vaja anda uus lahing või jätta Moskva maha lahinguta. Enamik kindraleid tunnistas küll positsiooni Moskva all sõjalisest seisukohast vaadatuna ebasoodsaks, kuid oli siiski uue lahingu poolt, kuigi nad polnud veendunud, et see lõpeb võidukalt. Kutuzov kuulas kõik tähelepanelikult ära ning teatas, et ta on otsustanud Moskva maha jätta ilma uue pealahinguta. Ta ütles: «Moskva kaotamisega pole Venemaa veel kaotatud... Sõjaväe kaotamisega aga hukuvad Moskva ja Venemaa.» See oli antud tingimustes ainuõige lahendus. Kutuzov lootis armeed tugevdada abivägede arvel ning «Moskva loovutamisega valmistada vaenlasele möödapääsmatu häving». Ta mõistis, et Moskva loovutamine kutsub esile rahvasõja uue puhangu interventide vastu. Geniaalne väejuht võttis endale määratu suure vastutuse, näidates sellega mehisust, ettenägelikkust ning vääramatut usku oma rahvasse ja võidusse.

Moskva tulekahju. Partisaniliikumise tõus. 2. septembril jättis Vene armee Moskva maha. Tema järel lahkus peaaegu kogu pealinna elanikkond. Napoleon sõitis tühjaks jäetud linna, kuhu olid jäänud ainult välismaalased, jõuetud raugad ning juhuslikel põhjustel lahkumata jäänud elanikud. Moskva patrioodid püüdsid grupiviisi ning ükshaaval linna tänavatél ja Kremli vaenlasele vastupanu osutada, kuid nad võeti kinni ning lasti Napoleoni käsul maha.

Moskva anti Prantsuse armeele riisuda. Algas iidse Vene pealinna laastamine. Sõdurid tungisid majadesse, röövisid ning tapsid elanikke, kes polnud jõudnud linnast lahkuda, rüüstasid

Gerassim Kurin.

toiduaineteladused ning kauplusi ja veinikeldreid. Joobnud sõdurite salgad hulkusid saaki otsides igal pool ringi. Linnas algasid tulekahjud, tugev tuul puhus tule suureks ning tulekahju möllas mitu päeva. Suur osa Moskvast põles maha. Hilinevad päevakäsud ei suutnud üldist röövimist lõpetada ega korda ja distsipliini sõjaväes uuesti jalule seada. Napoleoni armee hakkas lagunema, muutudes marodööride ja riisujate jõuguks.

Vaenlase vägivalleteod ning Moskva tulekahju kutsusid esile rahva viha. Vaenlase poolt vallutatud territooriumil puhkes vallutajate vastu rahvasõda. Armeed koosseisust eraldatud partisanisalgad tegid julgeid rünnakuid vaenlase poolt val-

lutatud territooriumile. Selles «väikeses sõjas» said kuulsaks vapralt partisanid D. V. Davõdov, A. N. Seslavin, A. S. Figner jt.

Talupojad keeldusid prantslasi varustamast toidumoonaga, tapsid vaenlaste moonamuretsejaid, moodustasid oma partisansalku. Suurt kahju tegid vaenlasele talupojad-partisanid J. V. Tšetvertakovi, G. Kurini ja V. Kožina salkadest. Uhes päevakäsus kirjutas Napoleon, et Prantsuse armee kaotab iga päev moonamuretsemise ajal rohkem mehi kui lahinguväljal.

Kutuzov sooritas suurepärase manöövri, taganedes Moskvast mööda Rjazani maanteed: ta rebis enda vastasest lahti ning läks Moskvast lõuna pool üle Kaluuga maanteele — Tarutinosse. Vene sõjavägi sulges tee lõunasse Tuula relvatehaste ja Kaluuga suunas, kuhu olid koondatud suured relvastuse ja toidumoonatagavarad. Tee Moskvast Smolenski, mille kaudu toimus prantslaste varustamine, oli nüüd ohustatud. Vene armee asus soodsale positsioonile üleminekuks vastupealetungile.

18 päeva jooksul, Tarutino laagris peatumise ajal, Vene sõjavägi puhkas, ootas järele reserve, tugevdas ennast maakaitseväge arvel. Toidu- ja lahingumoonaga veeti juurde. Kutuzov nimetas iga laagris viibitud päeva «kuldseks päevaks».

Napoleoni väljaajamine Venemaalt. Napoleoni armee tundis end Moskvast nagu piiratud kindluses. Napoleon sai aru, et sõda Venemaaga on kaotatud. Kuu aja jooksul, mis ta Moskvast viibis, püüdis Napoleon kolm korda alustada Kutuzoviga ja Aleksander

I-ga rahuläbirääkimisi, kuid ei saanud vastust. Patriootiline vaimustus oli nii suur, et rahust ei saanud juttugi olla.

Napoleon otsustas Moskva maha jätta ning mööda laastamata Kaluuga teed taganeda Smolenski—Minski—Vitebski piirkonda, et sealt järgmisel aastal uut kampaaniat alustada.

Enne taganemist hakkasid prantslased põletama kõike, mis veel ei olnud põlenud. Napoleon käskis Kremli ja Vassili Blažennõi kiriku õhku lasta. Ainult vene patriootide ennastsalgav tegevus ei lasknud seda barbaarset käsku täide saata. **1812. a. 6. oktoobri** õhtul hakkasid Napoleoni väed Moskvast taganema. Kuid nende teel seisis ees jõudu kogunud Vene sõjavägi.

Napoleoni katse mööda Kaluuga maanteed lõunasse läbi murda lõppes täieliku ebaõnnestumisega. Vene väed löid prantslasi Tarutino ja Malojaroslavetsi all. Eriti visa oli lahing Malojaroslavetsi juures. Linn käis kaheksa korda käest kätte. Venelased jätsid ta alles siis maha, kui olid hõivanud soodsa positsiooni, kust sai tõkestada teed Kaluuga peale. See lahing otsustas, millist teed mööda pidi Prantsuse armee taganema. Napoleon oli sunnitud pöörduma laastatud vanale Smolenski teele. Kutuzov organiseeris taganevate vallutajate jälitamise. Regulaarväe osad ning partisanisalgad tungisid pidevalt kallale Prantsuse vägedele, kes kandsid raskeid kaotusi. Taganemine muutus üha korratumaks.

Napoleoni armee jõudis suure vaevaga Smolenski. Kuid oodatud puhkust ta sealt ei leidnud: linn oli purustatud ning Napoleoni sõdurid ise olid toidumoonalaod paljaks rüüstanud. Vene vägede survele liikus Napoleoni armee edasi. Reas lahingutes kandis ta uusi raskeid kaotusi. Eriti hukatuslik oli prantslastele Berezina jõe ületamine, kus nad kaotasid umbes 30 000 sõdurit. **1812. a. detsembri lõpul** ületasid ainult Napoleoni «Suure armee» haledad riismed piiri. **25. detsembril 1812. a.** avaldati manifest selle kohta, et vaenlane on Venemaalt välja aetud ning Isamaasõda on lõppenud.

Nii löödi tagasi «kaheteistkümmne keele» (nii nimetati siis Napoleoni armeed) vallutusretk.

Venemaa seisukohalt oli sel sõjal õiglane, vabastuslik iseloom. See oli rahvasõda. Võitles mitte ainult sõjavägi, vaid ka sangarlikud partisanid, kes haarasid relva oma kodumaa sõltumatuse kaitseks. Suure panuse andsid vaenlase üle saavutatud võidu heaks ukrainlased, valgevenelased, tatarlased, baškiirid ja meie maa teised rahvad.

Venemaa võit 1812. a. Isamaasõjas andis võimsa tõuke Napoleoni keisririigi poolt orjastatud Euroopa rahvaste vabadusvõitlusele.

Vene sõjaväe välismaasõjakäigud (1813—1814). Viini kongress **1815. a.** 1813. a. algul jõudis Vene sõjavägi Poola ja Preisi territooriumile. See oli signaaliks Euroopa rahvaste rahvusliku vabadusliikumise puhkemisele Napoleoni ikke vastu. Napoleoni

Prantsusmaa vastu astusid sõtta Preisimaa ja Rootsi ning hiljem Austria. Kogu 1813. aasta jooksul kestis visa võitlus Napoleoniga, kes moodustas uuesti suure sõjaväe, püüdes säilitada oma keisririiki. Otsustav osa selles võitluses kuulus Vene sõjaväele. 1813. a. sügisel toimus Leipzigi all grandioosne lahing, mida hakati nimetama «rahvaste lahinguks». Liitlaste ühendatud armeed andsid Napoleonile purustava löögi.

Sõjategevus kandus Prantsusmaa territooriumile; 1814. a. märtsis tungisid liitlaste väed Pariisi. Napoleon loobus troonist ning saadeti Elba saarele. Liitlased taastasid Prantsusmaal revolutsiooni ajal kukutatud Bourbonide dünastia. Viinis tuli kokku rahukongress, mis pidi kindlaks määrama Euroopa riikide sõjajärgsed piirid.

Kuid kongressi tööd ei õnnestunud lõpule viia. 1815. a. kevadel põgenes Napoleon Elba saarelt ning jõudis kiiresti Pariisi. Tal õnnestus lühikeseks ajaks — 100 päevaks — taastada oma võim Prantsusmaal. Euroopa riigid, kes olid osa võtnud sõjast Napoleoni vastu, saatsid tema vastu tohutu suure sõjaväe ning löid lahingus Waterloo juures Prantsuse väed lõplikult puruks. Napoleon vangistati, kuulutati Inglismaa, Venemaa, Austria ja Preisimaa ühiseks vangiks ning saadeti uuesti asumisele, nüüd juba kaugele Saint Helena saarele (Aafrika lääneranniku lähedale).

Euroopa riikide reaktsioonilised valitsejad kasutasid Napoleoni üle saavutatud võitu omakasupüüdlikel eesmärkidel. Viini kongressil, mis jätkas oma tööd pärast Napoleoni armee purustamist, taastati vanad feodaalmonarhiad. Euroopa monarhid löid Püha Liidu, mis sai reaktsiooni kantsiks. Engels iseloomustas seda liitu, mis koondas Euroopa valitsusi võitluseks revolutsioonilise liikumise vastu, «kõigi Euroopa valitsejate vandenõuna oma rahvaste vastu». Aleksander I soetas Vene isevalitsusele «Euroopa sandarmi» kurva kuulsuse.

Viini kongressil 1815. a. sõlmitud rahuleping oli ülekohtune leping. Ta kujundas Euroopa kaardi omavoliliselt ümber reaktsiooniliste monarhiate huvides, hoolimata paljude rahvaste rahvuslikest püüetest. Monarhid unustasid kõik oma valelikud lubadused, mida nad olid sõja ajal nii heldesti jaganud. Rahvas jäi endiselt orjusesse ja rõhumise alla.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Millised olid sõja põhjused ja milliseks kujunes jõudude vahetumine sõja algul? Miks Vene armeed olid sunnitud taganema? 2. Milles seisab Borodino lahingu ajalooline tähtsus? Kuidas kulges lahing? 3. Mispärast omandas sõda rahvaliku ja vabastusliku iseloomu? 4. Jutustage sõja käigust, tooge välja tema põhiapid. 5. Kandke kontuurkaardile Vene vägede paiknemise skeem enne sõja algust, näidake armeede liikumisteed, suurte lahingute kohad ja daatumid.

Tähtsamad aastaarvud.

- 1801 Gruusia ühendamine Venemaaga.
1807 Tilsiti rahu.
12. juuni 1812 Napoleoni armee sissetung Venemaale.
26. august 1812 Borodino lahing.
6. oktoober 1812 Napoleoni taganemine Moskvast.
25. detsember 1812 Napoleoni armee lõplik väljakihutamine Venemaalt.
1813—1814 Vene sõjaväe välismaasõjakäigud.
1815 Rahulepingu sõlmimine Viinis.

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

Vene ohvitseri F. N. Glinka mälestusi Borodino lahingust.

(Väljavõtted.)

Maa hakkas oigama ning äratas üles sõjamehed, kes tema peal magasid. Väljad värahtasid, kuid südamed olid rahulikud. Nii algas 26. augustil Borodino lahing, millele ei leidu võrdset. Mind ja mu seltsimehi äratas üles suurtükikoolide pilv, mis vingudes lendas üle meie osmiku. Kargame üles, vaatame — meie ja nende vahel on tihe udu. Hakkas alles koitma. Vaenlane oli vedanud kokku mitusada suurtükki ning löi terve põrgu lahti. Pommid ja kuulid rabisesid kui rahe. Igal pool on ragin ja plahvatused. Ühed osmikud varisevad kokku, teised põlevad praginal. Sõjamehed haaravad püssid ja jooksevad tulle. Kõik see toimus keskpaigas, aga meie vasakul tiival möllas äike juba ammugi, seal kõmises vahetpidamata suurtükide ja vähemate relvade mürin... Suurema osa sellest hirmsast päevast ma veetsin kas peapatareil, kus oli vürstlik hiilgus, või teel, kus seoti haavatuid.

Sõber! Ma nägin seda uskumatult ägedat lahingut. Midagi niisugust ei ole ma oma elus näinud, midagi niisugust ei ole kuulnud ega vist ka lugenud.

Mõtles ainult, ligi 400 000 kõige paremat sõjameest, kes olid päris tihedalt koos, sest neid oli nii palju, võitlesid ennekuulmatult meeletliku ägedusega. 2000 suurtükki mürisesid vahetpidamata. Umbruskond ägas raskelt ning tundus, et maa vangub võitlejate raskuse all. Prantslased sõõstsid peale metsikus raevus, venelased seisid vankumatult nagu kõige kindlam müür. Ühed püüdsid tormates jõuda kõigi vaevade ja kaugete retkede ihaldatud lõpuni, riisuda kokku aardeid, mida neile oli töötatud, ning nautida kõiki elumõnuseid kuulsas iidse pealinna; teised pidasid meeles, et nad kaitsevad oma rinnaga sedasama pealinna, Venemaa südant ja linnade ema. Teotatud usk, paljaksriisutud maakonnad, pilatud altarid ning hauas häbistatud isade põrm nõudsid valju häälega kättemaksu ja mehisust.

Venelaste südamed võtsid kuulda seda püha hüüet ning meie vägede mehisus oli kirjeldamatu. Paistis, et nad pidasid kalliks iga tolli maad ning võitlesid iga sammu eest surmani. Paljud patareid käisid kuni kümme korda käest kätte. Lahing lõomas sügavas orus ning tõusis mitmes kohas oma tule ja mürinaga üles kõrgendikele. Tihe suits kerkis nüüd udu asemele. Hallid pilved liikusid meie vasema tiiva kohal ning varjasid ära keskpaiga. samal ajal kui paremal tiival säras hele päike. Ja ka see taevakeha ise oli näinud vähe niisuguseid taplusi maa peal, sellest ajast peale, kui ta seda valgustab. Kui palju voolas verd! Kui palju tuhandeid surnukehi!...

Võitlus ei vaibunud minutikski ning suurtükkide kiirtuli kestis terve päeva. Pommid, suurtükikuulid ja kartetšid lendasid siin nii tihedasti nagu harilikult püssikuulid — aga kui palju siin lendas püssikuule!... Seda lahingut ei saa kirjeldada, mina visandasin siin ainult tema piirjooned. Öhtu jõudis kätte ning vaenlane hakkas tagasi tõmbuma. Venelased pidasid vastu!...

30. augustil. Ei, mu sõber! Ei Doonau ega Reini kaldad, Itaalia väljad ega Saksamaa rajad pole ammuilma, aga võib-olla veel eluilmaski näinud nii palavat, nii verist ja nii õudset lahingut täis suurtükimürinat!

Ainult venelased üksi suutsid siin vastu panna: nad võitlesid kodumaa taeva all ning seisid oma sünnimaa pinnal.

Ülesandeid. 1. Joonistage vägede paiknemise skeem Borodino lahingus. 2. Jutustage selle lahingu iseloomust ning Vene sõjaväe kangelaslikkusest.

IX peatükk.

AADLIETAPI ALGUS VENEMAA VABADUSLIIKUMISES. DEKABRISTIDE ÜLESTÕUS.

§ 39. Vabadusliikumise algus Venemaal.

Revolutsioonilise liikumise leninlik periodiseering. XIX sajandi esimesel veerandil algab Venemaal revolutsiooniline liikumine. Lenin ütles, et «1825. aastal nägi Venemaa esmakordselt tsarismivastast revolutsioonilist liikumist». (V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 232.)

Massilistel talurahva ülestõusudel, mis toimusid I. Bolotnikovi, S. Razini ja J. Pugatšovi juhtimisel, puudus poliitiline teadlikkus. Paljude sajandite kestel oli talupoegadele sisendatud orjalikku alistumist tsaarile kui jumala esindajale maa peal. Seepärast oli nende ideoloogia tsaristlik. Talupojad uskusid, et tsaar võib neid kaitsta mõisnike rõhumise eest. Nad võitlesid mitte tsaari isevalituse vastu, vaid hea tsaari eest. Talurahva rahutused kandsid organiseerimatut, stiihilist iseloomu. Dekabristid esinesid isevalituse likvideerimise programmiga. Nad panid alguse revolutsioonilisele liikumisele Venemaal.

Vene rahva vabadusvõitlus jaguneb kolme perioodi: **1825. aastast kuni 1861. aastani** kestis esimene periood, mida V. I. Lenin nimetas «aadliperioodiks». Võitlust tsarismi vastu pidas väike rühm aadli parimaid esindajaid, kes astus välja rahva vabastamise eest.

Teist perioodi (**1861—1895**) nimetas V. I. Lenin segaseisuslaste (raznotšiinetsite) ehk revolutsiooniliste demokraatide perioodiks. Võitlusse astusid intelligentsi laiemad kihid. Nad olid lähemal rahvale ja esitasid avarama revolutsiooniliste ümberkorralduste programmi. Kuid see ei olnud veel massiline revolutsiooniline liikumine. Kolmas periood — **proletaarne** — algab **1895. aastast**. Sellest ajast peale sam-

mub vabadusliikumise eesotsas Venemaa proletariaat. Kolmas periood lõppes 1917. a. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga.

Oma artiklis «Herzeni mälestuseks» iseloomustas V. I. Lenin revolutsioonilise liikumise ajalugu Venemaal järgmiselt: «... me näeme selgesti kolme sugupõlve, kolme klassi, kes võtsid osa Vene revolutsioonist. Algul — aadlikud ja mõisnikud, dekabristid ja Herzen. Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugel on nad rahvast. Kuid nende töö ei olnud asjatu. Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsionäärid-raznotšinnetsid, alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüüri-mehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal.» (V. I. L e n i n, Teosed, 18. kd., lk. 14—15.)

Dekabristide maailmavaate kujunemine. Esimestena alustasid võitlust isevalitsusliku korra vastu aadlinoorsoo, peamiselt ohvitseride parimad esindajad. Lapsepõlvest peale nägid nad pärisorjusliku korra õudusi. Tolle aja eesrindlike, vabadustarmastavate ideede mõjul kasvas neis vihkamine igasuguse rõhumise ja pärisorjuse vastu. Aadlikud-revolutsionäärid mõistsid, et pärisorjuslik kord ja isevalitsus on oma aja ära elanud ning et ilma nende likvideerimiseta on maa edasine arenemine võimatu.

Ideed võitlusest isevalitsuse vastu ja pärisorjuse vihkamine ei olnud vene ühiskonnas uuteks nähtusteks. Dekabristidel olid eelkäijad. Kogu vene ühiskondliku mõtte arenemiskäik valmistas ette dekabristide väljaastumist. Suurt mõju dekabristide revolutsioonilise maailmavaate kujunemisele avaldas A. N. Radištševi raamat «Reis Peterburist Moskvasse», milles teravalt paljastati vene tege-likkuse närusust ning kus propageeriti kodumaa ja oma rahva armastamise ideid. Mitmekülgset haritud inimestena olid tulevased dekabristid tuttavad XVIII sajandi prantsuse valgustajate töödega, lugesid Lääne-Euroopa revolutsioonilist kirjandust ja mõistsid XVIII sajandi Prantsuse kodanliku revolutsiooni tähtsust, mis tegi lõpu feodaalkorrale Prantsusmaal ja avaldas suurt mõju vabadusliikumise hoogustumisele Euroopa maades.

Suurt mõju avaldas dekabristide revolutsioonilise teadvuse ärkamisele 1812. a. Isamaasõda. Ta näitas vene rahva suurust, mehisust ja kangelaslikkust, mis avaldus võitluses võõramaiste vallutajate vastu. 1812. a. patriootiline puhang äratas kodumaa-armastuse ja sundis paljusid järele mõtlema rahva olukorra üle. Dekabristid nimetasid ennast 1812. a. lasteks. Dekabrist A. A. Bestužev

kirjutas: «Napoleon tungis Venemaale, ja siis tundis vene rahvas oma jõudu, siis ärkas südames esialgu poliitilise, aga seejärel ka rahvusliku sõltumatus tunne. See oli vabamõtlemise algus Venemaal.»

Paljud dekabristid võtsid osa Isamaasõjast ja näitasid ennast tõeliste kangelastena. Nad mõistsid, et ainult rahva ennastalsalgavus, tema suur patriootiline kangelastegu päästsid maa orjastamisest. Samal ajal nägid nad, et rahva olukord pärast sõda halvenes. Talupojad, kes olid kangelaslikult võidelnud maakaitseväes ja partisanisalkades, jäid endiselt mõisnike võimu alla. Mõisnikud aga tugevdasid pärisorjade ekspluateerimist, püüdes tasa teha oma kahjusid sõjas. Venemaal algas sünge reaktsiooniaeg, mis sai nimetuse «araktšeevlus».

Kindral A. A. Araktšeev, Paul I lemmik, oli jäme, julm, tsaari ees orjameelselt lõmitav inimene, kes oli valmis täitma tsaari igat käsku. Need omadused meeldisid ka Aleksander I-le, kes pärast sõda tegi lõpu oma valitsemisaja alguse näilikule «liberalismile». Araktšeev sai tsaari järel esimeseks isikuks Venemaal, reaktsioonilise poliitika peamiseks elluviijaks.

Tsaari käsul rajas Araktšeev intensiivselt sõjaväelisi asulaid, mis olid feodaal-pärisorjusliku ikke kõige eredamaks ja koletumaks väljenduseks. Terved talupoegade külad ja vallad viidi üle sõjaväeliste asulate kategooriasse. Talupojad pidid kogu elu olema sõjaväeteenistuses, tegeldes samal ajal põllutööga. Kõike tehti allohvitseride ja ohvitseride komando järgi. Alates seitsmendast eluaastast tegid talupoegade lapsed läbi sõjalise õppuse.

Lõputu drill, üle jõu käiv töö, julmad karistused, inimese üle irvitamine ja täielik õigusetus muutsid sõjaväeasukate elu hullemaks sunnitööst. Nad alustasid korduvalt ülestõuse, mis tsarismi poolt halastamatult maha suruti. Rahvusliku uhkuse üllaid tundeid, mis olid eesrindlikku noorsugu vallanud Isamaasõja võitude mõjul, tumestas teadmine rahva õigusetust, mahasurutud olukorrast. Tugevnes vihavaen isevalitsuse vastu, kes «tänas» rahvast sõjaväeliste asulate sisseseadmise, araktšeejvusega, julma reaktsiooniga kultuuri ja hariduse valdkonnas. Kõik see sundis tulevasi dekabriste teravalt kritiseerima tsarismi ja pärisorjuslikku korda.

Dekabristide esimesed salaorganisatsioonid. 1816. a. loodi esimene dekabristide salaorganisatsioon — «Päästeliit» ehk «Tõeliste ja Ustavate Isamaapoegade Ühing». «Päästeliit» seadis oma eesmärgiks pärisorjuse kaotamise ja isevalitsuse asendamise konstitutsioonilise monarhiaga. Kuid püstitatud eesmärkide saavutamise teed ei olnud küllalt selged. Ühed panid ette keisrite vahetuse ajal esitada oma nõudmised troonipärijale, teised, nagu M. S. Lunin ja I. D. Jakuškin, tegid ettepaneku tappa tsaar ja töötasid välja atentaadi konkreetseid plaanid. Kuid nende ettepanekud

lükati tagasi. Revolutsiooniliseks pöördeks ei jätkunud ühingul veel jõudu. Ühingusse kuulus kõigest 30 inimest.

1818. a. moodustasid dekabristid «Päästellidu» asemel uue organisatsiooni — «Hüveolu Liidu». Selles salaorganisatsioonis oli juba 200 liiget ning oma eksisteerimise kolme aasta jooksul tegi ta ära suure töö.

«Hüveolu Liidul» oli oma programm ja põhikiri — «Roheline raamat». Selles määrati kindlaks organisatsiooni ülesanded ja tegevusmeetodid. Liidu liikmed arendasid revolutsiooniliste ideede propagandat. Oma suulistes ja kirjanduslikes väljaastumistes kritiseerisid nad isevalitsuslikku korda, paljastasid mõisnike omavoli ja ametnike altkäemaksuvõtmist, näitasid rahva rasket elu. Revolutsiooniliseks agitatsiooniks kasutati Puškini vabadustarmastavaid luuletusi. 1820. a. võttis «Hüveolu Liit» vastu otsuse kehtestada Venemaal vabariiklik kord. See oli väga tähtis otsus, mis pani aluse vabariiklikule traditsioonile vene revolutsioonilises liikumises.

1820. a. toimus tsaariarmee soldatite väljaastumine. Semjonovski kaardiväepolgu sõdurid, kes olid viidud meeleheitele lõputu drilli ja ohvitseride julmusega, keeldusid käskudele allumast ning esitasid polgukomandöri peale kaebuse. See oli tsaariarmees tol ajal ennukuulmatu asi. Soldateid karistati julmalt nagu mässajaid. Kuid semjoonovlaste väljaastumine näitas, et armees küpseb rahulolematuse ning teda võib viia ülestõusule. Dekabristid olid aadlikud-revolutsionäärid. Nad kartsid rahvarevolutsiooni ja olid seisukohal, et revolutsiooniline pööre on võimalik ilma rahvahulka osavõtuta, ainult armee abil. Dekabristide ülesandeks sai sõjaväelise ülestõusu ettevalmistamine. Kuid «Hüveolu Liit» ei võinud seista ülestõusu eesotsas, sest sinna oli tunginud palju juhuslikku elementi. Oli tarvis vabaneda kõhklevatest, mõõdukatest liikmetest. Peale selle sai Liidu olemasolu valitsusele teatavaks ja võis oodata tema purustamist. Seepärast kuulutati «Hüveolu Liit» laialisaadetuks, tema alusel aga loodi aastail 1821—1822 uued salaühingud: Ukrainas «Lõunaühing» ja Peterburis «Põhjaühing».

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Selgitage lähemalt Vene revolutsioonilise liikumise ajaloo leninliku periodiseeringu sisu. 2. Missugused olid dekabristide liikumise eeldused? Jutustage nende vaadete kujunemisest ja esimeste dekabristlike organisatsioonide tegevusest.

§ 40. Dekabristide ülestõus ja selle ajalooline tähtsus.

«Lõuna-» ja «Põhjaühingu» tegevus. Nii «Lõuna-» kui ka «Põhjaühing» kujutasid endast ühe salaorganisatsiooni osi. Nende ühingute tähtsaks tööks oli tuleviku-Venemaa konstitutsiooni välja-

töötamine. «Lõunaühingus» koostas konstitutsiooniprojekti P. I. Pestel ja «Põhjaühingus» N. M. Muravjov.

1812. a. Isamaasõja kangelane Pestel oli üheks kõige välja-
paistvamaks kujuks dekabristide liikumises. Ta omas dekabristide
hulgas suurt autoriteeti ning oli «Lõunaühingu» tunnustatud ideo-
loogiks ja juhiks. Kaasaegsed märkisid, et Pestel oli inimene
«suurepärase mõistuse ja haridusega, kelle südames pesitses tuline
ja üllas patriotismitunne».

Pesteli konstitutsiooniprojekt, mille ta nimetas «Vene Õiguseks», on oma aja tähelepanuväärne dokument. Selles kuulutati
välja isevalitsuse, seisuste ja pärisorjuse kaotamine ning vabariigi
kehtestamine Venemaal. Pestel ütles: «Ma sain hinges vabariik-
laseks ega näinud milleski suuremat hüve ja õndsust Venemaa
jaoks kui vabariiklikus korras.» Pestel oli tugeva tsentraliseeritud
riigi pooldaja. Kõrgeimaks riigivõimuorganiks pidi «Vene Õiguse»
järgi saama Rahvaveetše, mis pidi valitama kogu rahva poolt
otsese ja ühetaolise, kõigi kodanike jaoks võrdse valimisõiguse
alusel ilma mingi piirava tsensuseta. Tulevases vabariigis kavat-
seti läbi viia laialdased demokraatlikud ümberkujundused, kuulu-
tada kõik võrdseks seaduse ees, tagada sõna- ja trükivabadus,
alandada tunduvalt makse, lühendada sõjaväeteenistuse aega.

Orjus, öeldi «Vene Õiguses», tuleb «otsustavalt hävitada»,
«aadeli peab tingimata igaveseks lahti ütleva häbistavast eesõigusest
omada teisi inimesi». Vabastatud talupojad, vastavalt Pesteli
projektile, tuli varustada maaga. Neile pidi minema pool kogu
riigi maafondist. Osa mõisnike maadest otsustati konfiskeerida.
See oli tolle aja kõige revolutsioonilisem agraarprogramm.

Nikita Muravjovi konstitutsioon eeldas samuti pärisorjuse kaotamist
kohe pärast revolutsiooni. «Pärisorjuslik kord ja orjus kaotatakse.
Ori, puudutanud Vene maad, saab vabaks.» Kavatseti kaotada
seisused, kuulutada kõik võrdseks seaduse ees, kehtestada sõna-,
trüki- ja usuvabadus. Kuid N. Muravjovi projekt oli siiski mõeldukam
kui Pesteli oma. Venemaa kuulutati mitte vabariigiks, vaid konstitutsiooniliseks
monarhiaks. Kõrgeimaks seadusandlikuks organiks oli kahekojaline
parlament — Rahvaveetše, mis pidi valitama kõrge varandusliku
tsensusel. Täidesaatva võimu etteotsa jäi keiser, kes pidi olema riigi
kõrgeimaks ametnikuks.

Ka Nikita Muravjovi agraarprojekt oli piiratum Pesteli agraar-
projektist. Ta säilitas aadlike tunduvad eesõigused. Maa loeti mõisnike
omandiks, talupojad aga said väikese jaosmaa — kõigest kaks tiinu
majapidamise kohta.

Kuigi P. Pesteli ja N. Muravjovi konstitutsiooniprojektid teineteisest
märgatavalt erinesid, oli neil mõlemal revolutsiooniline iseloom.
Nende elluviimine oleks tähendanud pärisorjuse ja ise-
valitsuse kaotamist ning uute, kodanlike suhete kindlustumist
Venemaal. See oli kodanliku revolutsiooni programm.

Eriti hoogustus dekabristide tegevus aastail 1823—1825. Mär-
gatavalt suurenes salaorganisatsioonide liikmete arv. 1823. a.
astus «Põhjaühingusse» silmapaistev luuletaja ja revolutsionäär
K. F. Rõlejev, kes tegelikult sai ühingu juhiks. «Lõunaühingus»
hakkavad kõrvuti Pesteliga suurt osa etendama revolutsionärid
S. I. Muravjov-Apostol ja M. P. Bestužev-Rjumin.

Ukrainas, Rešetilovka alevikus (Poltaava kubermangus), tekkis
sel ajal iseseisev salaorganisatsioon — «Ühendatud Slaavlaste
Ühing». See organisatsioon ühendas ohvitsere, samuti vaesemaid
aadlikke. «Ühendatud Slaavlaste Ühing» seadis oma eesmärgiks
kõigi slaavi rahvaste revolutsioonilise ümberkujundamise ja nende
ühendamise üldslaavi föderatsiooni. «Ühendatud Slaavlaste Ühing»
ühines 1825. a. «Lõunaühinguga».

1825. a. sügisel määrasid dekabristid ülestõusu tähtaja 1826. a.
suvele. Kuid välja tuli astuda tunduvalt varem.

1825. a. 14. detsembri ülestõus. Reisi ajal mööda Venemaad suri
keiser Aleksander I ootamatult. 1825. a. novembris Taganrogis.
Kuna tal ei olnud lapsi ja ka troonipärimise kohta polnud õigeaeg-
selt korraldust tehtud, tekkis interregnum. Aleksandri vanem vend
Konstantin oli juba varem, Aleksander I eluajal, troonist loo-
bunud teise venna Nikolai kasuks, kuid sellest teadsid vaid
vähesed. Pärast Aleksandri surma sellest ei teatatud ja sõjaväelt
ning elanikkonnalt võeti kohe truudusvanne Konstantinile. Nikolai
ja Konstantini vahel, kes elas Varssavis¹, algas kirjavahetus, mis
kestis kolm nädalat. Lõpuks otsustas Nikolai siiski astuda troo-
nile ja määras uue vandetootuse andmise päevaks 14. detsembri
1825. a.

Seda rahvale ja soldatitele arusaamatut uut vandeandmist
otsustasid kasutada dekabristid. Sellele päevale määras «Põhja-
ühing» ülestõusu tsarismi vastu. «Juhus on soodne,» kirjutas Puš-
kini sõber I. I. Puštšin, «kui me midagi ette ei võta, siis oleme
tõepoolest väärt kandma lurjaste nime.» Dekabristid teadsid, et
põõre on seotud suurte raskustega, et neil on vähe jõudusid, kuid
sellele vaatamata ei tahtnud nad momenti mööda lasta. «Me olime
nij kindlalt veendunud, et me kas suudame seda õigeaegselt teha
või sureme, et ei rääkinud vähimatki kokku ebaõnnestumise pu-
huks.» ütles hiljem kirjanik-dekabrist Bestužev.

Dekabristid valmistusid otsustavalt ja julgelt ülestõusuks. Väl-
jaastumise eelõhtul läksid mõned ühingu liikmed soldatite kasar-
mutesse, kutsudes neid üles keelduma vandetootusest Nikolaile.
13. detsembril toimus haige Rõlejevi korteris dekabristide viimane
nõupidamine. Siin töötati lõplikult välja ülestõusu plaan ja valiti
ülestõusu juht — polkovnik vürst S. P. Trubetskoi. Koosolekul kin-
nitati «Manifest vene rahvale».

¹ Konstantin oli tsaari asehalduriks Poola kuningriigis, mis 1815. a. Varssavi
hertsogiriigi likvideerimise tulemusena läks Venemaale.

Ülestõus Peterburis Senati väljakul 14. detsembril 1825. a.
K. I. Kolmani maali järgi.

Manifest kuulutas välja pärisorjuse kaotamise ja kogu riigi korra laialdase demokraatliku ümberkorraldamise. Riigis kehtestati sõna-, usu-, tegevusala valiku ja liikumisvabadus; kõik seisused kuulutati seaduse ees võrdseks, lühendati sõjaväeteenistuse aega. Selle suure tähtsusega dokumendi kavatsesid dekabristid impeeriumi kõrgeimate riigiorganite — Riiginõukogu ja Senati — nimel välja kuulutada ülestõusu päeval. Selleks otsustati takistada senaatoreid ja Riiginõukogu liikmeid Nikolai I-le vannet andmast ning sundida neid «Manifestile» alla kirjutama, s. t. sanktsioneerima riigipööret võimu autoriteediga. Just sellepärast oli kogunemiskohaks määratud Senati väljak (praegu Dekabristide väljak Leningradis).

1825. a. 14. detsembri varahommikul olid dekabristid juba karsmutes ja kutsusid soldateid minema Senati hoone juurde, et protesteerida vande andmise vastu Nikolai I-le. Esimesena tuli Senati väljakule Moskva kaardiväepolk vendade M. A. ja A. A. Bestuževite ning D. A. Štšepin-Rostovski juhtimisel. Nende järel saabusid ka teised väeosad. Üldse kogunes väliakule ligi kolm tuhat soldatit ja madrust. Dekabristid K. F. Rõlejev, J. P. Obolenski, I. I. Puštšin, P. G. Kakhovski, V. K. Kūchelbecker ja paljud teised olid samuti väljakul.

Kuid dekabristide poolt ülestõusu eelõhtul kavandatud plaan ei õnnestunud. Senat ja Riiginõukogu olid juba varahommikul andnud Nikolaile vandetootuse. Trubetskoi, kes oli määratud ülestõusu

juhiks, ei ilmunud üldse väljakule. Alles õhtuks valiti uus diktaator — Obolenski, kuid õige aeg oli mööda lastud.

Dekabristid ei võtnud ette mingeid pealetungioperatsioone: ei vallutanud Talvepaleed, ehkki neil oli selleks võimalus, ei haaranud enda kätte suurtükke. Nad kartsid ülestõusule kaasa tõmmata rahvast, kes hulgaliselt kogunes väljakule ja väljendas ülestõusnutele energiliselt poolehoidu. Kaasaegsete tunnistust mööda palus «pööbel» dekabriste õhtuni vastu pidada, lubades toetust, ning pildus valitsusvägede hulka kive ja puuhalge.

Mitu korda püüdis Nikolai I keelitada ülestõusnuid relvi maha panema. Ta saatis nende juurde läbirääkimistele kindrleid, metropoliidi, oma noorema venna Mihhaili. Kuid need katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Kõigist parlamentääridest oli dekabristidele eriti ohtlik Peterburi kindralkuberner M. A. Miloradovič, aktiivne osavõtja 1812. a. Isamaasõjast, kes oli sõdurite hulgas populaarne. Läbirääkimiste ajal haavas dekabrist Kahhovski teda surmavalt.

Selleks ajaks koondas Nikolai I temale ustavaks jäänud väed ja piiras nendega Senäti väljaku. Mitu korda ründasid ratsakaardiväelased ülestõusnuid, kuid löödi püssitulega tagasi. Kartes rahvahulkade ülestõusu, käskis Nikolai I õhtuks ülestõusnute vastu üles seada suurtükid ja tulistada neid kartetšiga.

Mitu suurtükide kogupauku ülestõusnute sekka pani nende read vankuma ja ajas soldatid laiali. M. A. Bestužev püüdis soldateid rivistada Neeva jääl, et vallutada Petropavlovski kindlust. Kuid see ei läinud tal korda. Jää pragunes suurtükimürskude all ja ülestõusnud uppusid jões. Ööseks oli ülestõus purustatud.

Pärast seda kui ülestõus Peterburis oli maha surutud, toimus 1825. a. detsembri lõpus Ukrainas Vassilkovi linna lähedal Tšernigovi jalaväepolgu ülestõus. Ülestõusu juhtisid «Lõunaühingu» liikmed Sergei Muravjov-Apostol ja Mihhail Bestužev-Rjumin. (Pestel oli areteeritud juba 13. detsembril 1825. a.) Kuid «Lõunaühing» kordas «Põhjaühingu» vigu. Ka dekabristid-lõunalased ei läinud üle pealetungile, ei ilmutanud vajalikku initsiatiivi, ja mis kõige tähtsam, kartsid toetuda rahvahulkadele. Mõne päeva pärast oli dekabristide ülestõus Ukrainas verre uputatud.

Tsaarivalitsus õiendas dekabristidega julmalt arveid. Kohtuliku uurimise alla võeti 579 inimest; üle 100 nendest mõisteti sunnitööle ja asumisele Siberisse, paljud alandati reameesteks või saadeti eri kubermangudesse politsei valve alla. Ülestõusust osavõtnud soldatid aeti läbi kadalipu ning saadeti karistuspataljoni desse ja Kaukaasiasse tegevarmeesse. Viis dekabristi — K. F. Rõlejev, P. I. Pestel, S. I. Muravjov-Apostol, M. P. Bestužev-Rjumin ja P. G. Kahhovski — mõisteti piinarikkasse surma — neljaks raiumisele. Kuid Nikolai I ei sõandanud maailma imestama panna niisuguse keskaegse hukkamisviisiga. 13. juulil 1826. a. poodi viis dekabristi Petropavlovski kindluse kroonvärgil.

Dekabristide ülestõusu tähtsus.

Dekabristid olid esimesed vene revolutsionäärid, kes armastusest oma kodumaa ja rahva vastu moodustasid salaühinguid ja organiseerisid avaliku revolutsioonilise ülestõusu tsarismi vastu. Nad võitlesid rahva vabaduse ja õnne eest. Just sellepärast nimetas V. I. Lenin dekabriste vene inimeste rahvuslikuks uhkuseks.

Mahajäänud pärisorjuslikul Venemaal, sellal kui rahvas oli veel «tuim ja tardunud», esitasid dekabristid oma aja kohta kõige eesrindlikuma programmi — kogu ühiskondliku korra kodanliku ümberkujundamise ja kodanliku revolutsiooni programmi. Kirjutades oma lipule isevalitsuse ja pärisorjuse vastu võitlemise loosungi, väljendasid nad riigi kõige tungivamaid vajadusi.

Kuid dekabristide revolutsioonilisus oli piiratud. Nad olid kaugel rahvast ja tahtsid revolutsioonilist pööret teostada ilma rahvahulkade osavõtuta. See kangelaslik katse lõppes nurjumisega: ülestõus, mis ei tugine rahva toetusele, on määratud lüüasaamisele.

Kuid dekabristide töö ei olnud asjatu. Suure vene luuletaja A. S. Puškini prohvetlikud sõnad: «Ei kao te murerikas töö, te igatsuste üllas janu...» täitusid. Kahurite mürin Senati väljakul ärahtas uue põlvkonna võitlejaid isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Loosungid, mis esimesena esitati dekabristide poolt, innustasid veel kaua Venemaa parimaid inimesi revolutsioonilisele võitlusele. Oma väljaastumisega algatasid dekabristid revolutsioonilise liikumise Venemaal, ja revolutsionääride järgnevad põlvkonnad õppisid nende kogemustest.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Võrrelge P. Pesteli «Vene Õigust» ja N. Muravjovi konstitutsiooni. Milles seisab nende sarnasus ja milles erinevus? 2. Iseloomustage dekabristide taktikat ülestõusu ajal. Milles seisid nende vead? 3. Milline on dekabristide ülestõusu ajalooline tähtsus?

Tähtsamad aastaarvud.

1816 Dekabristide esimese salaorganisatsiooni — «Päästeliidu» — loomine.

1818—1821 «Hüveolu Liidu» tegevus.

1821—1822 Dekabristide «Põhja-» ja «Lõunaühingu» moodustamine.

14. detsember 1825 Dekabristide ülestõus Peterburis.

Almanahhi «Poljarnaja Zvezda» kaas hukatud dekabristide portreedega.

I. MANIFEST VENE RAHVALE.

(Dekabristide programm, mis töötati välja ülestõusu eelõhtul.)

Senati manifestis kuulutatakse:

1. Endise valitsuse hävitamine.
2. Ajutise valitsuse moodustamine kuni alalise, valitava kehtestamiseni.
3. Trükivabadus ja seepärast tsensuuri kaotamine.
4. Vaba jumalateenistuse pidamine kõigile uskudele.
5. Inimestele laieneva omandiõiguse kaotamine.
6. Kõigi seisuste võrdsus seaduse ees, ja sellepärast sõjakohtute ning iga liiki kohtukomisjonide kaotamine, kelle käest kõik kohtuasjad lähevad üle lähi- mate tsiviilkohtute ametkonda.
7. Igale kodanikule kuulub õigus tegelda sellega, millega ta tahab; ja selle- pärast aadlik, kaupmees, väikekodanlane ja talupoeg omavad ühteviisi õigust astuda sõjaväe- ja tsiviilteenistusse ning vaimulikkude seisusse, tegelda hulgi- ja jaekaubandusega, tasudes kauplemiseks kehtestatud maksud. Soetada iga liiki omandit, nagu: maad, majad (külad ja linnades). Sõlmida omavahel iga liiki kokkuleppeid, teineteisega kohtu ees protsessida.

8. Pearaha maksu ja selle võlgade kustutamine...

10. Nekrutite võtmise ja sõjaväeliste asulate kaotamine.

11. Sõjaväeteenistuse aja lühendamine alamatele auastmetele, ja selle kind- laksmääramine pärast sõjaväekohustuse võrdsustamist kõigi seisuste vahel.

12. Eranditult kõigi alamate auastmete erulaskmine, kes on teeninud 15 aastat.

13. Valdade, maakondade, kubermangude ja oblastite valitsuste loomine ja nende valitsuste valimise korra kehtestamine, kes peavad asendama kõiki amet- nikke, kes seniajani määrati tsiviilvalitsuse poolt.

14. Kohtute avalikkus.

15. Vandekohtunike tegevusserakendamine kriminaal- ja tsiviilkohtutes.

Asutab valitsuse 2-st või 3-st isikust, kellele allutab kõik kõrgema juhtimise organid, see on kõik ministeeriumid, Nõukogu, Ministrite Komitee, armee, lae- vastiku. Ühesõnaga kogu kõrgema täidesaatva võimu, kuid hoopiski mitte sea- dusandliku ega kohtuvõimu...

Ajutisele valitsusele tehakse ülesandeks täide viia:

1. Kõigi seisuste õiguste võrdsustamine.
2. Kohalike valdade, maakondade, kubermangude ja oblastite valitsuste moo- dustamine.
3. Sisemise rahvavalve moodustamine...
5. Nekrutite andmise kohustuse võrdsustamine kõigi seisuste vahel.
6. Alalise armee kaotamine.
7. Valimiste korra väljatöötamine rahvaesindajate kogu saadikute valimiseks, kes peavad kinnitama tulevikus kehtima hakkava Valitsemise korra ja Riikliku Seadustiku.

Olesanne ja küsimus. 1. Esitage IX peatüki ja käesoleva dokumendi teksti põhjal dekabristide programm. 2. Missuguseid põhilisi ümberkujundusi tahtsid dekabristid läbi viia?

II. DEKABRIST N. A. BESTUŽEVI JUTUSTUS
14. DETSEMBRIL 1825. A. PETERBURIS SENATI VÄLJAKUL TOIMUNUD
ÜLESTÖUSUST.

Minu mõök oli ammu tuppe pistetud; ma seisin Moskva karree¹ ja Kaardiväe ekipaaži kolonni vahelisel intervallil, müts silmile tõmmatud ja käed vaheliti, korrates endamisi Rôlejevi sõnu. et me hingame vabaduse õhku: ma nägin murega, et see hingamine tõmbus koomale. Meie vabadus ja soldatite hõiked sarnanesid rohkem oietele, surija kähisemisele! Tõepoolest, me olime igast küljest ümber piiratud, tegevusetus halvas mõistust, meeleolu langes, sest see, kes sellel teel korraks seisma jääb, on juba pooleldi võidetud. Pealegi jäätas läbitungiv tuul vere ohvitseride ja sõdurite soontes, kes olid nii kaua seisnud lahtise taeva all. Rännakud meile ja meie vastutulustamine katkesid, soldatite hurraahüüded jäid harvemaks ja nõrgemaks. Päev hämardus. Akki me nägime, et meie vastas seisvad polgud nihkusid kahele poole laiali ja nende vahele asetus suurtükipatarei, mis oli tuhmilt valgustatud hämaruse halli viraga.

Metropoliit, kes oli saadetud meid manitsema, pöördus edutult tagasi; juurdesõitnud Suhhozanetile², kes näitas meile suurtükiväge, hõigati valjusti «lurjus» — ja see oli ka viimne puhang, meie sõltumatuse viimased jõupingutused.

Esimene kahur kargatas ja kartetš pudenes laiali; osa kuule lõi sillutisse ja tõstis rikoettidega sambaina lund ja tolmu, teised rebisid frundist³ välja mitu rida, kolmandad lendasid vingudes üle peade ja leidsid oma ohvrid rahva hulgas, kes oli surunud ennast Senati hoone sammaste vahele või seisis naabermajade katustel. Purustatud aknaüüded klirisesid maapinnale langedes, kuid inimesed, lennates neile järele, jäid lamama hääletult ja liikumatult. Esimesest lasust langes seitse inimest minu ümber: ma ei kuulnud mitte ühtki ohet, ei märganud mitte ühtki kramplikku liigutust — nii halastamatult tabas kartetš sellelt vahe- maalt. Täielik vaikus valitses elavate ja surnute vahel. Teine ja kolmas niitis maha rühma soldateid ja lihtrahvast, kes seisis salkadena meie lähedal. Ma seisin täpselt samas asendis, vaatasin kurvalt surmale silma ja ootasin saatustlikku lööki; sel minutil oli olemasolu nii kibe, et hukkimine näis mulle hüvangu. Kuid saatus tahtis teisiti.

Viienda või kuuenda lasu järel võpatas kolonn, ja kui ma ümber vaatasin, oli minu ja põgenejate vahel juba terve väljak ning sajad kartetšiga mahaniidetud vabaduse ohvrid. Ma pidin järgnema üldisele liikumisele ja pääsesin mingi surnud tundega hinges vaevaga edasi tapetute vahel; siin ei olnud liigutust, karjet ega oigamist, ainult laskude vaheajal võis kuulda, kuidas pulbitsev veri nirises sillutisel, sulatades lund ja seejärel ise punetades külmus.

Meie järele saadeti ratsakaardiväe eskadron, ja kui sisenemisel kitsale Galernaja tänavale põgenejad murruna tunglesid, jõudsin ma ihukaardiväelasteni, kes tulid tagantpoolt, ja sain kokku vend Aleksandriga. Siin me peatasime mõnikümend inimest, et ratsaväe pealesurumise korral anda vastuööök ja kaitsta taandumist, kuid imperaator eelistas jätkata tulistamist piki kitsast ja pikka tänavat.

Kartetšid jõudsid paremini järele kui hobused, ja meie poolt koostatud rühm hajus. Soldatid ja rahvas varises surnutena igal sammul: soldatid jooksid majadesse, koputasid värvavatele, püüdsid peitu minna soklite väljaulatuvate osade varju, kuid kartetšid põrkasid seinast seinast ega heitnud armu ühelegi varjupaigale. Sel kombel jõudsid salgad esimese risttänavani ja siin võeti neid vastu Pavlovski grenaderipolgu tulega.

Ülesanne ja küsimus. 1. Jutustage 1825. a. 14. detsembri ülestõusu viimasest etapist. 2. Kuidas suhtus Bestužev dekabristide taktikasse Senati väljakul?

¹ Karree — vägede rivistus: neli kolonni jalaväge, mis on koondatud risküliku või ruuduna.

² Suhhozanet — kindral, kes käsutas suurtükiväge, mis tulistas ülestõusnuid.

³ Frunt — front, sõjaväeosa, rivi.

PÄRISORJUSLIKU SÜSTEEMI KRIIS. VENEMAA XIX SAJANDI TEISEL KOLMANDIKUL.

§ 41. Isevalitsuse reaktsiooniline poliitika (1825—1855).

Tsarismi võitlus revolutsioonilise liikumise vastu. Pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist algas pikk reaktsiooniajajärk. Üle hukatud dekabristide laipade astus tsaaritroonile Paul I kolmas poeg Nikolai I, kellele rahvas andis hüüdnime «Palkin»¹.

F. Engels andis Nikolaille ereda ja tapva iseloomustuse: «... endaga rahulolev keskpärasus, roodukomandöri silmaringiga inimene, kes peab julmust energiaks ja kapriisset kanõekaelsust tahtejõuks...» (K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XIV, ч. II, стр. 24.) «Soldat kutsumuselt, soldat hariduselt, väliselt ja seesmiselt,» nii iseloomustasid teda kaasaegsed. Nikolai I vihkas iga sugust «individuaalse vabaduse ning iseseisvuse avaldust ja armastas ainult käskluste järgi toimuvat väehulkade hingetut liikumist». Nikolai I ühiskondliku korra ideaaliks oli kasarm. Ta püüdis kogu maa muuta suureks kasarmuks ja sundida teda vastuvaidlematult alluma valitsuse igasugustele, ka kõige totramatele korraldustele. Oma valitsemisaja kolmekümne aasta jooksul (1825—1855) ängistas Nikolai I maad ja viis ta sõjalise katastroofini. A. I. Herzen nimetas tema valitsemist «katkuajaks».

Dekabristide ülestõusust hirmutatud Nikolai I nägi kõiges revolutsioonitonti ja suunas kogu oma energia võitlusele vabamõtlemise ja revolutsioonilise liikumise vastu. «Revolutsioon on Venemaa lävel,» teatas ta troonile astumisel. «Kuid vannun, ta ei pääse Venemaale, kuni minus on veel eluhingust.»

Riigivalitsemise tsentralisatsioon viidi äärmuseni. Bürokratism võttis uskumatu ulatuse. Suur maa paljumiljonilise elanikkonnaga anti «riisuda ja röövida» suurearvulisele ametnike armeele. Kõrgetele ametikohtadele valitsuses määrati harimatud ja andetud kindralid. Isegi Sinodi eesotsas oli kindral. Nikolai I arvas, et keskpärasused võivad olla tema tahte parimateks täitiateks. Nikolai I-le lähedastest inimestest moodustasid valdava osa balti-saksa mõisnikud, kes olid tsaarile erakordselt ustavad ning julmad inimesed, kes põlgasid vene rahvast ja olid talle täiesti võõrad. Ametnike altkäemaksuvõtmine ja riigivargus saavutasid suurima õitsengu just Nikolai I valitsemisajal.

Mitte kedagi usaldav Nikolai I püüdis kogu valitsemist koondata enda kätte. Suurt osa riigi juhtimises hakkas etendama keisri isiklik kantselei. Võitluseks revolutsioonilise liikumisega loodi poliitiline politsei tsaari kantselei III osakonna näol. Selle ette-

¹ Palkin — sõnast палка — kepp, malakas.

otsa pandi balti mõisnik kindral A. H. Benkendorff, kes oli teeninud tsaari armastuse ettekannetega dekabristide kohta ning lõimitamise ja silmakirjalikkusega. Ta omandas riigis tohutu mõju. Abiks III osakonnale võitluses «riiklike kuritegudega» loodi s a n d a r m i k o r p u s. Kogu maa jaotati sandarmiringkondadeks. Helesinised mundrid, millesse tsaar rõivastas oma sandarmid, sisendasid elanikkonna kõigile kihtidele hirmu. III osakond valvas seltskonna ja rahva meeoleude järele rohkearvuliste salajaste spioonide abil, keda värvati ametnike, keskpäraste kirjanike, õpetajate, teenrite ja kojameeste hulgast. Isamaasõja kangelane kindral A. P. Jermolov rääkis mürgiselt, et nüüd «on igaühel kas helesinine munder, helesinine vooder, ehk kas või ainult helesinine paik». Inimeste erakirjavahetus vaadati valitsuse agentide poolt läbi.

Kõige väiksematki rahulolematuse avaldust, vabamõttelisust, kõige arglikumat valitsuse ja isegi üksikute ametnike kritiseerimist jälitati halastamatult. Vanglad, kloostrite piinakambrid ja sunnitöölaagrid olid täis poliitilisi vange või inimesi, keda kahtlustati «ebaustavuses».

Rahva alamate kihtide jaoks tarvitati laialdaselt karistamist kadalipuga: süüalust soldatit, talupoega või töölist veeti püsside külge seotuna läbi soldatite rivi, kes olid relvastatud keppidega. Selline karistamine lõppes sageli süüdimõistetute surmaga.

Kirjanduse ja hariduse tagakiusamine. Tugevdatud tagakiusamise ja jälitamise ohvriks langes vene kirjandus. Kehtestati kõige rangem tsensuur. Iga teost kontrollis 2—3 tsensorit, kes kustutasid maha kõik, mis neile kahtlasena tundus. Eriti karmile tsensuurile allutati populaarsed teosed, mida võisid lugeda alamkihid. Ebasobiva artikli läbilaskmise pärast pandi tsensurid vangi või kihutati teenistusest minema.

Venemaa parimad kirjanikud — A. S. Puškin, M. J. Lermontov, A. I. Herzen, N. P. Ogarjov, luuletaja A. Poležajev ja paljud teised langesid reaktiooni ohvriks. «Hirmus ja sünge saatus,» kirjutas Herzen, «langeb meie juures osaks igaühele, kes julgeb tõsta pead kõrgemale keiserliku skeptri poolt äratähendatud tasemest; olgu ta poeet, kodanik või mõtleja — kõik tõugatakse kalgi saatuse poolt hauda... Rõlejevi poos Nikolai. Puškin surmati kahevõitluses kolmekümne kaheksa aasta vanuselt. Gribojedov tapeti äranõuetult Teheranis. Lermontov surmati kahevõitluses Kaukaasias kahekümne seitsme aastasena... Belinski tappis kolmekümne viie aastaselt nälga ja vaesus. Poležajev suri sõjaväehospitalis pärast seda, kui oli sunnitud kaheksa aastat teenima soldatina... Baratonski suri pärast kaksteist aastat kestnud pagendust. Bestužev hukkus Kaukaasias üsna noorena pärast Siberi sunnitööd.»

Kõike seda tehti selleks, et kindlustada isevalitsust, lämmatada väikseimgi rahulolematust, sisendada rahvale hirmu, võtta talt iga-
sugune tahtmine arutleda ja mõtelda.

Ka isevalitsuse poliitika hariduse alal oli äärmiselt reaktiivse iseloomuga. Tsarism kartis haridust, kartis haritud ja mõlevaid inimesi. Nikolai ministrid olid seisukohal, et haridust tuleb «anda... ainult valitsuse retsepti järgi», et «teadused on kasulikud üksnes siis, kui neid nagu soola tarvitatakse ja mõõdukalt õpetatakse, arvestades inimeste seisundit ja vajadust, mis igal seisusel nende järele on».

Kõrgem haridus oli kättesaadav ainult privilegeeritud klassidele, eelkõige aadlile. Talupoegade lapsed võisid õppida ainult madalamates kiriku-kihelkonnakoolides äärmiselt piiratud programmi järgi. Nende koolide peamiseks ülesandeks oli sisendada õpilastele kohustusi «jumala, iseenda, ligimeste ja nende üle seatud võimude» vastu.

Algkoolist kesk- ja seejärel kõrgemasse kooli astumine muutus võimatuks ilma täiendava ettevalmistuseta, kuna mingisugust järjekestvust programmides ei olnud. Elanikkonna enamik ei õppinud üldse.

Üliõpilaste arv ülikoolides vähenes järsult, õppemaks aga tõusis. 40-ndatel aastatel kavatses Nikolai I koguni ülikoolid sulgeda ja vallandas reaktiivse haridusministri selle eest, et see, ehkki äärmiselt arglikult, astus nende kaitseks välja. Kuid seda kavatsust ei õnnestunud Nikolail teostada — juba niisugune mõte ise oli liiga absurdne. Oppeprogrammidest kõrvaldati niisugused ained nagu filosoofia, loodusteadus jt., et mitte lubada liigset «targutamist». Oppeasutused, õppejõud ja üliõpilased seati range poliitilise järelevalve alla. Kõikjal levitati reaktiivset ideoloogiat, mille aluse moodustasid väited isevalitsuse ja pärisorjuse kõikumatuses ning vene rahva truualamlusest monarhiale ja õigeusu kirikule.

Talurahvapoliitika. Nikolai I nimetas ennast esimeseks mõisnikuks, aadlikke aga luges oma politseiks.

Nikolai I sisepoliitika peaesmärgiks oli terava kriisi ajajärku astuva feodaal-pärisorjusliku korra kõikumatuses säilitamine. See pärast püüdis valitsus kohandada seda korda uutele tingimustele ja uuendada teda, et vältida krahhi.

Tugevnevad talurahva rahutused sundisid valitsust pärisorjusliku korra üle järele mõtlema. Nii Nikolai I kui ka tema võimukandjad said aru, et varem või hiljem tuleb pärisorjus likvideerida. Sandarmite šeff ja III osakonna ülem Benkendorff, kandes tsaarile ette talurahva rahutuste kasvust, tegi ühes oma aruandes järelduse, et «pärisorjus on püssirohukelder», mis iga minut võib plahvatada. Niisugune olukord kutsus esile ärevuse. Nikolai I valitsemisaja jooksul tegutses talurahvaküsimuses üle 100 salakomitee. Kuid nende tegevuse tulemused olid äärmiselt piiratud.

Aastail 1837—1841 viidi läbi riigitalupoegade haldusreform: loodi Riigivaraanduste ministereium ja temale alluvate organite võrk, kes kohapeal juhtisid elu riigimaadel. Korrastati maksude sissenõudmist, talupoegade koormisi ja nekrutite värba-

mist. Tihedasti asustatud aladelt asustati talupoegi ümber väheasustatud piirkondadesse ja varustati jaosmaaga. Mõnel pool avati koole ja haiglaid.

Kuid talupoegade olukord muutus vähe. Ametnike arv, kes istusid talupoja turjal, kasvas tunduvalt. Selle tagajärjel suurenesid maksud, altkäemaksuvõtmine ja omavoli. Sellepärast kutsus reform esile massiliste rahutuste uue tõusu.

Nikolai I sisepoliitika ei saavutanud oma eesmärki. Valitsuse terror ja üksikud järeleandmised «aja vaimule» ei suutnud takistada feodaalkorra lagunemist ning ära hoida kogu feodaalsüsteemi langust.

Küsimus. Missuguste meetoditega võitles Nikolai I valitsus revolutsioonilise liikumise vastu?

§ 42. Kapitalistlike suhete arenemine Venemaal XIX sajandi esimesel poolel.

Kapitalistliku tööstuse arenemine. Pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastakümnetel algas kogu Venemaa feodaalsüsteemi kriis. Pärisorjuslik kord takistas ühiskonna tootlike jõudude edasiarenemist. Kasvav kapitalistlik tööstus vajas vabu töökäsi. Samal ajal olid miljonid talupojad endiselt pärisorjad. Ebatootliku pärisorjusliku töö kasutamine põllumajanduses muutus mõisnikele endile kahjulikuks. Talupojad võitlesid järjest visamalt vabaduse eest. Pärisorjuslik kord läks vältimatult vastu hukule. Tema asemele pidi tulema kapitalistlik tootmisviis, mis oli feodaalsega võrreldes progressiivsem.

Kodanlikud suhted hakkasid Venemaal kujunema XVIII sajandi teisel poolel; XIX sajandi esimesel poolel olid nad juba märgatavalt arenenud.

Tööstuses algas üleminek masinalisele tootmisele. Manufaktuur oma käsitsitööga muutus kapitalistlikuks vabrikuks, mis põhines masinate kasutamisel. 30-ndatest aastatest alates ilmusid vabrikutes ja tehastes aurumasinad. Algas tööstuslik pööre.

Tööstuslikul pöördel on kaks külge — tehniline ja sotsiaalne. Tööstuslik pööre algab muutustega tootmistehnikas, käsitsitöö asendamises masinatega. Tehniline pööre tõi endaga kaasa sotsiaalse pöörde, mis seisis uute tootmissuhete tekkimises ja arenemises, kapitalistliku ühiskonna uute klasside — kodanluse ja proletariaadi tekkimises.

Venemaal algas tööstuslik pööre XIX sajandi 30—40-ndatel aastatel ja jõudis lõpule reformijärgsel ajal, 70—80-ndatel aastatel. Kõige varem hakati masinaid kasutusele võtma puuvillatööstuses, aga seejärel ka teistes tööstusharudes. Esialgu veeti masi-

naid sisse välismaalt. Kuid peagi tekkisid Venemaal masinate ja instrumentide tootmiseks oma ettevõtted.

Tööstusettevõtete üldarv Venemaal ulatus 1825. a. 5200-ni, 1854. aastal oli neid 10 000. Nende hulgas olid ülekaalus kapitalistlikud manufaktuurid, mis olid rajatud vabapalgalisele tööle ja mis vastavalt masinate levikule muutusid kapitalistlikeks vabrikuteks. Kuid suuri ettevõtteid oli alles vähe.

Tööstuses kasutati järjest laiemalt vabapalgalist tööd. Palgatöölised on rohkem huvitatud oma töö tulemustest kui pärisorjad, sellepärast on nende töö tootlikum. Kõige arenenumaks tööstusharuks, kus olid enamuses palgatöölised, oli puuvillatööstus.

Ometi ei olnud palgatöölised tol ajal veel vabad proletaarlased. Enamikus olid need pärisorjuslikud talupojad, keda mõisnik oli lasknud minna teenima; tunduva osa oma töötasust olid nad sunnitud obrokina andma mõisnikule. Mõisnik võis neid igal ajal tagasi kutsuda, mis viis kogu tootmise desorganiseerimisele. Vabu töölisi, kes ei olnud pärisorjad, oli vähe.

Tööstusharud, kus valitses sunniviisiline pärisorjuslik töö, jäid märgatavalt maha. Nende hulka kuulusid Uraali metallurgia- ja metallitöötlemise tööstus ning kalevi-, lina- ja kanepivabrikud. Mõisnike pärisorjade tööle rajatud pärusmanufaktuurid ja possessionsionettevõtted käisid alla. Nad ei kannatanud välja konkurentsi kasvava kapitalistliku vabrikuga. Pärisorjuslikud talupojad keeldusid nendes töötamast, aga julmadele karistustele vastasid nad põgenemise ja vastuhakkudega.

Pärisorjuslik kord pidurdas Venemaa tööstuslikku arenemist.

Sise- ja väliskaubanduse kasv. XIX sajandi esimesel poolel jätkus ülevenemaalise turu kujunemine, tunduvalt kasvas väliskaubanduse käive.

Linnaelanikkond moodustas sajandi keskpaigas juba ligi 8% kogu Venemaa elanikkonnast (XVIII sajandi lõpul 4%); linnade kasvu ja tootmise spetsialiseerumise tugevnemisega maa üksikutes rajoonides kaasnes sisekaubanduse kasv. Suurte linnade ja kasvavate vabrikute ning tehastega tööstuspiirkond vahetas kaupu maa lõuna- ja kaguosa põllumajandusrajoonidega. Linnades suurenes kaupluste ja poekeste arv. Mõned laadad, näiteks Nižni Novgorodi laat, omandasid oma miljoniliste kaubakäivetega ülevenemaalise tähtsuse. Tekkisid uued suured laadad Ukraina, Siberi ja Taga-Kaukaasia linnades.

Järjekindlalt kasvas väliskaubandus. Venemaalt veeti välja peamiselt põllumajandussaadusi: lina, kanepit, rasva ja teravilja. Tööstuskaupadega varustasid vene kaupmehed ainult veelgi mahajäänumaid maid: Kesk-Aasiat, Iraani ja Türgit. Venemaale veeti sisse peamiselt tööstustooteid: masinaid, villaseid ja siidkangaid, värve, puuvilla jm., samuti suhkrut ja teed. Üldine väliskaubanduse käive suurenes 30 aastaga umbes 2½ korda. Kogu kasu sellest said endale kaupmehed ja mõisnikud.

Kaubanduse arenemine soodustas tekkiva vene kodanluse rikastumist.

Jõe-aurulaevanduse tekkimisel oli suur tähtsus kaubanduse arenemisele. Esimene aurik ilmus Neevale 1815. a., kuid alles 40—50-ndatel aastatel hakkasid aurulaevad regulaarselt mööda Neevat, Volgat, Dneprit ja teisi jõgesid liikuma. 1850. aastaks oli Venemaal ligi sada aurulaeva.

Veel suuremat osa maa majanduslikus arenemises etendas raudteede ehitamine. 30-ndate aastate algul ehtasid leiutajad-pärisorjad isa ja poeg E. A. ja M. E. Tšerepanovid esimese auruveduriga raudtee Nižni-Tagili tehases. Pärisorjapidajad olid raudteede ehitamise vastu, väites, et need rikuvad rahva kõlblust. Siiski ehitati 1838. aastal 25 versta pikkune raudtee Peterburist Tsarskoje Selosse (praegu Puškin). 1843. a. algas raudtee ehitamine Peterburist Moskvasse. Ehitus kestis kuni 1851. aastani ja läks väga kalliks.

Seda raudteed ehitanud talupoegade sunnitööga sarnanevat elu kujutas eredalt N. A. Nekrassov oma poemis «Raudtee». Pärisorjuslik kord pidurdas raudteede ehitamist Venemaal; raudteeliinide kogupikkuselt oli Venemaa ühel viimastest kohtadest Euroopas.

Muutused põllumajanduses. Põllumajandus, kus valitsesid pärisorjuslikud suhted, arenes äärmiselt aeglaselt. Kuid ka sellesse mahajäänud majandusharusse tungisid uued nähtused. Mõisnik ja talupoeg ei tulnud enam toime ilma tööstuskaupadeta. Et omada võimalust vajalike kaupade ostmiseks, pidid nad müüma oma majapidamistooteid turul. Samal ajal jäi mõisate tulukus pärisorjusliku töö ja mahajäänud tehnika valitsemise tingimustes äärmiselt madalaks. Paljud mõisnikud laostusid ja pantisid oma mõisad. Mõned püüdsid oma majapidamist ratsionaliseerida: tellisid välismaalt masinaid, seadsid sisse mitmeväljasüsteemi, aretasid tõukarja. Kuid need katsed ei andnud harilikult tulemusi. Mõnes kubermangus hakkasid mõisnikud üle minema tootlikumale vabapalgalisele tööle. Kuid see ei võinud anda suuri tulemusi vabade töökäte vähesuse tõttu. Põllumajanduse progressiivsed meetodid ei sobinud kokku pärisorjusega.

Enamik mõisnikke aga pidas kinni vanadest pärisorjuslikest majandamismeetoditest. Ainsaks vahendiks oma sissetulekute suurendamisel pidasid nad talupoegade feodaalse ekspluateerimise tugevdamist. Laiendades oma künnimaad talupoegade maade arvel suurendasid nad ühtlasi teotööd. Mustmullakubermangudes ulatus teotöö 4—6 päevani nädalas; mõisnikud jätkasid talupoegade üleviimist «kuumoonale», s. t. kihutasid talupoja tema maalapilt täielikult minema ja sundisid kogu aeg töötama enda kasuks tühise tasu eest produktide näol. Talupoegade põhimassi olukord halvenes üha.

Kaubalis-rahaliste suhete arenemise mõjul toimus maal talu-

rahva kihinemine. Kõrvuti kehvade ja kõigest ilma jäetud talupoegade massiga kasvas «kapitaliga» talupoegade kiht, kes tegelesid kaubanduse ja liigkasuvõtmisega või paigutasid oma raha tööstusettevõtetesse. Rikaste talupoegade hulgast kerkis esile rikkaid ettevõtjaid, kes suure summa eest ostsid ennast vabaks ja asutasid oma vabrikud. Niisugused olid Savva Morozov, Prohhorovid, Garelinid ja teised.

Kapitalistlike suhete arenemine majanduses teravdas järsult nende vastuolusid valitseva feodaal-pärisorjusliku korraga. Seda näitas klassivõitluse kasv ja pärisorjusevastase liikumise tugevnemine vene ühiskonnas.

Ülesanne ja küsimus. 1. Iseloomustage feodaalsüsteemi kriisi. 2. Milles seisab tööstusliku pöörde olemus?

§ 43. Talurahvaliikumine ja rahvuslik vabadusliikumine.

Talurahva rahutused. Feodaalsüsteemi kriisi eredaks väljenduseks oli massilise rahvaliikumise (eelkõige talurahvaliikumise) tugevnemine. V. I. Lenin märkis: «Kui oli pärisorjus, siis võitles kogu talurahva mass oma rõhujate vastu... talupojad olid siis täiesti vaimupimeduse kütkes, talupoegadel ei olnud abilisi ega vendi linnatöölise seas, kuid talupojad võitlesid siiski, nii nagu nad oskasid ja suutsid.» (V. I. Lenin, Teosed, 6. kd., lk. 383—384.)

Rahva protest avaldus väga mitmesugusel viisil. Üheks kõige levinumaks viisiks oli talupoegade põgenemine mõisnike juurest, mis võttis nüüd massilise iseloomu. Talupojad pagesid pärisorjuslikust ikkest üksikult, perekondade ja külade kaupa, mõnikord aga tervete valdadena. Põgeneti lõunasse, kus loodeti saada maad ja «vabadust». Valitsus paigutas jooksikute püüdmiseks suurtele teedele sõjaväe varitsussalgad, korraldas haaranguid, kuid see ei aidanud. Teiseks võitlusvormiks oli keeldumine tööst mõisniku kasuks, kaebused ebaseadusliku pärisorjastamise üle. Sagenesid mõisahoonete süütamise ja mõisnike tapmise juhud.

Kõrgeimaks võitlusvormiks olid avalikud ülestõusud mõisnike, ametnike ja politsei vastu. 30-ndate aastate algul veeres üle Venemaa niinimetatud kooleramässude laine. Kasutades võitlust kooleraepideemiaga, tugevdasid ametnikud ja politsei veel enam väljapressimist, omavoli ja rahva üle irvitamist. Härraste vastu kogunenud vihkamine puhkes avalikeks vastuhakkudeks. Talupojad arvasid, et ametnikud vaevavad rahvast meelega ja mürgitavad kaeve. Talupoegade ja tööliste ärritatud salgad purustasid politseijaoskondi ning haiglaid, tapsid ametnikke ja arste.

Sevastopopolis toimus tõeline sõjaväeline ülestõus. Madrused, töölisel ja nende naised tõusid üles kohalike võimude vastu, kes rõhusid ja riisusid lihtrahvast karantiini ettekäändel. Väeosad

keeldusid ülestõusnute pihta tulistamast ja linn läks mitmeks päevaks ülestõusnute kätte. Kuid valitsus tõi kohale teised sõjaväeosad ja ülestõus suruti julmalt maha.

Suure ulatuse võttis sõjaväeasukate ülestõus Staraja Russa s. Sellest võttis osa 12 polku. Ülestõusnud purustasid peavahi ja politsei jaoskonna. Vihatud ametnike ja ohvitseride üle korraldati avalik kohus ning paljud nendest peksti surnuks. See oli pärisorjusevastane liikumine ja kajastas rahva viha aadlike vastu. Üks liikumisest osavõtja väljendas ülestõusnute meeleolu järgmistel sõnadega: «Mis siin arutada! Lollide jaoks mürk ja koolera, aga meil on tarvis, et teie aadli sokusugu poleks olemas.» Suure vaevaga õnnestus valitsusel ülestõus maha suruda.

Talurahva rahutused puhkesid maa kõige erinevamate rajoonides: keskkubermangudes, Uraali piirkonnas, Volgamaal ja kaugegetel ääremaadel. Ohkkond oli nii kuumaks köetud, et iga ajend, iga kuuldus vabadusest kutsus esile plahvatuse talupoegade keskel. Talurahvas tõusis võitlusse mõisnike-pärisorjapidajatega. Feodalismivastasesse liikumisse lülitusid Ukraina, Valgevene, Gruusia ja teiste meie-maa rahvaste talupojad. Ukraina talupoegade võitlust mõisnike vastu juhtis enam kui 20 aasta jooksul legendaarne Ustim Karmeljuk. Seitse korda mõistis tsaari kohus Karmeljuki sunnitööle, kuid iga kord ta põgenes ja alustas uuesti partisanivõitlust mõisnike vastu. Talupojad armastasid ja toetasid teda. 30-ndate aastate keskpaiku tapeti ta mõisnike varitsuspaigast.

Talupoegade väljaastumised olid stiihilised, organiseerimatud ja killustatud. Talupojad vihkasid mõisnikke ja ametnikke, kuid uskusid veel «isakest-tsaari», arvates, et ta «ei tea» midagi nende hädadest. Valitsus surus need väljaastumised võrdlemisi kergesti maha. Siiski andis talurahvaliikumine pärisorjusele raskeid hoope ja õnnestas tema aluseid.

Poola ülestõus 1830—1831. Viimastel reformieelsetel aastakümnetel toimus rahvusliku vabadusliikumise tõus isevalitsuse ikke vastu. Eriti ulatuslik oli Poola ülestõus aastail 1830—1831. Isevalitsus jälitas poola rahvuslikku kultuuri, määras Poolasse vene ametnikke ja ajas venestamispoliitikat. See viiski ülestõusule.

Ülestõusnud vallutasid Varssavi, seejärel aga haaras ülestõus tunduva osa Poolast. Kuid ülestõusu etteotsa asusid poola mõisnikud. Nad püüdsid eraldada Poolat Venemaast ja luua iseseisvat riiki, millega taheti liita osa Ukraina ja Valgevene maid. Samal ajal ei soovinud nad midagi muuta talurahva olukorras, kes ei saanud maad ega vabadust. Seepärast ei toetanud Poola, Ukraina ja Valgevene talurahva laiad kihid ülestõusu. F. Engels nimetas seda «konservatiivseks revolutsiooniks».

Tsaarivalitsus paiskas ülestõusnute vastu ülekaalukad sõjalised jõud. Pärast 9 kuud kestnud visa, kuid ebavõrdset võitlust suruti ülestõus maha. Tsaarivõimud õiendasid ülestõusnutega jul-

malt arved. Paljud ülestõusnud pandi vanglasse ja saadeti Siberisse sunnitööle või asumisele. Ülestõusu tähtsus seisis selles, et ta nõrgestas tsarismi ja äratas teised rahvad võitlusele oma vabaduse eest.

Olesanne ja küsimus. 1. Iseloomustage ajajärgu talurahvalikumist. 2. Mis-
sugused protestivormid olid reformieelsel ajal eriti levinud?

§ 44. Ühiskondlik liikumine XIX sajandi 30—50-ndatel aastatel.

Vastukajad dekabristide ülestõusule. 20—30-ndate aastate-revolutsioonilised ringid. Valitsuse terror, mis järgnes dekabristide ülestõusu purustamisele, andis vabadusliikumisele Venemaal raske hoobi.

Vene ühiskonna parimad esindajad, kes olid tõstnud protestihääle «näruse vene tegelikkuse» vastu, tapeti, heideti vanglasse või saadeti sunnitööle.

Isevalitsus ja pärisorjapidajad pühitsesid võitu. Paljusid eesrindlikke inimesi haaras meeleheide ja pessimism ning nad kaotasid usu rahva jõusse ja tema paremasse tulevikku. Kõige eredamalt väljendas neid meeleolusid A. S. Puškini ja paljude dekabristide sõber P. J. Tš a a d a j e v oma «Filosoofilises kirjas», mis avaldati 1836. a. Selles kirjas maalib Tšaadajev vene tegelikkuse sünge pildi, piitsutas pärisorjuslikku korda ja isevalitsust. Kuid tema järeldused olid ebaõiged. Ta ei uskunud võimalusse võidelda isevalitsusliku korra vastu ja otsis pääsemist religioonis.

Kuid vene rahvas leidis jõude, kes reaktsiooni võidutsemise tingimustes alustasid võitlust rõhumise ja vägivalga vastu. Dekabristide lipu tõstis uus võitlejate põlvkond, «keda oli äratanud kahurite mürin Senati väljakul».

Suure revolutsioonilise organisatsiooni loomiseks ei jätkunud jõudu. Seljepärast muutusid võitlusvormid ja -meetodid. Noorsoo hulgas liikus rohkesti A. S. Puškini, K. F. Rõlejevi ja A. I. Poležajevi vabadustarmastavaid luuletusi, mis äratasid viha tsarismi vastu. Noored tundmatud poeedid ülistasid oma luuletustes dekabristide kangelastegu. Ilmusid epigrammid tsaari ja tema kõrgete aukandjate kohta. Nii näiteks levis laialt järgmine allkiri Nikolaj I portreel:

«С ног до головы — детина, а с головы до ног — скотина. Немного царствовал, но много начудесил: 125 в Сибирь сослал и пятерых повесил»¹.

Reas linnades — Moskvas, Vladimiris, Orenburgis, Kurskis — tekkisid revolutsioonilised ringid. Need olid lähedaste seltsimeeste

¹ «Jalgadest peani — turske sell, aga peast jalgadeni — elajas. Vähe valitses, kuid palju korda saatis: 125 Siberisse ja viis völlappusse.»

ja sõprade väikesed rühmad, kus arutati rahva olukorda ning koostati plaane konstitutsioonilise korra kehtestamiseks Venemaal. Mõned ringid püüdsid propageerida revolutsioonilisi ideid üliõpilaste ja soldatite hulgas. Erinevalt dekabristide organisatsioonidest hakkavad nendes ringides tähelepanuväärset osa etendama mitteaadlikud — madalama vaimulikkonna, väikeametnike ja väikekodanluse hulgast pärit olevad isikud.

Mitte ükski nendest ringidest ei kujunenud salaorganisatsiooniks. Valitsus purustas nad kohe nende tegevuse alguses. Ringide liikmete määrati kõige karmimad karistused — tähtajatu sunnitöö, vangla, väljasaatmine politsei järelevalve all, alandamine reameesteks. Kuid nad etendasid tähtsat osa, valmistades ette uut võitlejate põlvkonda isevalitsuse vastu. Andes nendele revolutsioonilistele väljaastumistele hinnangut, kirjutas Herzen: «Ametliku Venemaa — «fassaadi-impeeriumi» pealispinnal olid näha kaotused, julm reaktsioon, ebainimlik jälitamine, tugevnev despotism... See-eest riigi sisemuses toimus suur töö — töö..., mis oli energiline ja pidev; kõikjal kasvas rahulolematuus. Selle kahekümne viie aasta jooksul levisid revolutsioonilised ideed laialdasemalt kui kõigi eelnevate sajandite kestel.»

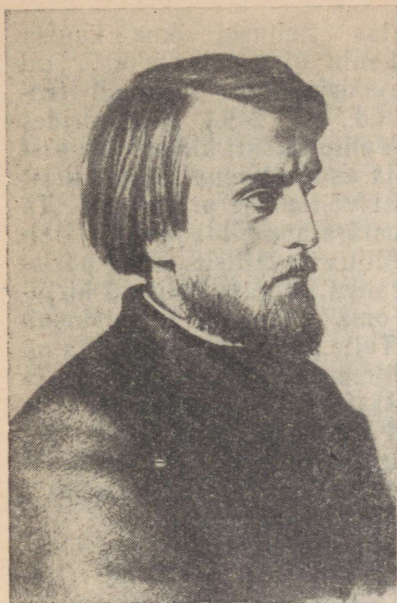
Kõige suurem tähtsus nende hulgast oli V. G. Belinski, A. I. Herzeni ning N. P. Ogarjovi ja N. V. Stankevitsi ringidel.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate Venemaa ühiskondlikus elus etendasid väljapaistvat osa V. G. Belinski ja A. I. Herzen.

V. G. Belinski. Vissarion Grigorjevitsš Belinski (1811—1848) sündis vaese sõjaväearsti perekonnas ja veetis lapsepõlve kreisilinnas Tšembaris (Pensa kubermangus). Juba nooruses nägi ta kõiki pärisorjusliku korra õudusi ja vihkas pärisorjust kogu elu kestel. Kaheksateistkümnenda aastast õiendas ta edukalt sisseastumiseksamid ja astus kroonu ülalpidamisel Moskva ülikooli.

Belinski ümber kujunes üliõpilasring, mida toa numbri järgi, kus ringi liikmed koos käisid, nimetati «üheteistkümnenda numbri ringiks». Üliõpilased arutasid vene rahva saatust, sündmusi Euroopas, A. S. Puškini, A. S. Gribojedovi ja teiste eesrindlike kirjanike teoseid. Siin luges Belinski ette oma draama «Dmitri Kalinin», milles kujutati nooruki-pärisorja saatust, kes hukkus võitluses pärisorjusliku omavoli vastu. Selle draama kirjutamise eest heideti Belinski ülikoolist välja.

Algas raske elu ilma rahata, ilma tööta, ilma toetuseta. Kuidagi vires ta eratundide andmise, palvekirjade ümberkirjutamise ja muu juhusliku teenistuse abil. Sel ajal astus Belinski aadlinoorsoo ringi, mis oli grupeerunud N. V. Stankevitsi ümber. Selle ringi liikmed suhtusid eitavalt isevalitsusse, kritiseerisid kehtivat korda, kuid revolutsioonilisi järeldusi nad sellest ei teinud. Nad innustusid peamiselt filosoofilistest probleemidest, oma loo-

Vissarion Grigorjevitš
Belinski.

tused aga sidusid nad hariduse arenemisega Venemaal. Kuid Belinski jäi truuks oma noorus-ideaalidele.

1834. a. algas Belinski kirjanduslik tegevus. Juba oma varastes artiklites võitles Belinski realismi ja rahvalikkuse eest kirjanduses, eluvõõra «puhta kunsti» teooria vastu, paljastas kroonulikkude ideoloogiat, mis jutlustas rahva leplikkusest ja alandlikkusest.

Eriti eredalt puhkes V. G. Belinski hiilgav talent õitsele 40-ndatel aastatel, mil ta esines suurte publitsistlike ja kirjandusteaduslike teostega. Nendes analüüsis Belinski igakülgset vene kirjanduse arenemist ja püstitas vene elu suured probleemid. Ta aitas lugejal sügavamalt mõista A. S. Puškini, M. J. Lermontovi ja N. V. Goli

teoseid, avas nende loomingu ühiskondliku tähtsuse. Belinski suunas vene kirjanike loomingu rahva teenimisele, võitlusele rahva vabaduse ja õnne eest. Ta kasvas lugejas armastust vabaduse ja tõe vastu ning igasuguse rõhumise vihkamist.

Belinski ideaaliks oli sotsialistlik ühiskond, milles elasid ja töötasid vabad ning võrdõiguslikud kodanikud. Kuid tema sotsialism ei olnud teaduslik, vaid utopiline. Ta ei näinud pärisorjuslikul Venemaal seda jõudu, mis viib sotsialismi võiduni. Kuid erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest mõistis Belinski, et rahulikul teel ei ole võimalik sotsialismi saavutada. Ta oli revolutsionäär. Nähes rahvas ajaloo loojat, tuli ta järeldusele, et ainult rahvarevolutsioon võib hävitada vägivalla ja rõhumise.

Ühena esimestest Venemaal nägi Belinski kodanliku korra ebaõiglust, tööliste viletsust ja õigusetust kodanlikes riikides. Ta suhtus põlgusega inimestesse, kes kummardasid kõige välismaise ees, oskamata selles eraldada halba heast.

Belinski oli tulihingeline vene patrioot, ta armastas oma rahvast ja uskus tema helgesse tulevikku. Temale kuuluvad prohvetlikud sõnad, mida me nüüd uhkusega loeme: «Kadestame meie lapselapsi ja lapselapselapsi, kellele on määratud näha Venemaad 1940. aastal seismas haritud maailma eesotsas, andmas seadusi teadusele ja kunstile ning võtmas vastu harrast austust kogu valgustatud inimkonnalt.»

Veidi aega enne surma kirjutas Belinski oma kuulsa «Kirja Gogolile», mille kohta Lenin ütles, et see «... oli üks tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse parimaid teoseid...» (V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.) Kritiseerides Gogolit tema vigade eest raamatus «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega», kus Gogol ilustas selle aja «närust vene tegelikkust», sõnastas Belinski rahva vabaduse eest võitlemise programmi. Ta maalís tolle aja vene tegelikkuse õudustäratava pildi ja tegi järelduse, et peamisteks ülesanneteks on võitlus isevalitsuse ning pärisorjuse vastu ja hariduse levitamine rahva hulgas. Belinski kirjutas raevukalt: «Venemaa... näeb oma pääsu tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud) ... vaid nii mitme sajandi kestel porri ja kõntsa kadunud inimväärikuse tunde äratamist rahva hulgas, talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega.» See kiri sai XIX sajandi 40-ndate aastate revolutsioonilise noorsoo manifestiks. Belinski suri noorelt tiisikusse. Ainult surm päästis ta arestist.

V. G. Belinski loomingul oli tohutu suur tähtsus vene ühiskondliku mõtte ja ühiskondliku liikumise ajaloos. Ajakirjad «Oteštšestvennõje zapiski:» («Isamaalised kirjad») ja «Sovremennik» («Kaasaegne»), milledele ta tegi kaastööd, muutusid kõige populaarsemateks Venemaal. Maa kõigis nurkades ootas noorsugu kannatamatult ajakirja uut numbrit Belinski artiklitega ja luges neid ahnelt.

Belinski oli päritolult segaseisuslane (s. t. mitteaadlik). V. I. Lenin kirjutab: «Raznotšiinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises oli ... V. G. Belinski.» (V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.) Koos A. I. Herzeniga sai Belinski revolutsioonilis-demokraatliku ideoloogia ja revolutsioonilis-demokraatliku liikumise esiisaks Venemaal.

A. I. Herzen. Belinski sõbraks ja kaastööliseks võitluses isevalitsuse vastu oli kuulus vene kirjanik, mõtleja ja revolutsionäär Aleksander Ivanovitš Herzen (1812—1870). A. I. Herzen oli pärit rikkast aadliperekonnast, sai väga hea kasvatus ja hariduse algul kodus, seejärel Moskva ülikoolis. Juba noormehena töötas ta koos oma sõbra N. P. Ogarjoviga kätte maksta dekabristide surma ja kannatuste eest, töötas pühendada kogu oma elu revolutsioonilisele võitlusele. Sellele vandele jäi ta truuks elu lõpuni.

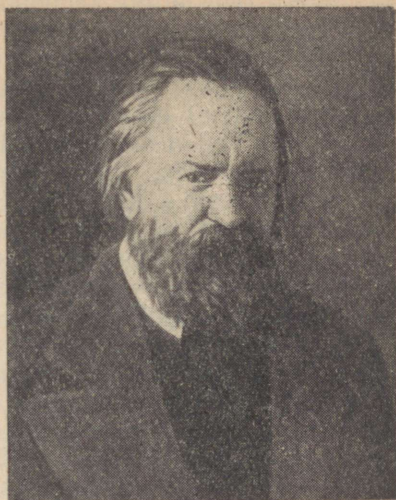
Ülikoolis olid Herzen ja Ogarjov üliõpilaste revolutsioonilise ringi hingeks. Ringi liikmed mõistsid teravalt hukka isevalitsuse ja pärisorjuse, unistasid vabariiklikust korrast Venemaal. Kindlat programmi ringi liikmed välja ei töötanud, kuid nende meeleolud ja vaated olid revolutsioonilise iseloomuga. «Ideed olid ähmased,» meenutas Herzen, «me propageerisime dekabraste ja prantsuse revolutsiooni... vabariiki, poliitiliste raamatute lugemist ja jõu-

dude koondamist ühte ühin-
gusse. Kuid kõige rohkem pro-
pageerisime me viha igasuguse
vägivalla, valitsuse igasuguse
omavoli vastu. Meie propaganda
ajas sügavaid juuri kõigis tea-
duskondades ja ulatus kaugele
välja ülikooli seinte vahelt.»

Tsarism õiendas selle ringi
liikmetega julmalt arveid. Nad
areteeriti revolutsiooniliste, va-
litsusvastaste laulude laulmise
eest ja saadeti pärast pikaaja-
list vanglakaristust välja polit-
sei valve alla: Ogarjov Pen-
sasse, Herzen aga Permi ning
seejärel Vjatkasse ja Vladimiri.
Pärast tagasipöördumist saa-
deti ta uuesti asumisele Novgo-
rodi. Pagendus rikastas Herze-
nit elukogemustega, lihtrahva
hädade ja meeleolude tundmisega, karastas tema revolutsioonilisi
veendumusi.

1840-ndail aastail kirjutas Herzen rea filosoofilisi teoseid, mil-
les ta astus välja kui materialist ja ateist. Lenin märkis, et Herzen
«... suutis tõusta sellisele kõrgusele, et oli samal tasemel omaaja
suurimate mõtlejatega». (V. I. L e n i n, Teosed, 18. kd., lk. 9—10.)
Oma jutustustes ja romaanides «Kes on süüdi?», «Doktor Kru-
pov» ja «Varas-harakas» piitsutas Herzen isevalitsust ja päris-
orjuslikku omavoli, tsariametnike kuritarvitusi ja harimatust.
Kõiki tema teoseid läbib palav armastus rahva vastu ja viha rahva
orjastajate vastu. Nagu Belinski, nii oli ka Herzen revolutsionäär
ja sotsialist-utopist. Ta mõistis ühena esimestest, et dekabristide
ülestõusu kaotuse peamiseks põhjuseks oli eraldatus rahvast. See-
pärast püüdis ta leida teed rahva juurde, läheneda rahvale, ära-
tada rahvas inimväärikuse ja iseseisvuse tunnet. Herzen tegi ära
suure töö revolutsioonilis-demokraatliku ideoloogia aluste välja-
töötamisel. 1860-ndail aastail sai temast koos N. G. Tšernõševskiga
revolutsioonilis-demokraatliku liikumise juht ja innustaja. Herzen
andis kogu oma jõu rahvarevolutsiooni ettevalmistamiseks Vene-
maal.

1847. a. sõitis Herzen välismaale. Prantsusmaal oli ta 1848. a.
revolutsiooni tunnistajaks. Revolutsioonilise rahva lüüasaamine ja
kontrevolutsiooni võit jätsid Herzenile väga tugeva mulje. Ta
hakkas mõistma kodanliku korra rahvavaenulikkude olemust, nägi
kodanluse reetlikku osa rahva suhtes, nägi, et kodanluse võit toob
töötavatele klassidele uue rõhumise, uusi kannatusi. Herzen pöö-

Aleksander Ivanovitš Herzen.

ras uuesti oma pilgu Venemaa poole lootuses, et just tema kodumaa on kogu maailmale revolutsioonilise uuenemise teel eeskujuks.

1853. a. organiseeris Herzen Londonis «V a b a V e n e t r ü k i k o j a» ja hakkas välja andma kogumikku «Poljarnaja Zvezda», seejärel kuulsat ajakirja «Kolokol». Need väljaanded levisid laialdaselt Venemaal ja etendasid väga suurt osa revolutsionääriride uue põlvkonna kujunemisel. «Kolokoli» deviisiks olid sõnad: «Kutsun elavaid.» Ajakiri piitsutas pärisorjuslikku korda, kutsus võitlema vabaduse, õnne ja õigluse eest. Herzen nägi kodanliku korra silmakirjalikkust ja mõistis hukka tööliste julma ekspluateerimise kapitalistide poolt. Ta esitas vene talurahvasotsialismi teooria. Herzen lootis, et Venemaa võib vahele jätta kapitalistliku korra ning otse talurahvakogukonna kaudu üle minna sotsialismile. See oli utopistlik teooria, kuid selles kajastus rahva viha orjastajate vastu, kajastusid rahva lootused paremale tulevikule.

Läänlased ja slavofiilid. XIX sajandi 40-ndail aastail tekkis vene ühiskondlikus liikumises liberaalne suund, mis väljendas kodanliku arenemise ideoloogiat. Vene liberalismi esindajateks neil aastatel olid läänlased. Läänlaste hulka kuulusid ajalooteadlased T. N. Granovski, T. D. Kavelin, kirjanik I. S. Turgenjev, V. P. Botkin ja teised. Läänlased kritiseerisid feodaalkorda ja nõudsid pärisorjuse kaotamist, sõna- ja trükivabadust, konstitutsioonilist korda. See oli nende programmi progressiivne osa. Samal ajal idealiseerisid läänlased kapitalismi ja kodanlikku riigikorda. Nad olid revolutsiooni ja sotsialismi vastased. Läänlased tahtsid kodanlikku korda saavutada rahulike reformide, tsarismi poolt tehtavate üksikute järeleandmistega teel.

Teiseks tolle aja ühiskondlikuks vooluks oli slavofiilsus. Slavofiilide ideeliseks juhiks oli A. S. Homjakov, nende kõige aktiivsemateks esindajateks aga vennad I. V. ja P. V. Kirejevskid, vennad I. S. ja K. S. Aksakovid, A. I. Košeljov ja teised. Need olid aadlikud-mõisnikud, kes olid jõudnud arusaamisele, et pärisorjus on oma aja ära elanud. Slavofiilid kritiseerisid pärisorjusliku korra pahesid ja tegid ettepaneku pärisorjus kaotada, kuid nad kartsid kodanlikku arenemist, arvates, et see viib revolutsioonile.

Ühiskondliku korra puudusi seletasid nad sellega, et Venemaa olevat kõrvale astunud oma ühiskondliku arenemise «alõupäraselt teelt». Süüdlaseks selles pidasid nad Peeter Suurt, kes olevat Venemaa vägivaldselt pööranud läänelikule arenemisteele ja kehtestanud vene rahvale võõrad kombed. Slavofiilid kutsusid üles taastama natriarhaalseid tavasid ja Peetri-eelse Venemaa valitsuskorda. Selles nägid slavofiilid pääsmist ähvardavast revolutsioonist ja «proletaarluse paisest». See oli reaktsiooniline loosung.

Slavofiilid kajastasid nende mõisnike huve, kes maad ähvardava talurahva revolutsiooni tõttu olid valmis kaotama päris-

orjust «ülalt», tsaari isevalitsuse poolt. Nende plaanide kohaselt pidi maa ka pärast pärisorjuse kaotamist jääma aadli kätte koos võimalusega ekspluateerida «vabu» talupoegi. Aadli ja kodanluse vaateid kajastavate slavofiilide ja läänlaste vastas seisis Belinski ja Herzen. Nad esindasid revolutsioonilise demokraatia leeri, kaitseisid rahvahulkade huve.

Petraševskilased. XIX sajandi 40-ndail aastail elavnes ühiskondlik liikumine Venemaal. Belinski ja Herzeni järel asus isevalitsusega võitlema uus revolutsiooniline noorsoo põlvkond. Suurim tähtsus oli petraševskilaste ringi tegevusel. Ringi nimetus pärineb tema juhi Mihhail Vassiljevitiš Butaševitiš-Petraševski (1821—1866) nimest. See ring tekkis 1845. a. Ringi liikmed (üliõpilased, õpetajad, ametnikud ja kirjanikud) kogunesid reedeti Petraševski korterisse. Nad arutasid oma koosolekutel vene elu kõige tähtsamaid küsimusi, poliitilisi uudiseid ning loetud raamatuid. Petraševski «reeded» omandasid suure populaarsuse. Seal käisid kirjanikud M. J. Saltõkov-Štšedrin, F. M. Dostojevski, luuletajad A. N. Pleštšjev, A. N. Maikov ja paljud teised. Ringi liikmed organiseerisid kollektiivse raamatukogu revolutsioonilistest raamatutest. Nad propageerisid ajakirjanduses sotsialistlikke ideid, kasutades Aisopose keelt (mõistuütlemisi), mis kaasaegsetele oli siiski arusaadav.

Petraševskilased mõistsid hukka isevalitsuse ja pärisorjusliku korra ning unistasid vene tulevikuuhiskonna sotsialistlikust korraldusest. Nende sotsialism oli utopistlik, kuid erinevalt Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest esitasid petraševskilased üleskutse revolutsiooniliseks tegevuseks tsarismi vastu.

Petraševskilaste ringid tekkisid ka Moskvas, Tambovis, Kaasanis, Kiiemis ja teistes linnades. Kokku hõlmasid nad mitusada inimest.

Elavalt reageeriti Venemaal 1848. a. revolutsioonile Prantsusmaal, Saksamaal, Ungaris ja teistes Euroopa maades. Revolutsioon sisendas hirmu pärisorjapidajate leeris ja kohutas vene liberaale, kes ruttasid valitsusele oma truualamlikkust kinnitama. Rahvas ja revolutsioonilised ringkonnad seevastu suhtusid revolutsiooni palava poolehoiuga. 1848.—1849. a. tugevnesid talurahva rahunused. Petraševskilased püüdsid sel ajal oma ringide baasil luua salaühingut revolutsiooni vahetuks ettevalmistamiseks Venemaal. Nad töötasid välja rahva ülestõusu plaanid ja alustasid revolutsiooniliste ideede propagandat rahva hulgas.

Valitsus, olles petraševskilaste tegevusest III osakonna agendi pealekaebuse kaudu teada saanud, õiendas nendega julmalt arveid. Üle saja inimese anti kohtu alla, 21 inimesele määrati surmanuhtlus, ülejäänud saadeti mitmesugusteks tähtaegadeks sunnitööle ja asumisele. Surmamõistetuil tuli üle elada kogu surma ootamise õudus: nad viidi väljakule, seoti postide külge kinni ja pandi kotid pähe. Põristati trumme ja kõlas käsklus... ning alles pärast seda

kuulutati neile tsaari «armulikkust» — surmanuhtlus asendati sunnitööga.

T. G. Sevtšenko. Belinski ja Herzeni eesrindlikud ideed mõju-
tasid teiste meie maa rahvaste ühiskondliku liikumise ja ühiskond-
liku mõtte arenemist. 1840-ndail aastail elavnes ühiskondlik liiku-
mine Ukrainas. Rühm noori moodustas salajase «Kirillose-
Methodiose vennaskonna» (slaavi kirja loojate Kirillose
ja Methodiose auks). Ühingu eesmärgiks oli Ukraina vabastamine
tsaari rõhumise alt, tingimuste loomine ukraina kultuuri õitsen-
guks liidus eesrindliku vene kultuuriga. Selle ühinguga oli seotud
ka suur ukraina poeet, rahva mõtete ja lootuste väljendaja Ta-
rass Grigorjevitiš Ševtšenko (1814—1861).

Talupoja-pärisorja pojana koges ta ise pärisorjuse kogu rän-
kust. Eesrindlikud vene inimesed ostsid ta vabaks. Ševtšenko
teosed (luuletuskogu «Kobsaar», poem «Haidamakid») kutsusid
võitlema rahva orjastajate vastu. Ševtšenko loomingul oli tohutu
suur tähtsus mitte üksnes ukraina rahva vabadusvõitluses, vaid
ka ülevenemaalises revolutsioonilises liikumises. Ševtšenko kuju-
tas ukraina rahva vabastamist ainult liidus vene rahvaga ja kut-
sus neid ühisele võitlusele vabaduse eest.

Tsarism õiendas ukraina noorsooga julmalt arved. Ühingu
liikmed areteeriti, pandi vanglasse või saadeti asumisele. Eriti
karmilt karistati T. G. Ševtšenkot, kellele tsaarivalitsus maksis
kätte tema vabadustarmastavate värsside eest: pärast vangla-
karistust anti ta 10 aastaks soldatiks ja saadeti soldatisunnitööle
Orenburgi stepi kaugetesse garnisonidesse. Arveteõiendamine
T. G. Ševtšenko ja petraševskilaste kallal kiskus vene ühiskonna
ridadest tema parimad, kõige energilisemad revolutsioonilised
tegelased.

XIX sajandi 30—50-ndate aastate ühiskondlikul ja revolutsioo-
nilisel liikumisel oli suur tähtsus. Revolutsionäärid — dekabristide
järglased — andsid feodaalkorra üldkriisi perioodil uusi hoope ise-
valitsusele ja pärisorjusele. Nad arendasid edasi revolutsioonilist
teooriat ja, teadlikena dekabristide vigadest, jõudsid päris lähe-
dale rahvarevolutsiooni ideele kui rahva vabastamiseks peetava
võitluse põhialusele.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Jutustage V. G. Belinski ja A. I. Herzeni elust ja
tegevusest. 2. Kuidas kujunes Venemaal revolutsioonilis-demokraatlik ideoloogia?
3. Missugustes põhiküsimustes toimus tollal ühiskonna ideeline võitlus?

V. G. BELINSKI MÕJU 1840—1850-NDATE AASTATE
EESRINDLIKULE NOORSOOLE.

(Väljavõte I. S. Aksakovi kirjast.)

Palju olen ma sõitnud mööda Venemaad. Belinski nimi on tuntud igale pisutki mõtlevale noormehela, igähele, kes januneb värske õhu järele keset provintsielu haisvat sood. Ei ole kubermangulinnades ainsatki gümnaasiumiõpetajat, kes ei teaks peast Belinski kirja Gogolile. Üksikutesse Venemaa rajoonidesse on see mõju alles praegu tungimas ja suurendab proselüütide¹ arvu. Selles ei ole midagi imelikku. Iga järsk eitamine meeldib noorusele, iga rahulolematu, iga avaruse, tõe nõudmine võetakse vastu vaimustusega seal, kus täielik jõledus, rõhumine, orjus ja alatus ähvardavad neelata inimest, ähvardavad teda sisse piirata, tappa temas kõike inimlikku. «Me oleme Belinski tänuvõlglast endi päästmise eest,» räägivad mulle kõikjal noored ausad inimesed provintsis. Ja tõepoolest, te võite näha provintsis kahte inimeste klassi: ühelt poolt altkäemaksuvõtjad, tšinovnikud selle sõna tõelises mõttes, kes janunevad lintide, ristide ja aukraadide järele, ideolooge põlgavad mõisnikud, kes on seotud oma härrasväarikuse ja pärisorjusega ning üldse palju alatuid. Te keerate neile selja ja pöördute teisele poole, kus näete ausaid noori inimesi, keda vihastab kurjus ja rõhumine, kes pooldavad emantsipatsiooni ja igasugust avarust, kel on humanesed ideed... Ja kui teil on vaja ausat inimest, kes on võimeline kaasa tundma rõhutute haigustele ja hädadele, ausat arsti, ausat uurijat, kes oleks valmis võitlema, — otsige selliseid provintsis Belinski pooldajate hulgast.

- Küsimusi.** 1. Kuidas hindab Aksakov Belinski mõju eesrindlikule noorsoole? 2. Missugustes ringkondades oli see mõju eriti tugev?

A. I. HERZEN REVOLUTSIOONIST.

(Väljavõte raamatu «Vastaskaldalt» pühendusest
oma pojale.)

Armas Saša!

Pühendan Sulle selle raamatu...

Ma sugugi ei karda anda Sinu nooruslikesse kättesse seda iseseisva isiksuse kohati jultunud protesti iganenud vaate vastu, mis on orjameelne ja täis valet, absurdsete ebajumalate vastu, kes kuu'uvad teise aega ja veedavad mõttetult meie hulgas oma viimseid päevi, eksitades ühtesid ja hirmutades teisi.

Ma ei taha Sind petta; tunne tõde, nagu mina seda tunnen; saagu ta Sulle osaks mitte piinavate eksituste, mitte suretavate pettumuste hinnaga, vaid lihtsalt pärimisõiguse põhjal.

Sinu ellu tekib teistsuguseid küsimusi, teistsuguseid kokkupõrkeid... kannatustest, tõöst ei tule puudu...

Meie ei ehitä, meie lammutame; me ei kuuluta uut ilmutust, vaid kõrvaldame vana valet. Kaasaegne inimene... ehitab vaid silda, keegi teine, tundmatu. saabuv läheb sellest üle. Võib-olla saad Sina teda näha... ära jää vanale kaldale... Parem on koos revolutsiooniga hukkuda, kui päästa end reaktsiooni vanadekodus.

Tulevase ühiskondliku ümberkorralduse religioon on ainus religioon, mille ma Sulle pärandan. Ta on ilma paradiisita, ilma tasudeta peale omaenda teadvuse, omaenda südametunnistuse... Mine, kui saabub aeg, seda jutlustama meie juurde, koju: seal armastati kunagi mu keelt ja vahest meenutatakse mindki.

Önnistan Sind sellele teele inimühiskonna, isikuvabaduse ja vennaliku armastuse nimel!

Sinu isa.

- Küsimusi.** 1. Kuidas suhtus Herzen revolutsiooni? 2. Missugune on Herzeni pühendus oma pojale?

¹ Proselüüt — millegi innukas pooldaja.

§ 45. Venemaa välispoliitika XIX sajandi teisel kolmandikul. Tsarism ja Kaukaasia rahvad.

Tsarism — Euroopa sandarm. Tsarismi välispoliitika oli niisama reaktsiooniline kui tema sisepoliitika. Vene isevalitsus oli reaktsiooni ja kontrrevolutsiooni kantsiks Euroopas. Revolutsiooniline liikumine ükskõik missugusel maal hirmutas ja vihastas Nikolaid. Ta toetas Euroopa riikide kontrrevolutsioonilisi valitsusi nende võitluses oma rahvaste vastu, oli «Euroopa sandarmiks». Nikolai I oli valmis viima oma vägesid ükskõik missugust revolutsioonilist liikumist maha suruma. Nii oli see 1830. aastal, mil üksnes Poola ülestõus takistas Nikolail vägede saatmist Lääne-Euroopasse. Nii oli see ka 1849. aastal, kui tsarism aitas Austria monarhial maha suruda Ungari revolutsiooni. Sõjakäik Ungarisse oli Venemaal äärmiselt ebapopulaarne. Soldatid deserteerusid ja läksid üle Ungari armeesse, eesrindlikud ohvitserid väljendasid avalikult oma pahameelt. See «Euroopa sandarmi» poliitika kutsus esile Euroopa kõigi vabadustarmastavate jõudude viha Vene isevalitsuse vastu ja oli Venemaa rahvusvahelise isolatsiooni üheks põhjuseks Nikolai I valitsemisaja lõpul.

Venemaa poliitika Lähis-Idas. Vene valitsuse välispoliitika teiseks tähtsamaks suunaks oli oma positsioonide kindlustamine Kesk- ja Lähis-Idas. Tsarismi peamiseks ülesandeks oli sulgeda Türgi käes olevad Bosporuse ja Dardanellide väinad võõramaistele sõjalaevadele ja kindlustada oma laevadele vaba väljapääs Vahemerele. Samaaegselt püüdis isevalitsus hõivata kindlad positsioonid Balkani poolsaarel. Seejuures kasutas tsarism Balkani rahvaste — kreeklaste, bulgaarlaste, serblaste ja rumeenlaste võitlust Türgi ikke vastu. Türgi sultaniriigi poolt orjastatud rahvad lootsid slaavlastele lähedasele sõbralikule vene rahvale.

Venemaa vastaseks Lähis-Idas olid Euroopa suurriigid — Inglismaa ja Austria. Nad pretendeerisid ise ülemvõimule Lähis-Idas ja Balkani poolsaarel ning takistasid kõigiti Venemaa positsioonide tugevnemist. Kõige agressiivsemat poliitikat ajas Inglismaa. XIX sajandi 20-ndate aastate lõpul muutusid vastuolud Lähis-Idas eriti pivevateks.

Uued sõjad Iraani ja Türgiga. Iraani ja Türgi feodaalid ei suutnud leppida rikkaste Taha-Kaukaasia maade kaotaminekuga. Nad ei loobunud kavatsusest uuesti orjastada Kaukaasia rahvaid, rikkusid pidevalt Venemaaga sõlmitud lepinguid ja provotseerisid uusi sõjalisi kokkupõrkeid. Seda avantüristlikku poliitikat toetas kõigiti Inglismaa.

1826. a. alustas Iraani šahh Inglise diplomaatia survele sõda Venemaaga, kuid Iraani väed said lüüa. Teherani kaotamise hirmus võttis Iraani šahh Venemaa tingimused vastu ja sõlmis rahu. Venemaa sai Nahhitševani ja Erivani khaaniriigid, s. o. Ida-

Armeenia. Iraan kaotas õiguse omada Kaspia merel sõjalaevastikku. See oli märkimisväärne edu. Tagasi löönud Iraani feodaalide pealetungi, kindlustas Venemaa ennast Taga-Kaukaasias.

1820-ndate aastate lõpul teravnesid ka Vene-Türgi suhted. Kokkupõrke ajendiks oli niinimetatud Kreeka küsimus. Kreeka rahva kangelaslik võitlus sajandeid kestnud Türgi ikkest vabanemiseks kutsus esile vene rahva poolehoiu ja toetuse. Aleksander I valitsus tahtis 1820-ndate aastate algul puhkenud kreeklaste ülestõusu toetada. Kuid ta ei sõandanud sinna viia oma sõjaväge, kartes kokkupõrget Inglismaa ja Austria-Ungariga. Türgi väed õiendasid ülestõusnutega halastamatult arveid, ülestõusu kolded hävitati tule ja mõõgaga. Kreeka rahvast ähvardas täielik füüsiline hävitamine.

Nikolai I otsustas aktiivselt sekkuda Kreeka asjadesse. Selleks et vältida Venemaa ühekülgselt vahelesegamist ja tema mõju tugevnemist Balkani rahvaste hulgas, tegi Inglismaa ettepaneku ühiselt esineda Türgi valitsuse ees ja nõuda Kreekale autonoomiat.

1827. a. sügisel blokeeris Inglise-Prantsuse-Vene ühendatud eskaader Türgi laevastikku Navarino lahes. Türkklased astusid lahingusse, lootes oma jõudude arvilisele üleolekule ja Inglise-Prantsuse komandöride kõhklemisele, kuid said ränga kaotuse osaliseks. Peaaegu kogu Türgi eskaader hävitati. Türgi laevastiku purustamisel etendasid otsustavat osa Vene laevad, kelle vastu oli suunatud rannakaitse suurtükide ja enamiku Türgi laevade tuli. «Näis nagu oleks kogu põrgu avanenud meie ees.» kirjutas sellest lahingust noor ohvitser P. S. Nahhimov. «Ei olnud kohta, kuhu poleks langenud kuulid ja kartetš... oli vaja võidelda erilise mehisusega, et vastu pidada kogu sellele tulele...» Eriti paistis silma liinilaev «Azov» kapten M. P. Lazarevi, mehise ja külmaverelise komandöri juhtimisel. Navarino lahingus kirjutasid meremehed uue kuulsusriikka lehekülje Vene sõja-merelaevastiku ajalukku.

Türgi valitsus vastas oma merejõudude purustamisele vaenulike aktidega Venemaa vastu: pidas kinni Vene laevu, omastas nende laadungid, paljaksriisunud kaupmehed aga saatis Türgi piiridest välja. Valitsus kutsus «pühale sõjale» «uskmatute» vastu.

1828. a. kevadel, pärast sõja lõpetamist Iraaniga, algas sõda Türgiga. Sõjategevus käis kahel rindel — Balkani poolsaarel ja Taga-Kaukaasias. Kaukaasia rindel vallutas Vene armee Anapa ja Poti linnad, Ahhaltsõhi, Bajazeti, Karsi ja Erserumi kindlused ning avas endale tee Türgi siseprovintsidesse. Balkani rindel kohtasid Vene väed Türgi kindluste visa vastupanu. Nende piiramine venis õige pikale. Rasked ilmastikutingimused, halb varustus, veenappus ja katku- ning kooleraepideemiad raskendasid lahingutegevust. Kuid 1829. a. ületas Vene armee Balkani mäed ja hõivas lahinguta Adrianoopoli linna. Konstantinoopol oli hädaohus.

Türgi sultan palus rahu, mis kirjutati alla Adrianoopolis (Adrianoopoli rahu). Venemaa sai Doonau suudmeala ja kogu Musta mere idakalda kuni Batumini. Türgi tunnustas Venemaa vallutusi Kaukaasias ja Kreeka sõltumatust, kinnitas Serbia autonoomia ning kohustus andma autonoomia Moldaaviale ja Valahhiiale.

See oli Venemaa suur võit. Kuigi tsarism ei seadnud endale mingeid vabastuslikke eesmärke, olid võidul objektiivselt progressiivsed tagajärjed. Adrianoopoli rahu oli tähtsaks tähiseks Balkani maade vabanemise teel Türgi ülemvõimu alt ning nende sõltumatuse kättevõitmisel.

Kaukaasia mägilaste võitlus sõltumatuse eest. Võit sõdades Iraani ja Türgiga võimaldas tsaarivalitsusel alustada Kaukaasia mägirajoonide veel sõltumatute hõimude ja rahvaste alistamist.

Nende rajoonide vallutamisetä polnud Venemaa ülemvõim Taga-Kaukaasias kindel. Dagestani, Tšetšeenia ja Adõgee mägilased alustasid üldrahvalikku vabadusvõitlust tsaarivägede vastu ja osutasid neile ägedat vastupanu. Sõda mägirahvastega oli erakordselt pikaldane ja ränk.

Looduslikud tingimused raskendasid suuresti sõjategevust: kõrged metsaga kaetud mäed, kiired mägijõed ja kitsad mäekurud ei võimaldanud tegutseda suurte jõududega. Sõjategevus väljendus üksikute ekspeditsioonide saatmises, mägilaste poolt aga partisanirünnakutes venelaste väesalkadele ja kindlustele.

Dagestani, Tšetšeenia ja Adõgee mägirajoone asustavad rahvad olid tollal jõudnud feodaalsuhete kujunemise perioodi. Talupojad sattusid feodaalsesse sõltuvusse oma khaanidest, bekkidest ja vanematest. Kuid sugukondlikud hõimusuhted olid veel tugevad. Nende rahvaste ühiskondlike suhete mahajäämust näitas tootlike jõudude madal arenemistase, põlluharimise primitiivsus. Kuid need olid uhked, vabadustarmastavad rahvad, kes ei tahtnud orjata oma feodaale. Kuid nad ei tahtnud alluda ka tsariametnikele, kelle võim tähendas omavoli, vägivallategusid, rahvusliku kultuuri ja kohalike tavade mahasurumist.

Tsarism meelitas igati mägilaste ladvakihti, ostis ära kohalikke feodaale, annetades neile raha, aukraade ja ordeneid, võttis neid oma teenistusse. Kuid mägilaste aristokraatia ei kavatsenud oma võimu jagada; ta tahtis ise piiramatult riisuda oma rahvast ja unistas Kaukaasia lahutamisest Venemaast. Kasutades oma sugukonna- ja hõimujuhtide autoriteeti, ässitasid mägilasfeodaalid oma rahvaid venelastele kallale.

Suurt osa sõja õhutamisel etendas muhamedi vaimulikkond, kes kasutas relvana islami reaktsioonilist, sõjakat suunda — müridismi. Selle õpetuse peamiseks dogmaks oli «püha sõda» («ghasavat») «uskmatute» (mittemuhameedlaste) vastu kuni nende täieliku hävitamiseni. Müriidid, selle õpetuse järgijad, olid kohustatud

pidama sõda «uskmatute» vastu oma elu kõige tähtsamaks tööks. Selle eest lubati neile õndsust hauataguses elus. Müriidid pidid lahti ütlemale maailmast, elama askeetlikult ja vasturääkimata alluma oma õpetajatele, eriti aga kõrgemale ülemusele — imaamile.

Müridism, mis jutlustas fanaatilist vihkamist «uskmatute» vastu ja alandlikkust vaimulikele võimudele, oli sobivaks abinõuks klassirõhumisel ja rahvusliku vaenu õhutamisel. Just seepärast võttis mägirahvaste feodaalne ladvakiht selle õpetuse vastu. Müridism sai nende ühinemise lipukirjaks.

Kaukaasia vallutamise ajal teostas tsarism julma koloniaalpoliitikat. Sõjaliste ekspeditsioonidega kaasnes elanikkonna riisumine, aulide hävitamine, mägilaste ümberasustamine viljatutele maadele. See kutsus esile elanikkonna viha ja tigiduse, erakordse visaduse võitluses.

Veerand sajandit (1834—1859) juhtis mägilaste võitlust tsaari-Venemaaga **Samiil** — tark, mehine ja halastamatu inimene. Saanud imaamiks, s. o. kõrgeimaks vaimulikuks ja ilmalikuks valitsejaks, ühendas **Samiil** rea mägilaste hõime ja lõi omapärase tsentraliseeritud riigi — **imamaadi**, mille kogu organisatsioon oli allutatud Venemaa vastu peetava sõja huvidele. **Samiil** kehtestas oma sõjaväes range distsipliini, maksustas elanikkonna ja pani üksikute piirkondade etteotsa oma asevalitsejad — **naiibid**.

Sõda venis pikale ja oli kurnav Vene armeele, veel enam aga mägilastele, kes võitlesid mehiselt iga auuli pärast. Mitu korda piirasid tsaariväed **Samiili** koos tema väega ümber, kuid **Samiilil** õnnestus piiramisrõngast välja pääseda. Kauakestev sõda kurnas mägilaste jõude. Neil tuli taganeda üha kaugemale ja kaugemale mägedesse. Võitluses Venemaa vastu kasutas **Samiil** Türgi ja Inglismaa abi. Ta lubas Türgi sultanile astuda tema alamlusse ja sai selle eest relvi ning sõjamoona. Krimmi sõja ajal püüdis **Samiil** Aserbaidžaaani ja Gruusia kaudu läbi murda, et ühineda Türgi armega, kuid kohtas aserbaidžaanlaste ja grusiinlaste otsustavat vastupanu.

Mägilaste hulgas kasvas rahulolematust **Samiili** ja ta naiibide despotismiga. Uus feodaalne aristokraatia, kellele **Samiil** tugines, kasutas oma piiramatut võimu rahva riisumiseks isikliku rikastumise eesmärgil. Paljud mägilaste aulid löid **Samiilist** lahku ja võtsid osa võitlusest tema vastu. 1859. a. piirati ümber **Samiili** viimane peidupaik — kõrgmägedes asuv **Gunibi** auul, mille tsaariväed pärast 15 päeva kestnud piiramist vallutasid. **Samiil** langes vangi.

Loode-Kaukaasia hõimud ja rahvad lõpetasid vastupanu 1864. a.

Mägilaste liikumisel oli rahvusliku vabadusliikumise iseloom. See oli suunatud tsarismi koloniaalse rõhumise vastu. Mägilaste

hõimud võitlesid oma vabaduse ja sõltumatuse eest, õiguse eest iseseisvalt korraldada oma saatust. Kuid mägilaste aristokraatia ja muhamedi vaimulikkond kasutas seda võitlust omakasupüüdlikel eesmärkidel. Nemad tõid liikumisse reaktioonilised jooned — religioosse fanatismi, viha kõigi mittemuhameedlaste vastu. Rahva huve reetes leppisid nad kokku Türgi sultaniriigiga ja olid valmis end tema võimu alla andma.

Põhja-Kaukaasia rahvaste lülitamine Vene impeeriumi koosseisu oli nendele positiivse tähtsusega. Mägirahvaste lähenemine vene rahvale soodustas nende kultuuri ja majanduse arenemist. Märkimisväärselt kiirenes mägirahvaste ajalooline arenemine. Kiiresti hakkasid kasvama tootlikud jõud, ilmusid uued majandusharud, arenes kaubandus, surid välja vanad kahjulikud tavad nagu orjus, veritasu jt. Samal ajal pidurdas tsarismi koloniaalike Kaukaasia rahvaste arenemist. Ametnike omavoli ja vägivaldteod kutsusid esile elanikkonna põhjendatud rahulolematuse. Ühises võitluses tsarismi vastu tugevnesid vene rahva sõbralikud suhted Põhja-Kaukaasia rahvastega.

Ülesandeid ja küsimusi. 1. Iseloomustage kaht peamist suunda tsarismi välispoliitikas. 2. Missugused olid Vene-Iraani ja Vene-Türgi sõdade tulemused? 3. Missuguse iseloomuga oli mägilaste liikumine Samiili juhtimisel? Milles seisab Kaukaasia rahvaste Venemaaga ühendamise tähtsus?

§ 46. Krimmi sõda.

Sõja põhjused. «*Ida-küsimuse*» teravnemine. Tsarismi reaktioonilise sise- ja välispoliitika seaduspäraseks kokkuvõtteks oli häbistav läbikukkumine Krimmi sõjas.

«Selleks et isevalitsuslikult võimutseda sisemaal,» kirjutas F. Engels, «...pidi tsarism oskama oma alamate tingimusteta kuulekust hüvitada üha uute ja uute vallutustega.» (K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. 2, стр. 29.) Pärast Ungari revolutsiooni mahasurumist 1849. a., kui isevalitsus oli päästnud lagunemisest Austria monarhia, tuli Nikolai I järeldusele, et on õige aeg «*Ida-küsimuse*», Türgi jagamise küsimuse lahendamiseks. Tsarism püüdis purustada Türgit, kindlustada lõplikult oma mõju Balkani poolsaarel ja väinades, mis oleks märksa tugevdanud tsaari-Venemaa sõjalist võimsust.

Tsaarivalitsus pidas 1850-ndate aastate alguse situatsiooni sobivaks nende ülesannete lahendamiseks. Türgi oli mahajäänud feodaalriik ja tema purustamine ei olnud raske. Prantsusmaa polnud veel jõudnud toibuda pärast 1848. a. revolutsiooni. Nikolai I arvestas Austria ja Preisi monarhide toetust «*tänuks*» selle abi eest, mida Nikolai I oli neile osutanud võitluses revolutsioonilise

liikumise vastu. Lõpuks lootis Nikolai I kokku leppida Inglismaaga, lubades talle osa Türgi valdusi — Egiptuse ja Kreeta.

Kuid kõik need arvestused osutusid ebaõigeks. Inglise kodanlus, kes taotles ülemvõimu maailmas, tahtis ise Lähis-Idas ja Balkani poolsaarel kanda kinnitada. Inglise valitsus tõukas Türgit sõtta, lootes tema abil purustada Venemaa ja niiviisi kõrvaldada oma võistleja. Ka prantsuse kodanlusele ei olnud Venemaa ülemvõimu kehtestamine Lähis-Idas majanduslikult kasulik. Uus Prantsuse keiser Napoleon III vajas edukat sõda oma võimu kindlustamiseks. Austria omalt poolt taotles valitsevat seisundit Balkani poolsaarel ja kartis Venemaa mõju tugevnemist, kuna see ähvardas õhnestada tema võimu slaavi rahvaste üle. Austriat toetas Preisi, kes asus Venemaa suhtes vaenulikul positsioonil. Tsaar Venemaa oli isoleeritud, seisis üksi Euroopa riikide võimsa koalitsiooni vastas. Isevalitsusevastaselt olid meelestatud ka Euroopa rahvad, kes nägid Vene tsarismis sandarmit, revolutsioonilise liikumise lämmatajat.

Sellises olukorras algas 1853. a. oktoobris sõda Venemaa ja Türgi vahel.

Sõja algus. Sõjategevus puhkes esialgu kahel rindel: Doonau ja Taga-Kaukaasias. Venemaa okupeeris Doonau vürstiriigid Moldaavia ja Valahhia ning lõi tagasi Türgi vägede vastulöögid Doonau tagant. Sõja esimese etapi kõige tähtsamaks sündmuseks oli merelahing Türgi ja Vene laevastiku vahel Türgi sadama Sinope lahes 1853. a. oktoobris. Musta mere eskaader admiral P. S. N a h h i m o v i juhtimisel purustas täielikult Türgi Musta mere laevastiku, laevastiku komandör võeti vangi. See suur võit merel demonstreeris Vene laevastiku sõjakunsti ja madruste ennastsalgavat mehisust.

Türgi laevastiku purustamine tekitas ärevust Euroopa riikides ning oli sobivaks ettekäändeks Inglismaa ja Prantsusmaa vahelesegamisele, kes selleks ajaks lõpetasid ettevalmistused sõjaks. Rikkudes varasemaid lepinguid Venemaaga, viisid nad oma eskaadrid Mustale merele ja 1854. a. märtsis astusid avalikult sõtta Türgi poolel. Ilmnes, et kõik Nikolai I arvestused Türgi isoleerimisest olid ehitatud liivale. Jõudude vahekord muutus otsekohe Venemaa kahjuks.

Venemaa sõjaline mahajäämus. Inglismaa ja Prantsusmaaga võrreldes oli Venemaa majanduslikult mahajäänud maa. Tsarism pidurdas sõjanduse arenemist. Armeel relvastus oli vananenud. Vene jalaväe põhimass oli relvastatud eestlaetavate tulelukupüssidega, mis tulistasid ainult 300 sammu kaugusele. Liitlaste vintpüssid ületasid neid laskekauguse, -kiiruse ja tabavuse poolest. Märksa nõrgem oli ka Vene kahurvägi, kuna see oli varustatud vanade ja väikese laskekaugusega kahuritega. Pealegi ei jätkunud mürske. Pärisorjadest töölistega ja mahajäänud tehnikaga sõja-

tehased ei suutnud varustada armeed relvastuse ja sõjamoona. Raudteede ehitamine Venemaal alles algas. Raudteid, mis oleksid ühendanud maa keskust äärealadega, ei olnud olemas. Vägede ümberpaigutamine, toiduainete ja sõjamoona järelevedu mööda halbu külavaheteid võttis väga palju aega.

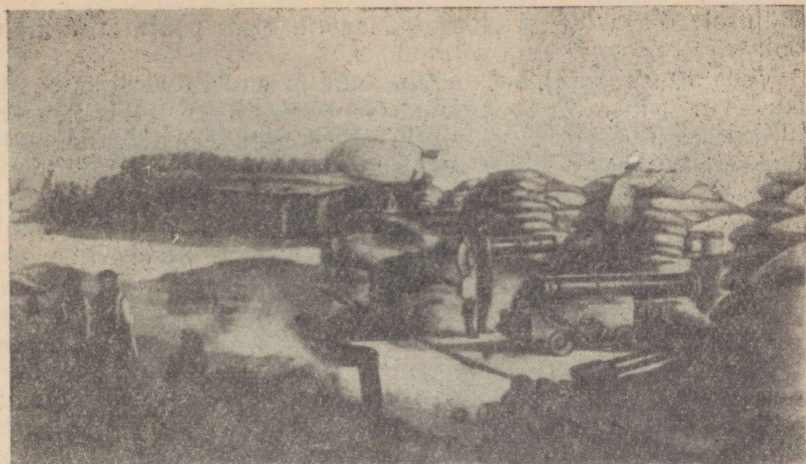
Venemaal ei olnud peaaegu üldse aurulaevu. Täielikult tuulest ja ilmast sõltuv purjelaevastik oli vaenlase tugeva aurulaevastiku ees abitu. Väga halvasti oli organiseeritud armee meditsiiniline teenindamine ja varustamine. Riigivargus ja altkäemaksuvõtmine intendantuuri ametnike poolt omandasid pärisorjuse eksisteerimise viimastel aastatel tohutu ulatuse. Tsaariarmees valitses drill ja kepidistsipliin. Armeed valmistati ette mitte sõjaks, vaid paraadideks. Engels märkis, et Venemaal seisis ees «primitiivsete tootmisviisidega rahva lootusetu võitlus kaasaegse tootmisega rahvaste vastu». (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XXIX, стр. 128.)

Krimmi sõda aastail 1853—1856 oli ebaõiglane vallutussõda mõlemalt poolt. Nii Venemaa kui ka tema vastased taotlesid Lähis-Idas oma valduste laiendamist ja ülemvõimu kehtestamist valitsevate klasside huvides. Eriti agressiivsed olid Inglise valitsuse plaanid. Ta unistas Venemaalt Baltimaade, Poola, Krimmi ja Taga-Kaukaasia äravõtmisest ja Venemaa muutmisest teisejärguliseks riigiks.

Sõjategevuse käik 1854. a. 1853.—1854. a. talvel valitses nii Taga-Kaukaasia kui ka Balkani rindel vaikus. Türgi armee aktiveerus alles Inglismaa ja Prantsusmaa sõttaastumisega. Ta alustas pealetungi Gruusiale, püüdes hõivata Tbilisit. Suure arvulise ülekaalu tõttu saavutasid türklased mõningat edu. Põhjust liikusid neile appi Šamiili väed. Kuid Türgi armeel ei õnnestunud pealetungi edasi arendada ega esialgset edu kindlustada. Tänu vene sõdurite ja Gruusia miilitsa kangelaslikkusele ning visadusele löödi Šamiili väesalgad tagasi ning Tbilisi vallutamise oht oli likvideeritud. Vene armee läks üle pealetungile ning purustas reas lahingutes vastase väed.

Balkanil kulges sõjategevus loult. Vene väed olid seotud Silistria kindluse piiramisega. Vene armee aktiveerumist takistas ka Austria vaenulik positsioon. Koondanud suure armee Venemaa piirile ja ähvardades sõjaga, esitas Austria valitsus Preisi toetusel Venemaale ultimatum. Austria nõudis Vene vägede väljaviimist Doonau vürstiriikidest. Venemaa oli sunnitud rahuldama selle nõudmise ja viima oma väed Pruti jõe taha.

Inglise ja Prantsuse laevastik ületas Vene laevastiku nii arvuliselt kui ka tehnilise varustuse poolest. Inglise-Prantsuse laevad pommitasid Petropavlovskit Kamtšatkal, Solovetsi kloostrit (Valgel merel) ja Odessat. Väikesed Vene garnisonid panid kangelaslikult vastu ja paiskasid vaenlase dessantüksused merre. Suur liitlaste eskaader blokeeris Venemaale kuuluvat Balti mere rannikut, lootes vallutada Sveaborgi (Viiburi) ja Kroonlinna merekind-

Sevastopoli bastionidel. V. Timmi maali järgi.

lusi, kuid ei sõandanud neid siiski suurte kaotuste kartusel rünnata.

Alles 1854. a. sügisel alustasid liitlased aktiivset sõjategevust eesmärgiga vallutada Krimm. Septembris maandus Krimmis (Jevpatoria lähedal) takistamatult rohkem kui 60 000-meheline liitlaste armee (millesse kuulus Inglise, Prantsuse ja Türgi väeüksusi) ning alustas pealetungi Sevastopolile. Katse vaenlast Alma jões peatada ei õnnestunud. Vaatamata sellele, et Vene armee oli halvemini relvastatud ja peaaegu poole väiksem vaenlase omast, oli lahing väga visa ja verine. «Veel üks säärane võit,» ütles ühe Inglise diviisi komandör, Cambridge'i hertsog, «ja Inglismaal pole enam sõjaväge.» Lahing Alma jões näitas inglastele ja prantslastele, et kerget võitu ei ole neil loota.

Inglise-Prantsuse väed liikusid Sevastopoli peale, lootes seda vallutada kombineeritud löögiga merelt ja maismaalt, kuid Sevastopoli kaitsjad uputasid purjelaevad lahe suudmes, et mitte lasta siia vaenlase laevastikku. Olles selgitanud, et laevastiku toetus langeb ära ning venelased on valmis end visalt kaitsma, loobusid liitlased viivitamatust rünnakust.

Liitlased liikusid ida poolt ümber linna ja asusid positsioonidele lõunas. Nad hõivasid Balaklava ja hakkasid ette valmistama pealetungi Sevastopolile.

Sevastopoli kaitsmine. Sevastopol oli Venemaa suurim mere-sadam, Musta mere laevastiku baas. Sevastopoli kaotus tähendas laevastiku hävitamist ja Venemaa ülemvõimu lõppu Mustal merel. Sellepärast suunasid liitlased oma pealöögi sellele mere-

kindlusele. Sevastoopol oli ligipääsmatu mere poolt, kuid mandri poolt väga nõrgalt kindlustatud.

Vene armee ülemjuhataja, elatanud ja andetu vürst A. S. Menšikov, viis armee Sevastopolist Bahtšissaraisse, jättes Sevastopoli saatuse hooleks. Kogu võitluse raskus tugeva vaenlasega langes kindluse kangelasliku garnisoni õlgadele.

Sevastopoli kaitsmist juhtisid admiralid V. A. Kornilov, P. S. Nahhimov ja V. I. Istomin. Kindlustuste ehitamisel etendas silmapaistvat osa sõjaväeinsener E. I. Totleben. Kogu Sevastopoli elanikkond lastest kuni raukadeni asus kodulinna kaitsma. Lühikese ajaga püstitati kaitsetõkkes ümber Sevastopoli.

Kui liitlased tegid oktoobrikuus katse vallutada Sevastopolit tormijooksuga, põrkasid nad visale kaitsele ning olid sunnitud üle minema pikaajalisele piiramisele. Rohkem kui 11 kuud lõid Sevastopoli garnison ja linna elanikud vaenlase rünnakuid tagasi. Linna pommitati maruliselt suurtükkidest. Mitmel korral võttis vaenlane ette üldise rünnaku linnale, kuid löödi iga kord suurte kaotustega tagasi.

Sevastopoli kaitsjatel oli nappus suurtükkidest, mürskudest ja püssirohust. Inimkaotused olid väga suured. Kuid linn kaitses end visalt ja madrused ilmutasid tõelist kangelaslikkust. Haavatud kahurväelased ei lahkunud oma suurtükkide juurest, kui nad ainult suutsid püsida jalgadel. Kindluse kaitsjad läksid üle vasturünnakutele, tegid hulljulgeid õisi retki vaenlase leeri. Nendest rünnakutest osa võtta soovijaid oli nii palju, et tuli teha valik kõige tugevamate ja vastupidavamate kasuks. Nendes äkkrünnakutes vaenlase vastu sai oma vahvusega kuulsaks madrus Pjotr Koška. Naised abistasid ennastalgavalt oma isasid, mehi ja vendi. Sevastopoli kaitsmise kangelannaks sai lihtne vene naine Darja Sevastopolskaja — esimene halastajaõde armees. Sevastopoli kaitsmisel hukkusid kaitsmist juhtinud admiralid Kornilov, Nahhimov ja Istomin.

Sevastopoli kaitsmine on üks kangelaslikke lehekülgi vene rahva ajaloos. Sevastopoli kaitsjate kuulsusesära ei tuhmu. Isegi vaenlased tundsid vaimustust vene sõdurite ja madruste mehisusest ning kangelaslikkusest.

Tsaari väejuhatuse katsed vaenlase jõude Sevastopolist eemale juhtida ja puruks lüüa läksid nurja. Ainsat edu Balaklava all ei arendatud edasi, lahingutes Inkermanni juures (1854. a. novembris) ja Tšornaja jõel (1855. a. augustis) said Vene väed tsaarikindralite andetu juhtimise tõttu lüüa.

Sevastopoli piiramine läks liitlastele kalliks maksma. Inglismaal ja Prantsusmaal tekitas pikaleveninud sõda rahulolematust. 1855. a. augusti lõpul algas Sevastopoli viimane, kõige tugevam pommitamine. 800 suurtükki tulistasid linna vahetpidamata. Algas üldine tormijooks. Liitlastel õnnestus tohutute kaotuste hinnaga vallutada Malahhovi kurgaan, linna valitsev kõrgendik.

Pärast selle langemist oli kindluse edasine kaitsmine lootusetu. Sevastopoli kaitsjad siirdusid aegsasti üle lahe ehitatud silda mööda põhja poole ja jätsid linna maha. Sevastopool langes.

Sevastopoli kangelaslik kaitsmine ajas nurja Inglismaa ja Prantsusmaa vallutusplaanid. Liitlaste jõud olid kurnatud. Neil ei õnnestunud hõivata isegi mitte kogu Krimmi. Nende armee ei olnud võimeline jätkama aktiivset tegevust. Tehes sõjategevusest kokkuvõtet, kirjutasid K. Marx ja F. Engels: «...Liitlased vallutasid Sevastopoli lõunaosa, Kertši, Kinburni, Jevpatoria... liitlaste saavutused ei ole aga kaugeltki nii suured, et õigustada Inglise ajakirjanduse kiitlemist.» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. X, стр. 591.)

Sevastopoli langemine otsustas sõja tulemuse. Vene armee oli samuti verest tühjaks jooksnud ning riigi finantsid olid ammutatud. Kuigi Vene väed saavutasid Taga-Kaukaasias suure võidu — vallutasid peaaegu ligipääsmatu Karsi kindluse, ei olnud sellel edul otsustavat tähtsust: ta võis kaotuse kibedust ainult pisut leevendada.

Sõja tulemused. Tsarism oli sunnitud sõlmima Venemaale raske Pariisi rahulepingu (1856. a. märtsis). Venemaa kaotas Doonau suudmealad ja Bessaraabia lõunaosa ning õiguse omada Mustal merel sõjalaevastikku. Musta mere kindlused likvideeriti. Must meri kuulutati neutraalseks ja avatuks kõigi maade kaubalaevadele. Venemaa lõunapiirid jäid kaitseta vaenlase võimaliku kallaletungi ees. Nõrgenes Venemaa mõju Balkani poolsaarel.

Tsarism sai sõjas lüüa. Tema rahvusvaheline prestiiž oli õõnestatud ning ta ei võinud enam endist viisi etendada Euroopa sandarmi osa. Võidu vilja kasutas Inglismaa, Prantsusmaa ja Austria kontrrevolutsiooniline kodanlus.

V. I. Lenin märkis: «Krimmi sõda näitas, et pärisorjuslik Venemaa on pehkinud ja jõuetu.» (V. I. Lenin, Teosed, 17. kd., lk. 92.) Tsarismi lüüasaamine oli Venemaa sõjalise, majandusliku ja poliitilise mahajäämuse tagajärg. See näitas selgesti, et ilma pärisorjuse kaotamiseta ei ole maa edasiarenemine võimalik. Tsarismi häbiväärne lüüasaamine kiirendas revolutsioonilise situatsiooni küpsemist Venemaal.

Olesanne ja küsimusi. 1. Missugused olid Krimmi sõja põhjused ja jõudude vahekorid sõjas? 2. Jutustage sõjategevuse käigust. 3. Millised olid Pariisi rahu-
lepingu tingimused?

SEVASTOOPOLI KAITSIMINE.

(Väljavõtteid P. V. Alabini märkmetest.)

Sevastoopol, 15. märtsil (1855. a.).

Sõjapidamise viisid Sevastoopoli kaitsmisel on erakordselt mitmekesised. Me võitleme vaenlastega merel ja maal, mullatööde abil, mida teeme maa peal ja maa all.

Ei möödu peaaegu päevagi, ilma et ei juhtuks õnnetust kellegagi elanikest, teised ei pööra sellele aga mingit tähelepanu — nad on täiesti harjunud surma lähedusega, on temaga sõbraks saanud... «Siin,» räägivad nad, «oleme me sündinud, siin ka sureme, siin hukuvad meie mehed ja vennad, ühes nendega, kui jumal tahab, hukkume ka meie!» Kogu Malahhovi kurgaani põhja- ja läänekülg on täis madruste majakesi (savionne), kus elavad nende perekonnad... Madrusenaine toob mehele toitu bastionile, istub suurtüki juures koos temaga, kuni ta sööb, et anumata tagasi viia, veedab mehega kaks-kolm tundi, vaatamata sellele, et vahetpidamata lendavad vaenlase mürsud. Üldise pommitamise ajal kandisid naised vahetpidamata vett bastionidele tööst ja leitsakust piinatud võitlejate kosutamiseks. Kui tapetakse keegi meie ohvitseridest, panevad seltsimehed ta surivoodile. Tingimata tuleb kas tapetu perenaine või naabrinaine, et kangelase põrnu juures kaastundepisaraid valada, et panna pea ümber... värskeid pelargoniumi ja mirdi oksakesi. Mõnikord juhtub, et lüüakse häirekella. Mida naised siis teevad? Karjuvad, jooksevad? Mitte sinnapoolegi: nad on nüüd harjunud — seisavad oma aiavärvate juures pisarsilmi ja muretsedes, jälgides oma kohtadele jooksvaid sõdurite salku; nad palvetavad ja nutavad tasakesi, andes oma saate jumala kätte.

Naiste juuresolek ei vähenda Sevastoopoli kaitsjate mehisust, eil Nähes naiste meelekindlust kõige ohtlikumatel silmapilkudel, saab kõige nõrgemgi sõdur jõudu juurde. Mõte, et samm tagasi vaenlase eest on samm armastatud perekonna hukkamise poole, innustab sõdurit ja aheldab ta ülemate poolt kättenäidatud kohale, mida ta ei jäta maha kuni surmani...

Jutustades Sevastoopoli naistest, ei saa vaikida ka nende lastest. Sevastoopol sai kangelaste taimelavaks. Kõiki, kes elasid tema kaevikutes, kasvatas sõda, ümbritses hädaoht, toitis häda ja hellitas puudus. Silmitses teraselt siinsete laste elu. Üks jookseb mitu korda päevas vaenlase mürsurahe all isa juurde patareile, viib kord süüa, kord juua, kord puhta särki, kord kasuka või parandatud säärrikud. Teine poiss, aastat kaksteistkümmend vana, sõuab päev-päeva kõrval vabal jullal ühelt lahe kaldalt teisele, alal, kus õige sageli lööb vee vahule lahe kohal lõhkenud pommi kild või merevette vajunud pomm ise, või raksatab raketit hirmsa müraga ja ta raudne kest ujub nagu muinasjutuline meremadu, libisedes vete virvendusel ja ähvardades surmaga, millest nooruk püüab kõigest jõust kõrvale hoida oma veel ebakindla aeru järjest tihedamate löökide abil.

Pärast Sevastoopoli esimest pommitamist käskisid mereväe ülemad kokku korjata vaenlase mürsud ja viia selleks määratud kohtadesse, lubades igapähe eest kopika hõbedat. Mürske vedeles kõikjal hulgaliselt; mõnes kohas olid päris malmihunnikud. Algul oli nii, et sõdurid hakkasid mürske tassima. Kui aga nähti, et selle tööga tegelevad innukalt lapsed, siis loovutasid sõdurid selle teenistuse neile. Oleks pidanud nägema, missugused stseenid siin toimusid! Vaenlase tulele vaatamata tassisid terved poisikeste artellid kuule päris patareide külje alt. Kellel pole jaksu kanda, see veeretab kuuli, teised tassivad teda kahekesi koti sees, ühed jälle veavad üht, kaht või kolme kuuli väikesel vankril. Vaatad, vankri ees on teiste hulgas ka tüdrukutirts, ise pisut suurem kuulist. See mürskude kättetoimetamine sarnanes täiesti sellele, kuidas sipelgapesa elanikud tassivad pessa mitmesuguseid materjale, mida on vaja pesa ehitamiseks ja eksi-teerimiseks...

Ülesanne. Jutustage, kuidas naised ja lapsed Sevastoopoli kaitsmisest osa võtsid.

§ 47. Vene kultuur XIX sajandi esimesel poolel.

Teadus. XIX sajandi esimene pool oli vene kultuuri kiire arenemise ajaks. Tsarismi rõhumisele vaatamata suutis vene rahvas saavutada teaduses, kirjanduses ja kunstis suurt edu. Vene kultuur omandas silmapaistva koha maailma kultuuris. Tema ideeliseks sisuks oli võitlus rahva vabaduse ja õnne eest. Eesrindlik vene kultuur arenes võitluses isevalitsusliku korra vastu, tsarismi reaktioonilise poliitika kiuste.

Suurt edu saavutati matemaatika alal. Geniaalne vene matemaatik N. I. Lobatševski (1792—1856) töötas välja õpetuse mitteeuclidilisest geomeetriast. See oli suur avastus. Teoreetilist ja rakenduskeemiat arendasid edasi vene teadlased N. N. Zinin, V. V. Markovnikov ja A. M. Butlerov. Füüsika alal tegid ülemaailmse tähtsusega avastusi V. V. Petrov ja B. S. Jakobi. Silmapaistev arst-kirurg ja pedagoog oli N. I. Pirogov (1810—1881), Sevastopoli kaitsmisest osavõtja, kes tegi väga palju loodusteaduste, eriti meditsiini arendamiseks.

Vene meremehed ja geograafid sooritasid rea ümbermaailma-reise. Maailmakuulsaks said Vene meresõitjate ja õpetlaste F. F. Bellingshauseni, J. F. Lisjanski, I. F. Krusensterni, G. I. Nevelski, M. P. Lazarevi, V. M. Golovnini, F. P. Litke ja teiste nimed. Nad avastasid Antarktise ja palju saari Vaiksel ookeanil, koostasid uued, täiuslikumad kaardid. Mõnedel saartel ja väinadel on tänini vene nimed (Kutuzovi, Suurovi, Rumjantsevi, Peeter Suure saared, Nevelski väin jt.).

Suurt edu saavutas ajalooteadus. N. M. Karamzini (1766—1826) «Vene riigi ajalugu» avastas Puškini sõnade järgi «vene ajaloo Venemaa jaoks».

XIX sajandi esimesel poolel algas silmapaistva vene ajaloolase S. M. Solovjovi (1820—1879) tegevus, kes kirjutas mitmekõitelise kapitaalse töö «Venemaa ajalugu kõige vanemaist aegadest alates».

Vene leidurid tegid rea suuri tehnilisi avastusi. Tsarism on süüdi selles, et paljud vene teadlaste ja inseneride leiutised jäid ellu rakendamata. Teaduse arendamiseks eraldati kõige tühisemad summad. Paljude leiutuste prioriteeti ei kindlustatud.

Kirjandus. Vene rahva rahvusliku iseteadvuse arendamisel ja ühiskondlikus liikumises oli tohtu tähtsus kirjandusel, mis saavutas sel perioodil tõelise õitsengu. Sajandi teisel veerandil kujunes vene kirjanduses valitsevaks kirjanduslikuks suunaks realism. Eesrindlikus ilukirjanduses kajastusid rahva huvid, peegeldusid tõepäraselt tema elu ja vajadused.

Vene keele arendamiseks tegi palju N. M. Karamzin, kuigi tema sentimentaalsed teosed («Vaene Liisa»), mis kujutasid elu idülliliselt, lakkasid peagi lugejat köitmast. V. A. Žukovski (1783—1852) vormilt hiilgavad romantilised luuletused etendasid

suurt osa poeetsia arenemises. Kuid tema melanhoolsed, unistavad värsid olid eluvõõrad. V. A. Žukovski tegi suure töö Homerose «Odüsseia» ja Idamaise eepose («Rustem ja Zorab») tõlkijana. 1812. a. Isamaasõja sündmustele pühendas ta patriootliku luuletuse «Laulik vene sõjameeste laagris».

Tähelepanuväärseks nähtuseks XIX sajandi esimese veerandi kirjanduses oli A. S. Gribojedovi (1795—1829) surematu komöödia «Häda mõistuse pärast». Juba käsikirjaliselt levis see paljudes eksemplarides üle kogu Venemaa. Elu töepärane kujutamine, kujundirikas keel ja teema julge valik (uue, eesrindliku kokkupõrge vana, reaktioonilisega) kindlustasid sellele teosele määratu suure edu. A. S. Gribojedovi elu katkes traagiliselt saadikuna Iraanis.

Kuid uue vene kirjanduse ja kirjandusliku keele tõeliseks loojaks oli suur poet Aleksander Sergejevitš Puškin (1799—1837). Kõigis kirjandusliikides (luule, proosa, draama) lõi Puškin silmapaistvad kunstiteosed. Puškin oli vene realismi rajaja, oma teostes esitas ta töepäraseid pilte elust. Puškini geniaalne poem «Jevgeni Onegin», rahvadraama «Boriss Godunov», suurepärased luuletused ja jutustused on vene rahva uhkuseks ning kuuluvad maailmakirjanduse meistriteoste hulka. Puškin suhtus eitavalt Vene isevalitsusse ja vihkas kogu hingest pärisorjust. Jätkates A. N. Radištševi traditsioone, kirjutas Puškin oodi «Priius», mis oli immutatud vihast tsarismi vastu. Puškin oli dekabristide sõber ja pühendas neile luuletused «Arion», «Siberi kaevanduste sügavuses...» Puškini luulet läbib armastus ja lugupidamine Venemaa rahvaste vastu. Valitsus jälitas Puškinit, saatis teda korduvalt asumisele, kehtestas tema üle politseilise järelevalve. Tsensuur ei lasknud paljusid tema teoseid trükki. 1837. a. hukkus Puškin duellil välismaalase käe läbi. Selle duelli lavastasid poeedi vaenlased, tsaarile lähedased inimesed.

Geniaalne vene luuletaja Mihhail Jurjevitš Lermontov (1814—1841) reageeris Puškini hukkamisele luuletusega «Poedi surm», milles ta visandas ereda pildi kõrgema seltskonna laostumisest ja süüdistas teda poedi surmas. Lermontov lõi luule ja realistliku proosa meistriteosed, avas sügavalt oma kaasaegse ühiskonna pahed. «Meie aja kangelases» joonistas Lermontov oma kaasaegse tüüpilise kuju — ülearuse inimese kuju. Tsarism jälitas Lermontovi kogu elu jooksul. Nagu Puškin, nii hukkus ka tema duellil palgatud mõrvari käe läbi.

Meie maa rahvaste kultuuri arenemises on erakordselt suur osa Nikolai Vassiljevitš Gogolil (1809—1852). «Surnud hingedes» ja «Revidendis» paljastas Gogol pärisorjusliku Venemaa paiseid ja mõistis need karmilt hukka. Gogoli geniaalsed teosed viisid lugeja järeldusele, et on vaja võidelda pärisorjuse vastu ja likvideerida kord, mis on rajatud vägivallale, riisumisele, riigivargusele ja harimatusele. «Juba ammu pole maailmas olnud

P. A. Fedotov. Majori kosjad.

kirjanikku.» kirjutas N. G. Tšernõševski, «kes oleks olnud nii tähtis oma rahvale kui Gogol Venemaale.»

Puškini ja Gogoli mõju all alustasid XIX sajandi 40—50-ndail aastail oma loomingulist tegevust vene kirjanduse suurkujud, kirjanikud F. M. Dostojevski, N. A. Nekrassov, I. S. Turgenev, M. J. Saltõkov-Stšedrin, I. A. Gontšarov, A. N. Ostrovski ja L. N. Tolstoi.

Eesrindlik vene kirjandus mõjutas väga tugevasti meie maa teiste rahvaste kultuuri arenemist.

Kunst. Märkimisväärse õitsengu saavutas vene kunst — teater, muusika, arhitektuur ja maalikunst. Kujutavale kunstile töid kuulust sellised suurepäraseid kunstnikud nagu K. P. Brüllow (1799—1852) («Pompeii viimne päev»), A. G. Venetsianov (1780—1847) («Rehealune», «Majapidamisega tegelev mõisaproua», «Villa kraasiv talunaine»). P. A. Fedotovi (1815—1852) maalid («Majori kosjad», «Värske kavalier») kuulusid maalikunsti paljastavasse, gogollikku suunda. Kunstnik A. A. Ivanov (1806—1858) püüdis oma tuntud maalis «Kristuse ilmumine rahvale» väljendada rahva vaimse ärkamise ideed.

Arhitektuuri alal pälvisid teenitud kuulsuse A. N. Voronihini (1759—1814) tööd. (Kaasani peakirik ja Mäeinstituudi hoone Peterburis, mis paistavad silma majesteetlikkuse, suurejoonelisuse ja kaunite vormide poolest.) Arhitekt C. I. Rossi (1775—1849) projektide järgi püstitati Peterburis Mihhailovski

Mihhail Ivanoviš Glinka.

loss (praegune Vene muuseum), Peastaabi hoone Palee väljakul, Aleksandri teater koos selle juurde kuuluva Rossi tänavaga.

Üle kogu maailma kõlas XIX sajandi esimese poole vene muusika. Sellesse aega kuulub suure helilooja Mihhail Ivanoviš Glinka (1804—1857) looming. Glinka romansid ja sümfoonilised teosed, tema klassikalised ooperid «Ruslan ja Ludmilla» ning «Ivan Sussanin» on ka tänapäeval kogu maailmas kuulsad.

Vene realistliku teatri loojaks olid sellised väljapaistvad näitlejad nagu V. A. Karatõgin (1802—1853), P. S. Motšalov (1800—1848) ja eriti M. S. Štšepkin (1788—1863). Suur näitleja M. S. Štšepkin oli oma päritolult pärisori. Peaaegu kogu oma elu veetis ta Moskva Väikese Teatri laval, mida tihti nimetatakse «Štšepkini koduks». Linnaülemana Gogoli «Revidendis», Famosovina Gribojedovi komöödias «Häda mõistuse pärast» ja paljudes teistes näidendites rajas Štšepkin oma sügavalt tunnetatud osatäitmistega alused realistlikule koolkonnale vene teatrikunstis.

Väga tähtsat osa vene kultuuri ja meie maa teiste rahvaste kultuuri arenemises etendasid V. G. Belinski ja A. I. Herzen. Nad töötasid välja oma aja kohta kõige eesrindlikuma materialistliku maailmavaate. Nende võitlus realismi eest kunstis, see, et nad nõudsid kirjanikelt, kunstnikelt ja näitlejailt rahva elu tõepäraselt kujutamist, nende ennastsalgav võitlus isevalitsuse ja pärisorjusliku korra vastu innustas kultuuritegelasi oma rahva

omakasupüüdmatule teenimisele ning oligi nende loomingu ideelise rikkuse aluseks.

Vene kultuur arenes isevalitsusliku ja pärisorjusliku rõhumise rasketes tingimustes. Enneaegne surm, vangla, sunnitöö ja tähtajata soldatiks andmine kiskusid kultuuritegelaste parimad esindajad elust eemale. Sellele vaatamata suutis vene rahvas enda keskelt esile tõsta selliseid talente, kes löid ülemaailmse, üldinimliku tähtsusega meisterlikke kunstiteoseid.

Venemaa rahvaste kultuurialane koostöö. XIX sajandi esimene pool oli vene kodanliku rahvuse ja rea meie maa teiste rahvuste (ukraina, valgevene, gruusia, armeenia jt.) kujunemise perioodiks. Kõigil Venemaa rahvastel arenes oma rahvuslik kultuur. Ukraina rahva keskelt tõusis silmapaistev luuletaja T. G. Ševtšenko, kes lõi suurepärased teosed, millel on ülevenemaaline ja ülemaailmne tähtsus. Valgevenemaal alustas XIX sajandi esimesel poolel oma tegevust valgevene kirjandusliku keele rajaja V. I. Dunin-Martsinkevitš.

Laialt said tuntuks gruusia poeedid A. Tšavtšavadze ja N. Baratašvili, kelle teoseid läbib palav armastus oma kodumaa — Gruusia vastu. Uue aserbaidžaanide kirjanduse rajaja oli Mirza Fatali Aħhundov. Valgustaja ja demokraat, usupimeduse ja harimatuse vastu võitleja Aħhundov pooldas nagu teisedki rahvuskultuuride silmapaistvad esindajad lähenemist vene rahvale. Armeenia suur kirjanik H. Abovjani pani aluse uuele armeenia kirjandusele. Tuntuks sai tema romaan «Armeenia haavad», kus on tõepäraselt kujutatud armeenia rahva rasket elu Iraani ikke all. Edukalt arenes sellal ka teiste Venemaa koosseisu kuulunud rahvaste kultuur.

Rahvuskultuuride arenemises etendas positiivset osa meie maa rahvaste sõbralik koostöö, kultuuride vastastikune mõjutamine, eesrindliku vene kultuuri ja revolutsioonilise ühiskondliku mõtte mõju.

Ulesandeid. 1. Jutustage Venemaa rahvaste kultuuri arenemisest XIX sajandi esimesel poolel. 2. Valmistuge sõnavõttudeks teemal: «XIX sajandi esimese poole väljapaistvad vene kunstnikud», «Suur vene helilooja M. I. Glinka», «M. S. Stšepkini elu ja tegevus». Valige esinemiseks illustratsioonid, maalide reproduktsioonid ja muud materjalid.

Tähtsamad aastaarvud.

- 1826—1828 Vene-Iraani sõda. Ida-Armeenia ühendamine Venemaaga.
- 1828—1829 Vene-Türgi sõda. Kaukaasia Musta mere ranniku ühendamine Venemaaga.
- 1830—1831 Rahvuslik-vabastuslik ülestõus Poolas.
- 1811—1848 V. G. Belinski elu ja tegevus.
- 1812—1870 A. I. Herzeni elu ja tegevus.

XIX sajandi

30—50-ndad

aastad

Põhja-Kaukaasia mägilaste võitlus oma sõltumatuse eest Samiili juhtimisel.

1843—1851

Esimese suure raudtee ehitamine Venemaal Peterburi ja Moskva vahel.

1853—1856

Krimmi sõda.

September

1854 —

august 1855 Sevastopoli kangelaslik kaitsmine.

SISUKORD

Kolmas osa.

PÄRISORJUSE LAGUNEMINE JA KRIIS. TSARISMIVASTASE REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE ALGUS.

VII peatükk. Venemaa XVIII sajandi teisel poolel	3
§ 31. Venemaa ühiskondlik ja majanduslik arenemine XVIII sajandi teisel poolel	3
§ 32. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel	6
§ 33. Vene-Türgi sõjad XVIII sajandi teisel poolel	12
§ 34. Tsarism võitluses Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu	16
§ 35. Kultuur XVIII sajandi teisel poolel	21
§ 36. Pärisorjusevastase ideoloogia kujunemine	25
VIII peatükk. Venemaa XIX sajandi alguses. 1812. aasta Isamaasõda	28
§ 37. Isevalitsuse sise- ja välispoliitika XIX sajandi alguses	28
§ 38. 1812. a. Isamaasõda	32
IX peatükk. Aadlietapi algus Venemaa vabadusliikumises. Dekabristide ülestõus	44
§ 39. Vabadusliikumise algus Venemaal. Revolutsioonilise liikumise leninlik periodiseering	44
§ 40. Dekabristide ülestõus ja selle ajalooline tähtsus	47
X peatükk. Pärisorjusliku süsteemi kriis. Venemaa XIX sajandi teisel kolmandikul	55
§ 41. Isevalitsuse reaktsiooniline poliitika (1825—1855)	55
§ 42. Kapitalistlike suhete arenemine Venemaal XIX sajandi esimesel poolel	58

§ 43. Talurahvaliikumine ja rahvuslik vabadusliikumine	61
§ 44. Ohiskondlik liikumine XIX sajandi 30—50-ndatel aastatel	63
§ 45. Venemaa välispoliitika XIX sajandi teisel kolmandikul. Tsarism ja Kaukaasia rahvad	72
§ 46. Krimmi sõda	76
§ 47. Vene kultuur XIX sajandi esimesel poolel	83

Епифанов Пётр Павлович
Федосов Иван Антонович

ИСТОРИЯ СССР

Учебное пособие для IX класса
средней школы

Тетрадь III

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Kaarde

Kunstiline toimetaja H. Keigo

Tehniline toimetaja J. Pedari

Korrektorid A. Kiho ja M. Saks

Ladumisele antud 10. III 1964. Trükkimi-

sele antud 2. IV 1964. Paber 60×90, 1/16.

Trükipoognaid 5,75. Arvestuspoognaid 6,41.

Tiraaž 7300. Tellimise nr. 941.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn,

Pikk tn. 40/42.

Hind 8 kop.

3 -
8 kop.

111
A
25703

3751668

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00375166 8